

Diskuse

Husák, Jirous a síla historických mýtů

Vítězslav Sommer

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha

ŠVEHLA, Marek: *Magor a jeho doba: Život Ivana M. Jirouse*. Praha, Torst 2017, 688 stran, ISBN 978-80-7215-555-2;

MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Praha, Vyšehrad 2017, 632 strany, ISBN 978-80-7429-388-7.

Těžko si lze představit dvě více protichůdné osobnosti československé „normalizace“ než Ivana Martina Jirouse (1944–2011) a Gustáva Husáka (1913–1991). Vydání jejich obsáhlých životopisů na sklonku roku 2017 vzbudilo ohlas, který se v případě knih věnujících se soudobým dějinám vidí jen velmi zřídka. Biografie ústřední postavy českého undergroundu sedmdesátých a osmdesátých let, sepsaná novinářem Markem Švehlou, zabodovala v anketě „Kniha roku“ deníku *Lidové noviny* a také v knižní ceně Magnesia litera. Kniha z pera historika Michala Macháčka mapující osudy komunistického politika a československého prezidenta Gustáva Husáka, která byla původně disertační prací obhájenou na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, získala mimořádnou pozornost médií v České republice i na Slovensku a autorovi nakonec přinesla dokonce vysoké státní vyznamenání. Husák a Jirous se prostřednictvím dvou knižních bestsellerů na čas opět ocitli v zájmu nebývale početného čtenářského publika.

Nyní, když někdejší mediální hluk kolem obou titulů dávno odezněl, lze na ně pohlédnout s odstupem a ptát se, čím dvě komerčně nebývale úspěšné knihy

přispěly k poznání českých a slovenských dějin. Jednou z mála výhod opožděné recenze je možnost vycházet z již publikovaných ohlasů na tyto publikace. Přes všechnu pozitivní publicitu, na které se podepsal i zručný marketing obou autorů a nakladatelství, bylo možné zaznamenat také značně kritická hodnocení. Reflexe Švehlovy práce od Milana Knížáka a Petra Placáka nebyly pouze reakcemi pamětníků, ale přinesly podstatné faktografické opravy, interpretační korekce, kritiku Švehlova autorského stylu a také jeho značně jednostranného přístupu k posuzování jednotlivých aktérů Jirousova životního příběhu.¹ Tvrdé kritiky se knize dostalo v recenzi bohemistky Barbory Čihákové, která upozornila na Švehlův diletantský přístup k práci s historickými prameny, zejména na nepřiznané přejímání celých pasáží či výkladových struktur z již publikované, především memoárové literatury.² Nejvýstižnější kritiku knihy sepsal literární historik a překladatel Martin Machovec, který přesně pojmenoval slabiny Švehlovy metody i stylu.³ Jirousův životopisec byl v těchto ohlasech po právu kritizován také za jistou bulvárnost při popisu jeho osobního života, která ostře kontrastovala s jeho do očí bijícím nezájmem hlouběji rozebrat a zhodnotit Jirousovo dílo.

Husákova biografie se dočkala řady odborných recenzí. Podrobná analýza knihy od Marka Syrného, otištěná v tomto čísle *Soudobých dějin*, ukazuje klady a zápory Macháčkovy přístupu k pramennému výzkumu a oceňuje mimořádný faktografický přínos jeho díla. Velmi negativně knihu zhodnotil Miloš Havelka, který zkritizoval zejména Macháčkovu odmítnutí promýšlet Husákův životní příběh v obecnějších konceptuálních rámcích a brát v úvahu bohatou metodologii biografického výzkumu.⁴ Havelka pojmenoval výraznou slabinu knihy, která způsobila, že se s faktograficky zásadním dílem akademická historiografie až na výjimky vyrovnávala víceméně formálně. Macháčkovou přiznanou ambicí bylo shromáždit co nejvíce

-
- 1 KNÍŽÁK, Milan: Magor a jeho doba: 500 stran příběhů, které se možná staly. (A nebo ne?) Milan Knížák [online], © 2009–2020. [Cit. 2020-07-30.] Dostupné z: <http://www.milanknizak.com/aktuality/magor-a-jeho-doba-500-stran-pribehu-ktere-se-mozna-staly-a-nebo-ne-n191/>; PLACÁK, Petr: Magor a jeho doba. In: *Babylon* [online], 13.02.2018. [Cit. 2020-07-30.] Dostupné z: <https://babylonrevue.cz/magor-a-jeho-doba/>.
  - 2 ČIHÁKOVÁ, Barbora: Óda na žurnalismus. In: *Revolver Revue*, č. 110 (2018), s. 196–203 (též in: *Bubínek Revolveru* [online], 22.01.2018, dostupné z: <http://www.bubinekrevolveru.cz/oda-na-zurnalismus>). Další kritickou recenzi srv. ŠNELEROVÁ, Tereza: Píše Tereza Šnellorová. In: *E*forum* [online], 11.01.2018. Institut pro studium literatury [cit. 2020-07-30]. Dostupné z: <http://www.ipsl.cz/index.php?id=1306&menu=e-forum&sub=e-forum&str=text.php>. Smířlivější hodnocení knihy srv. UJFALUŠI, Robin: Hrdina z bezčasi: Pochopit Magora z příběhů. In: *A2* [online], roč. 14, č. 3 (2018) [cit. 2020-07-30]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2018/3/hrdina-z-bezcas>.
  - 3 MACHOVEC, Martin: Švehlova monografie o I. M. Jirousovi – zmařená šance. In: *Slovo a smysl*, roč. 15, č. 29 (2018), s. 235–246.
  - 4 Recenze Miloše Havelky vyšla bez názvu v časopise *Historie – otázky – problémy*, roč. 10, č. 2 (2018), s. 165–172. Další kritickou, ale současně vyváženější recenzi knihy napsal historik Jan Pelikán. Pozitivně hodnotí rozsáhlou pramennou základnu a informační přínos knihy, naopak její slabiny spatřuje především v autorově stylu psaní a interpretační nedotaženosti textu. (Pelikánova recenze vyšla bez názvu ve *Středu: Časopise pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století*, roč. 10, č. 2 (2018), s. 137–143.)

informací souvisejících s Husákovým životem spíše než přinést obecnější argument vystavěný na sesbíraném empirickém materiálu. Na takovou knihu se však těžko reaguje jinak než konstatováním, že se jedná o rozsáhlou práci, která v chronologickém pořadí prezentuje velké množství údajů. Nechci relativizovat skutečnost, že kniha stojí na jedinečném a neobyčejně rozsáhlém pramenném výzkumu. Avšak autorova rezignace na hlubší interpretaci empirických zjištění vedla k tomu, že kniha neotevřela podstatnější historiografickou debatu. Práce se až na Havelkovu recenzi sice nedočkala ostré kritiky, ale současně nemá velký potenciál motivovat další badatele k tomu, aby se s Macháčkovou prací snažili tvůrčím způsobem polemizovat.

Na následujících stranách se budu věnovat dvěma slabším, které mají obě knihy společné. Je totiž pozoruhodné, že se dva zcela rozdílní autoři nakonec nedokázali vypořádat s podobným problémem. Jak jsem již naznačil, Michal Macháček je empiricky orientovaný historik, který pečlivě studuje historické prameny, na něž poctivě odkazuje v obsáhlém pramenném aparátu. Marek Švehla je novinář, kterému jde na prvním místě o čtenářsky atraktivní příběh, takže s historickými prameny pracuje svévolně, nekriticky přebírá vyprávění pamětníků a pro pikantní historiku by vraždil. Macháček i Švehla však na základě svých těžko slučitelných přístupů sepsali knihy, které nedostatečně zasazují osudy Husáka a Jirouse do širších dobových kontextů a nakonec opakují či dále posilují již existující mytologii spojenou s oběma historickými postavami.

Tisíc a jedna historika o Magorovi

Marku Švehlovi se podařilo vytvořit unikátní literární útvar – článek do *Respektu* o rozsahu takřka sedmi stovek stran. Jirousova biografie je dalším důkazem smutné skutečnosti, že česká žurnalistika má problém s tvorbou delších analytických textů. Tedy žánru, který vyžaduje pečlivou práci se zdroji, prezentování různých pohledů na dané téma a v případě psaní o minulosti také zdůraznění ambivalencí ve výkladech a vzpomínkách na úkor prezentování neotřesitelných pravd. Na rozdíl od dějepisce, jehož prvořadým úkolem je rozvíjet odbornou debatu a předkládat nejnovější závěry vědeckého výzkumu minulosti, autor „literatury faktu“ či „non-fiction“ obvykle pracuje s výsledky akademické historiografie, doplňuje je o vlastní výzkumy, využívá reportážní postupy a ve výsledku předkládá čtenáři čtivý a v nejlepším případě také obsahově inovativní a argumentačně výrazný výklad.⁵ V tomto ideálním případě se historiografie a „non-fiction“ doplňují a navzájem obohacují. Marek Švehla se bohužel vydal jinou cestou a zaplnil několik set stran z velké části již dříve publikovanými historikami, špatně ověřovanými informacemi a povrchními

5 Na české poměry neobyčejně povedeným příkladem takového psaní je kniha novináře Vladimíra Ševely o Karlu Köcherovi: ŠVELA, Vladimír: *Český krtek v CIA: Cesta Karla Köchera z StB přes americké tajné služby do Prognostického ústavu*. Praha, Prostor 2015. (Srv. recenzi v tomto časopise: TOMEK, Prokop: Románový příběh československého agenta ve střízlivém podání. In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 1–2 (2016), s. 207–210.)

interpretacemi. Co by ještě unesl krátký časopisecký článek, lze jen těžko tolerovat v případě knihy, která se prezentuje jako dosud nejobsáhlejší biografie Ivana Jirouse s ambicí říci něco podstatného také o „jeho době“.

Knihla zcela selhává právě v pasážích, v nichž se její autor pokouší líčit dobový kontext. Jako by se předem rozhodl, že bude ignorovat téměř vše, co historiografie socialismu napsala během posledních několika desetiletí. Švehla raději čtenářům servíruje obraz sociální a politické reality státního socialismu sestavený z těch nejotřepanějších klišé. Například Praha počátku šedesátých let je „zoufale šedivá“ (s. 69) a po roce 1968 navíc „zmrtevěla“ (s. 126), v socialistickém Československu panuje „zoufale chudá kulturní nabídka“ (s. 46) a za studené války se „téměř všechny kontakty mezi východní a západní Evropou přerušily“ (s. 46). Podobných tvrzení je kniha plná a jen jejich výčet by spolehlivě zaplnil celé jedno číslo *Soudobých dějin*. Tyto stereotypy bohužel kontrastují s dalšími popisovanými skutečnostmi o životě Jirouse a fungování uměleckého prostředí, ve kterém se pohyboval. Švehla tvrdí, že socialistické Československo bylo kulturní poustinou, avšak současně do velkých detailů popisuje tehdejší živou a nonkonformní uměleckou scénu. Země podle něj byla zcela izolovaná, ale jedním dechem dokazuje, že intelektuálové běžně četli západní knihy a časopisy a orientovali se ve světovém kulturním dění. Podobně nekonzistentní je celé Švehlovo líčení takzvané normalizace. Existence nejen undergroundu, ale také řady dalších nonkonformních kulturních projevů je přeci zásadním popřením stokrát opakovaného klišé o šedivé „normalizaci“. Autor se nedokázal vyrovnat s rozparem, který vznikne pokaždé, když jsou zjednodušené a v jádru ideologicky doktrinářské představy o minulosti konfrontovány s mnohem pestřejší historickou realitou. Poznatky o živém kulturním dění v padesátých až osmdesátých letech jsou proto zabaleny do kategorických soudů o období socialismu jako éře kulturního úpadku a duchovní prázdnoty. Výsledkem je výklad, který postrádá logickou soudržnost a nabývá rozměrů ideologického nesmyslu. Vylíčení historického kontextu jako by vypadlo z příručky určené účastníkům politického školení a stává se vlastní nechtěnou karikaturou.

Do takového historického rámce Švehla zasazuje Jirousův příběh, pojatý jako sled poutavých historek o životě bouřliváka. Jestliže vylíčení „jeho doby“ je vyčerpávajícím katalogem všech možných klišé o socialismu, popis Jirousova života je zopakováním dlouho tradovaného a značně schematického vyprávění. Jirous v něm vystupuje jako věčný rebel, který zažívá jednu dobrodružnou eskapádu za druhou. Tyto historky, z nichž řada je již dlouhá léta zaznamenaná v dostupné memoárové literatuře, vnímá autor jako hlavní důvod, proč o Jirousovi psát. Švehla může donekonečna zdůrazňovat, že Jirousova činnost byla důležitým příspěvkem k boji proti diktatuře nebo že byl Jirous významným intelektuálem. Vylíčení jeho života na stránkách knihy je především stopadesátým převyprávěním dobře známého příběhu o divokém, tvrdém, a současně něžném a hluboce duchovním Magorovi.

Nejsem první recenzent, který knize vytýká, že věnuje nedostatečný prostor Jirousově tvorbě. V záplavě historek se nakonec ztrácí důvod, proč by o Jirousovi měla vzniknout tak rozsáhlá biografie. Pokud by tím důvodem měla být skutečnost, že byl Jirous mnoho let politickým vězňem, redukovali bychom jej na oběť, jejíž osud

byl zcela v rukou příslušníků Státní bezpečnosti, soudců a prokurátorů. Podobně nedostatečné by bylo vylíčení Jirouse pouze jako organizátora, kolem kterého se odehrával život undergroundové komunity. Recenzovaná biografie se natolik utápí v líčení dílčích a často nepodstatných příběhů, že ani na ploše mnoha stovek stran neřekne cokoliv nového a podstatného o Jirousově myšlení a díle. Práce také nedokáže systematicky zachytit a vysvětlit jeho roli v českém undergroundu sedmdesátých a osmdesátých let a význam pro utváření opozice proti „normalizačnímu“ režimu.

Rozsáhlé dílo paradoxně nehledá odpovědi na ty nejzajímavější otázky. Čtenář brzy získá dojem, že především téma Jirousovy tvorby a obecně kulturních dějin undergroundu autora knihy v podstatě nezajímá. Zájem o kulturu šedesátých až osmdesátých let Švehlu opustí v okamžiku, kdy by měl od historek přejít k analýze umělecké tvorby či k sofistikovanejšímu pojednání o fungování uměleckých scén. Nejspíše k tomu ani nemá dostatečné znalosti, jak dokazují mimořádně povrchní pasáže o dějinách výtvarného umění a rockové hudby. Příkladem může být tvrzení, že inspirace hudební skupinou The Velvet Underground pro The Plastic People of the Universe spočívala také v tom, že Lou Reed a spol. „nebyli žádná instrumentální esa, spíše běžní hudebníci, kteří dělali při hraní chyby“ (s. 161). Není přitom náročné zjistit, že John Cale, který spolu s Reedem tvořil umělecké jádro skupiny v jejím vrcholném období, měl klasické hudební vzdělání a ještě předtím, než se začal věnovat rockové tvorbě, působil v prostředí soudobé vážné hudby.⁶ Na autora, který se rozhodl napsat životopis významné postavy dějin českého rocku, prokazuje Švehla podivuhodně slabou znalost dějin populární hudby. Přitom snaha Věry a Ivana Jirousových prezentovat rockovou kulturu nikoliv pouze jako zábavu, ale jako svébytnou uměleckou tvorbu, byla jejich nejvýznamnějším přínosem kulturnímu dění druhé poloviny šedesátých let. Nemohu se zbavit dojmu, že Švehla je typickým představitelem těch fanoušků „Plastiků“ a obdivovatelů Jirouse, pro které je nejdůležitější, že „androš“ byl proti komunistům, ale tvorbě Jirouse a jeho souputníků příliš nerozumí a ta je asi ani esteticky neoslovuje.

Pokud autor Jirousova životopisu omezí svůj výklad na vyprávění historek, bez snahy klást si náročnější otázky, nakonec mu nezbude nic jiného než hlavního hrdinu knihy vylíčit v souladu s dlouho udržovaným mýtem o Magorovi. Švehla vyprávění o Jirousovi podává se všemi zažitými klišé, která by neobstála tváří v tvář

6 Dalším příkladem přechodu od soudobé vážné hudby k rocku může být Phil Lesh, baskytarista hudební skupiny Grateful Dead, která byla nejvýznamnějším představitelem kalifornského psychedelického rocku. Propojení americké a britské rockové scény s univerzitním prostředím a světem tzv. vysoké kultury je výrazným kulturněhistorickým fenoménem.

kritičtějšímu a politicky méně dogmatickému zkoumání. Švehla například bez jakýchkoliv dokladů opakuje pamětnické tvrzení o manželech Jirousových jako mladých hvězdách české kunsthistorie šedesátých let. Studentský pár byl podle Švehly avantgardou teoretického myšlení o výtvarném umění. Tento obraz pak kontrastuje se skutečností, že Věra Jirousová v tomto období nepublikovala a Ivan Jirous se teprve prosazoval na stránkách *Výtvarné práce* svými recenzemi a reportážemi. Autor knihy, věrný své slabosti pro nelogické příběhy, navíc líčí, jak Jirous opsal podstatnou část své diplomové práce. Švehla se tak ani nepokusil charakterizovat místo Věry a Ivana Jirousových v intelektuálním kontextu druhé poloviny šedesátých let, který byl neobyčejně bohatý na teoretické a politické diskuse. Namísto snahy zjistit, v čem tkvěl jejich přínos dobovému myšlení o kultuře a umělecké tvorbě, předkládá hagiografii o dvacátníkovi, který je již etablovaným a všemi obdivovaným intelektuálním titánem.

Švehlova mýtotorba nezadržitelně spěje k tomu, že do příběhu velikána je třeba zasadit také záporné hrdiny. Autor nedokáže v dějinách ani jednotlivých osobních příbězích vidět nuance a ambivalence. Události i osoby vnímá černobíle a v podstatě na základě svých zcela současných politických nebo čistě osobních sympatií a antipatií. Utápí se proto v autorské malichernosti, která je až směšná. Předními padouchy v kovbojce o Jirousovi jsou Milan Knížák a Egon Bondy. V případě Knížáka je absurdní jej líčit jako Jirousova soupeře o funkci náčelníka undergroundu. Švehla přitom věnuje Knížákovi velký prostor. Oceňuje jeho tvorbu a ukazuje, jak významná byla jeho pozice na československé výtvarné scéně šedesátých let. Nejspíše v zájmu šťavnaté zápletky nakonec přijde s příběhem o osudovém střetnutí dvou klíčových osobností nezávislé umělecké scény o to, kdo bude určovat směřování rodícího se undergroundu. V kontextu přelomu šedesátých a sedmdesátých let ale nelze vidět Jirouse a Knížáka jako stejně vlivné a významné osobnosti. Zatímco Knížák měl již za sebou podstatné umělecké dílo, delší pobyt ve Spojených státech, a především úzkou spolupráci s mezinárodní výtvarnou scénou, Jirous dokončoval studium dějin umění, hledal svou autorskou pozici na stránkách *Výtvarné práce*, chodil do hospody s kolektivem „Křižovníků“ a teprve začínal se svými organizačními aktivitami na umělecké scéně. Skutečně usiloval Knížák o pozici ústřední osobnosti komunity kolem českého undergroundu, které v průběhu let dosáhl Jirous? Nebyla spíše středem Knížákova zájmu jeho umělecká tvorba? Celý příběh o rivalitě Jirouse a Knížáka je hlavně zpětnou a výrazně ahistorickou projekcí současné autorovy animozity vůči Knížákovi, která nemá jakoukoliv věcnou souvislost s uměleckým děním nedlouho po roce 1968.

Ještě více problematické je zobrazení Egona Bondyho. Ve svém vysoce doktrinářském a moralizujícím vidění světa Švehla nedokáže překousnout fakt, že se Bondy považoval za marxistu a byl spolupracovníkem Státní bezpečnosti. Na stránkách knihy tak vystupuje jako nemorální lidská zrůda, která je navíc notorickým levičákem (nebo právě proto?). Švehla nejenže nedokáže ocenit Bondyho význam pro český underground, ale ani si přiznat, že skutečnost nebyla černobílá. Zatímco v případě Jirouse dokáže v některých pasážích pojmenovat a vysvětlit jeho lidské slabosti, pro Bondyho nemá ani špetku pochyb a pochopení. Podobně v knize dopadl

také filozof Ivan Sviták. Švehla líčí zajímavou polemiku mezi Jirousem a Svitákem jako nechutný útok marxisty, který má máslo na hlavě z padesátých let, na český underground, vystavený komunistické represi. Namísto aby se pokusil vysvětlit, proč měli intelektuálové Svitákovy generace problém s undergroundem a jak se stavěli k umělecké tvorbě vycházející z odkazu kontrakultury šedesátých let, zobrazí Svitáka jako dogmatického marxistu, který nepochopil velikána, a dokonce si jej dovolil kritizovat. Líčení jednotlivých aktérů Jirousova příběhu ukazuje, že pokud chce historická postava obstát před nemilosrdným soudem Marka Švehly, musí být buď Mirek Dušín, nebo vyznávat názory, které autor knihy aktuálně považuje za jediné správné, a tudíž legitimní.

Kde je tedy největší slabina knihy? V nekritickém zacházení se zdroji? V chybějící promyšlené struktuře vyprávění, která by namísto nesystematického proudu příběhů předložila soudržný výklad? V jednorozměrném popisu širšího historického kontextu, plném kliše a ideologických zjednodušení? V autorově kádrovácky omezeném nazírání na historické aktéry? Jako největší problém se nakonec jeví skutečnost, že kniha pouze opakuje a dílčími jednotlivostmi doplňuje dlouho etablovaný „magorovský“ mýtus. Pokud by tato práce přes všechny zmíněné nedostatky přinesla nový pohled na Jirouse, čerstvý výklad jeho esejistické a básnické tvorby či zdůraznění dosud přehlížených souvislostí jeho života a díla, byla by hodnotnou biografií, která posunula naše poznání o kousek dál. Namísto toho má čtenář vtíravý pocit, že většinu v knize popsaných příběhů již jednou někde slyšel nebo četl. Nová „zjištění“ se omezují na několik intimních historek, hodně drbů a drsný popis Jirousova postupného fyzického a mentálního úpadku a dlouhého umírání. Portrét Jirouse jako umělce, aktivisty a intelektuála se však po stovkách přečtených stran neproměnil ani v nejjemnějších konturách.

Legenda o nejchytřejším Slovákov

Proč vedle sebe stavět novinářskou biografii, která se všemi výše popsanými problémy usiluje o čtivé a poutavé vyprávění bez ohledu na badatelskou původnost a pramennou preciznost, a empiricky detailní životopis, který do puntíku dodržuje všechna pravidla práce s historickými prameny? Jestliže Švehla nadšeně a bez velkého odkazování přebírá vše, co mu zpovídání pamětníci odvyprávějí a co se dočte v publikovaných vzpomínkách, Michal Macháček s posedlostí vlastní profesionálním historikům sleduje pramenné stopy a nešetří poznámkami pod čarou. Důvodem, proč knihy srovnávat, není jen efektní obraz Husáka a Jirouse jako protichůdných symbolů „normalizace“, ale bohužel také jistá podobnost v tom, jak oba autoři přes zcela rozdílné tvůrčí přístupy stavějí životní příběhy zkoumaných osobností. Jak jsem již konstatoval v úvodu, Michal Macháček totiž podobně jako Marek Švehla ve výsledku posílil jeden historický mýtus, i když asi navzdory svým původním autorským záměrům.

Macháček vysvětluje koncepci Husákovy biografie jednoznačně. Rozhodl se sepsat životopisnou studii kompletně zachycující Husákovy osudy. Cílem bylo

v chronologickém uspořádání vylíčit Husákův osobní život, politickou kariéru a intelektuální vývoj. Autor jasně deklaroval, že usiluje o vytvoření biografie, jejímž hlavním přínosem bude rozsah faktografických zjištění, která umožní poprvé odvyprávět Husákův příběh v jeho celistvosti a na základě co nejširší pramenné základny. Měla to být biografie, která vyvrátí stereotypy, vysvětlí omyly, kriticky se vyrovná s předchozími výklady (často zatíženými politickými či osobními předsudky) a podá Husákův životní příběh tak, jak se skutečně odehrál.

Macháček v úvodu knihy prohlásil: „Na rozdíl od některých trendů současné historiografie nezavrhuji pramen jako hlavní prostředek k poznání dějin a ani ne-rezignuji na možnost poznání minulosti tím, že bych utíkal k čisté dekonstrukci diskurzů a naraci.“⁷ (s. 22) Svůj přístup charakterizoval jako „pocitovou analýzu“ a „široce pojatou heuristiku“. Sám sebe prezentoval jako autora, který se snaží „střízlivě až kriticky“ vnímat současný většinový výklad Husákovy role v dějinách a podobně přistupovat ke všem dalším interpretačním schémátům (exilovým, disidentským, reformněkomunistickým, slovensky nacionalistickým, postkomunistickým). Nepochopitelná snaha distancovat se od obecnějšího konceptuálního ukotvení výzkumu, vedená snad touhou vymezit se vůči někdy přehnanému či zcela zbytečnému teoretizování v soudobé historiografii, však způsobila, že Macháček svůj záměr naplnil jen zčásti. Svou knihou se sám usvědčil z metodologického omylu. Prakticky zaměřené přemýšlení o konceptech a metodách není samoučelnou hrou na intelektuály. Umožňuje totiž prameny třídit a sestavovat do kauzálních posloupností. Pomáhá oddělit podstatná zjištění od informačního balastu. A konečně je také cestou k tomu, aby historik zařadil svůj výzkum do současných intelektuálních kontextů a učinil jej tak relevantní pro širší odborné publikum. Badatel může učinit originální autorské gesto a vystavět svébytný výklad, který bere v úvahu nejen jiné možné přístupy a dřívější interpretace, ale reflektuje své vlastní metodologické, intelektuální či politické pozice. Je velká škoda, že Macháček nebyl v tomto směru více velkorysý a spokojil se s furiantsky povýšeným gestem, když udělal krátký proces s podezřelým teoretizováním. Vyhnul by se tak rozličným karambolům, které zbytečně znehodnocují jeho jinak mimořádně přínosnou práci.

Negativní důsledky autorova malého zájmu o koncepty soudobé historiografie se projevují například v pasážích, v nichž se pokouší o psychologický portrét Husáka. Čtenářům zde servíruje značně povrchní psychologizování, a dokonce si pomáhá populární mediální psychologii, například výroky psychologa Slavomila Hubálka z televizního dokumentu o Husákově. Přitom by stačilo, aby si Macháček udělal obraz o postupech současné psychohistorie nebo využil již existující biografické práce, jejichž autoři dokázali vytvořit originální a mnohvrstevnaté portréty zkoumaných osobností. V české historiografii moderních a soudobých dějin se nabízí především

7 Sám citát by si zasloužil kritický rozbor. Existuje historiografie, která nepracuje s historickými prameny, nebo spíše Macháček vyznává velmi úzkou definici historického pramene?

životopis Zdeňka Nejedlého od Jiřího Křestana či Havlova biografie z pera Jiřího Suka.⁸

Možná takový přístup souvisí s Macháčkovou snahou předložit čtivou knihu, přístupnou široké čtenářské obci. Tento záměr však autorovi nevyšel ani v náznacích. Kniha je napsaná velmi toporným jazykem, je plná stylistických klišé („svěží vítr“, „bouřlivý rok 1968“, „prkna, která znamenají svět“) a velmi kostrbatých obrátů či formulací („rapidní snížení jeho hmotnosti“, Husák si cosi „komplexněji pamatoval“, „navzdory jeho emoční rezervovanosti se Gustávu Husákovi nevyhnulo citové vzplanutí“). Čtenář sice nemusí bojovat s textem plným přehnaného teoretizování a nekonečných metodologických výkladů, současně však nedostal do ruky knihu, která by měla literární kvality a četla se „jedním dechem“. Také zde by Macháčkoví pomohlo, kdyby jeho psaní předcházelo studium domácích i zahraničních biografí, které byly v tomto směru úspěšné. Pominu-li již zmiňované práce Křestana a Suka, zejména v anglosaském prostředí by jistě našel řadu životopisů, které jsou odbornými pracemi a současně zdařilými literárními počiny.

Podobně se malý zájem o historiografii, která nepojednává přímo o Husákovi, negativně projevuje při Macháčkově líčení širšího historického kontextu. Příkladem mohou být pasáže o Husákově působení ve slovenském komunistickém hnutí ve třicátých letech. Čtenář sice získá podrobný přehled o Husákově publikační aktivitě v komunistickém tisku, ale současně před ním stojí popis politické kariéry, která není pevněji zasazena do velmi spletitých dějin komunistického hnutí v meziválečném Československu. Pokud by výklad pečlivěji reflektoval obecnější dějiny meziválečné radikální levice, otevřel by zásadní otázku po charakteru Husákova přístupu ke komunismu jako hnutí a ideologii. Autora životopisu, který se jednostranně soustředí na každý Husákův projev a článek, však tato otázka nenapadne. V knize se tak nedozvíme to nejdůležitější. Byl Husák oddaný a ideologicky přesvědčený straník, který poslušně následoval rozkazy stranického vedení a bez diskuse přijímal změny v politické linii Kominterny a KSČ? Nebo byl spíše ke komunismu tíhnoucím intelektuálem, motivovaným především inkluzivním duchem takzvané lidové fronty a dobovou atmosférou v „pokrokových kruzích“, který se však nepovažoval za aktivistu bezpodmínečně oddaného straně a z pragmatických (či naopak morálních?) důvodů nechtěl bez reptání přijmout každý nový kotrmelec ve stranických direktivách? Husákovo působení v letech 1938 až 1943, kdy fakticky vycouval z politické činnosti, naznačuje, že se jednalo spíše o druhý případ. Macháček se však tímto zcela klíčovým problémem dostatečně nezabývá a namísto toho sleduje každý Husákův krok a výrok, které pak obaluje dosti povrchním výkladem o meziválečném komunismu v Československu. Macháček v knize uvádí, že když si Husák na počátku osmdesátých let přečetl knihu Viliama Plevzy *Gustáv Husák – politik istôt a perspektív*, autorovi vytknul, že „přecenil jeho osobu na úkor kontextu“ (s. 543). Podobnou kritiku by Husák mohl adresovat také Macháčkově práci.

8 KŘESTAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý: Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl, Paseka – Národní archiv 2012; SUK, Jiří: *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975–1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2013.

Další oblastí, v níž se projevuje nezáměr o konceptuální promyšlení tématu a nedostatečné vnímání historického kontextu, je celkový výklad Husákova politického působení. Zde dochází k paradoxnímu protnutí Macháčkova a Švehlova přístupu. Michal Macháček nakonec přes obrovský výzkum primárních pramenů a přes všechnu snahu o kritickou reflexi existujících pohledů na Husáka vytvořil interpretaci, která je nesena jedním z „husákovských“ mýtů. Tento výkladový rámec lze nazvat legendou o nejchytřejším Slovákovi, případně nejschopnějším slovenském komunistovi. Macháček do velké míry vychází z Husákových verzí událostí a nabízí takovou interpretaci, která by mohla být otištěna i v autorizovaném životopise. Hodnocení Husákova politického působení se výrazněji neposunuje za hranice dřívějších Husákových sebe prezentací či jim nakloněných popisů Husákova života. Pokud by knihu místo Macháčka napsal Plevza, byla by práce výrazně odlišná? Rovněž pochvala autora od Husákova syna naznačuje, že snaha vylíčit bez předsudků Husákův život místy bohužel přerostla v až příliš přátelský portrét.

Tato výtka nemá autora obviňovat z relativizace dějin či snahy historicky rehabilitovat temné kapitoly Husákovy politické kariéry. Podobně jako Marek Švehla spíše podlehl jednomu z výrazných výkladů Husákova života a učinil z něj osu svého vyprávění. V konečném důsledku a s pomocí obrovské empirické základny tak upevnil značně jednostranné výkladové schéma. O jaký příběh se zde jedná? Husák je líčen jako mimořádná osobnost, vysoce vzdělaný intelektuál a mistrný politický stratég. Přestože jeho kariéru provázejí hluboké pády, vždy se zvedne a díky tomu, že intelektuálně převyšuje své okolí, nakonec přes všechny nesnáze dosáhne svého. Tato verze Husákova života odráží některá vyprávění reformních komunistů, kteří často sami sebe vnímali jako přední intelektuály a brilantní politické myslitele, jež mohl po srpnu 1968 přechytračit jen někdo ještě mnohem inteligentnější. Zatímco ideologičtí dogmatici, poslušní aparátčící a vychytralí pragmatici jednoduše využili poměry po srpnové invazi, Husák hrál vyšší intelektuální a politickou ligu. Jako vždy dokázal bystře analyzovat situaci a zvolit strategii, která byla pro něj nakonec úspěšná. Jako by zde zazníval povzdech poražených osmašedesátníků, že je dokázal přemoci pouze ten nejmazanější protivník.

V Macháčkově knize lze nalézt řadu příkladů takového líčení Husákovy osobnosti, od dílčích příběhů (Husák si díky své skvělé němčině zachrání život po porážce Slovenského národního povstání) až po důležité politické události (Husák po roce 1939 takticky vycouvá z politiky a vyčká správného okamžiku pro velký návrat). Tyto výklady však často pocházejí přímo od Husáka či jemu nakloněných zdrojů. Nebylo by možné s podobnou pramennou základnou vytvořit odlišný výklad? Například příběh dlouhodobě neúspěšného politika, který pragmaticky taktizuje v době války, přehnané ambice po roce 1945 jej málem připraví o život a svého jediného trvalejšího politického „úspěchu“ dosáhne až ve vyšším věku s pomocí invaze zahraničních armád? Mohli bychom napsat příběh politického triumfu a osobního zadostiučinění, jež se však záhy převrací ve vlastní parodii a trapnou frašku o stárnoucím politikovi, který se nakonec dočkal nejvyšší funkce, ale jinak, než si představoval? Husákův životopisec se bohužel přidržel jen jedné

verze událostí a nakonec nejen replikoval, ale ještě posílil mýtus o Husákovi jako politickém géniovi.

Je zřejmé, že se Macháčkovo vylíčení Husákova života nebude líbit těm, kteří vidí Husáka pouze jako zosobnění všeho zla nebo směšného starce přednášejícího toporné novoroční projevy. Autor však nevyužil možnost vystavět takový výklad, který by plně reflektoval nástrahy „husákovských“ mýtů. Macháček sice nejen deklarativně odmítl, ale také empiricky vyvrátil řadu klišé či zjevných nesmyslů, současně se však sám chytil do pasti jiného působivého příběhu. Za jeho knihou stojí dlouhodobý a nesmírně pečlivý výzkum, který umožnil zpracovat obrovské množství pramenů. Jako by mu ale již nezbyly síly na hlubší reflexi nejen dosavadních historiografických i politických výkladů, kterou přeci jen částečně provádí, ale především na kritické čtení dobových záznamů a pamětnických sdělení. Nedostatečný analytický odstup od pramenné základny a zkoumané osobnosti způsobil, že podlehl okouzlení z Husáka, a výsledkem je rozsáhlá sága o nejchytřejším a nejschopnějším slovenském komunistovi.

Závěrem

Životopisy Ivana Jirouse a Gustáva Husáka zastupují dva zcela rozdílné přístupy k psaní biografie, které však dospěly k podobnému výsledku. Marek Švehla nedokázal překonat vlastní černobílý a politicky doktrinářský vidění světa. Jestliže takový pohled na politiku a společnost může do jisté míry fungovat v politickém komentáři určeném stejně smýšlejícímu publiku, použití této optiky při popisu komplikované a nikdy jednoznačné historické reality nemohlo dopadnout dobře. Kniha měla být čtivou historickou reportáží, avšak nedokázala podchytit rozporuplnost doby a jejích aktérů. Nakonec předložila nesoustavně uspořádané historiky zalité smrtícím koktejlem banálního poučování a povýšeného moralizování. Předchozí recenzenti rovněž vystihli jeden zásadní problém Marka Švehly jako autora Jirousova životopisu – nedostatek smyslu pro humor. K tomu bych dodal ještě neschopnost nadhledu a neochotu vidět zkoumané historické období a historické postavy v jejich složité mnohvrstevnatosti. Tyto autorské nedostatky se ukázaly jako naprosto klíčové právě při psaní o osobnosti, jakou byl Ivan Jirous.

Michal Macháček se snažil vyhnout všem pastem, do kterých se nechal chytit Marek Švehla. Provedl obrovský základní výzkum a snažil se Husákův příběh odvyprávět bez politických nebo čistě osobních předsudků a s kritickým přístupem k nespočtu protichůdných výkladových vrstev, které se navršily za dlouhá léta debat o Husákovi a jeho roli v dějinách. Nakonec však Husák přemohl svého životopisce. Jestliže se Marek Švehla utopil v záplavě „jirousovské“ mytologie a nepřekonal vlastní intelektuální úzkoprsost, Michal Macháček jako historik sice s využitím metod pramenné kritiky dělal vše, co novinář nedokázal a ani neuměl, dopadl ale tak nějak podobně. Husákův životopis, rozsáhlý a informačně nesmírně bohatý a přínosný dílo, nakonec předkládá takový příběh jeho života, který by autorovi mohl diktovat sám Husák. Čtenář, který od historické biografie a obecně od psaní

o minulosti očekává více než odvyprávění jedné verze životního příběhu jako filmu s jasně danou zápletkou, bude po přečtení Švehlovy knihy naštvaný a z Husákova životopisu si odnese pocit zklamání a nenaplněného autorského záměru.

Tento recenzní článek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., RVO 68378114.

Abstract

The review compares two extensive historical biographies the protagonists of which are as different as they can be – the Slovak Communist politician Gustáv Husák (1913–1991), who, having experienced many ups and downs in his life, finally became the Secretary General of the Communist Party of Czechoslovakia in 1969 and the President of the Czechoslovak Socialist Republic six years later, and the art historian and musician Ivan Martin Jirous (1944–2011), who became the most prominent representative of musical underground during “Husák’s rule”. Both were political prisoners for several years; Husák in the 1950s and Jirous in the 1970s and 1980s. The author summarizes reactions to both books – Gustáv Husák by Michal Macháček (Prague: Torst, 2017) and Magor and his time: The life of Ivan M. Jirous by Marek Švehla (Prague: Vyšehrad, 2017) – and finds remarkable similarities, although the approaches of their authors are hardly compatible. Husák’s biographer Michal Macháček is an empirically oriented historian, who has collected an impressive amount of material and meticulously studies historical sources which he honestly mentions in extensive footnotes; on the other hand, Jirous’s biographer Marek Švehla is a journalist who is, first and foremost, after a story that would attract readers, which means that he treats historical sources rather arbitrarily, uncritically takes over narrations of contemporary witnesses, and presents every juicy story with gusto. However, both authors wrote books which fail to present Husák and Jirous in a broader period context and ultimately just repeat or strengthen existing myths associated with the two historical personalities dealt with in the books. As to Jirous, it is “Magor’s myth” of an indomitable rebel and intransigent opponent of the Communist regime, in the case of Husák a myth of “the smartest Slovak” who could turn every defeat into a subsequent victory and ultimately grasped and retained power thanks to his ability to outsmart his rivals.

Keywords / Klíčová slova

Czechoslovakia; Gustáv Husák; Ivan Jirous; Communism; Communist Party of Czechoslovakia; underground; Czechoslovak normalization; Czech historiography
Československo; Gustáv Husák; Ivan Jirous; komunismus; Komunistická strana
Československa; underground; československá normalizace; česká historiografie

Diskuse

Komplexná biografia posledného komunistického prezidenta

Marek Syrný

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela a Múzeum Slovenského národného povstania, Banská Bystrica

Koncom roka 2017 uzrel svetlo sveta prvý pokus o biografiu Gustáva Husáka od mladého, vtedy tridsaťjedenročného českého historika Michala Macháčka.¹ Možno nás zarazí jeho vek a „trúfalosť“ vydať ako prvotinu analýzu osobnosti a pôsobenia najvýraznejšej (i najvýznamnejšej) osobnosti slovenských komunistov v zložitom dvadsiatom storočí. Pri bližšom pohľade na vedeckú dráhu a výskumné zameranie autora sa už javí jeho počín zrozumiteľnejším. Veď témou Husáka ako ústrednej postavy kauzy takzvaného buržoázneho nacionalizmu sa zaoberal už v svojej diplomovej práci a aktuálna monografia je knižnou verziou jeho dizertačnej práce. Deväťročné medzidobie Macháček vyplnil intenzívnym bádáním o pestrom živote a takmer polstoročí pôsobenia Gustáva Husáka vo vrcholovej slovenskej a československej politike. Zbieral a hodnotil nepreberné množstvo informácií, ktoré možno o Husákovi v slovenskej, českej, ruskej či anglosaskej knižnej a časopiseckej produkcii nájsť, a rovnako realizoval úctyhodný archívny výskum. Z tejto dlhoročnej remeselnej práce potom vychádzali jeho čiastkové štúdie, ktoré sa vzťahovali k Husákovi

---

1 MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Praha, Vyšehrad 2017, 632 strany, ISBN 978-80-7429-388-7.

a československej, respektíve slovenskej politike vojnových a povojnových rokov či k jeho kariére v komunistickom hnutí a režimu.²

Už na prvý pohľad, či skôr pri prvotnom zbežnom prelistovaní recenzovanej knihy je jasné, že ide o výnimočnú biografii. Autor musel zachytiť dlhé, nesmierne zložité a dynamické desaťročia Husákovho osobného a rodinného života, spoločenských a politických aktivít i „vonkajších“ vplyvov, ktoré na Husáka pôsobili ako v smere pozitívnom (autorita, mocenské pozície...), tak aj negatívnom (väzenie, presadzovanie totalitnej moci...). Michal Macháček pri koncipovaní Husákovho životopisu využil pramene z neuveriteľných tridsiatich štyroch slovenských, českých, ruských či amerických archívov. Pre historickú obec sú potom najprínosnejšie tie nové informácie, ktoré pochádzajú z ruských archívov a ktoré jedinečným spôsobom prispievajú k pochopeniu sovietskych pohľadov a rozhodnutí vo vzťahu k vojnovému a povojnovému Československu a jeho komunistickému režimu. Podobným obohatením je využitie množstva súkromných archívov (archívov historikov, Husákových známych a príbuzných, straníckeho archívu a pod.), ku ktorým historici dosiaľ zriedkavo obracali pozornosť. Celkovo musím v tejto súvislosti oceniť najmä Macháčkovu „detektívnu“ schopnosť a vytrvalosť pri získavaní doplňujúcich informácií od pamätníkov. A pri skúmaní použitej literatúry (okrem stoviek a stoviek rôznych súborov dokumentov, monografií, štúdií, článkov...) zaujme aj štruktúra týchto sekundárnych zdrojov. Dokumentuje totiž vynikajúcu autorovu znalosť slovenskej historiografie rôznej proveniencie, a dokonca aj literatúry nehistorického zamerania. Podobne veľmi pozitívne sa musím vyjadriť k použitej dobovej tlači, aj keď by som v knihe očakával omnoho viac citácií a ukážok Husákovkej publicistickej činnosti. Podobne by si text pre lepšiu orientáciu čitateľa a názornosť zaslúžil nielen zmienku, že o tej či onej udalosti alebo aspekte Husákovho života písala aj zahraničná tlač, ale konkrétnejšie referencie o jej obsahu, z ktorých by bolo vidno, ako bol vnímaný rôznymi pozorovateľmi a kritikami.

Prv, než sa pristavím pri kladoch a záporoch tej-ktorej kapitoly diela, patrí autorovi všeobecná pochvala za veľmi trefné, stručné a kvalitné úvody i zhrnutia jednotlivých kapitol. Tých je, ak si odmyslíme autorský úvod, záver a historiografický

2 Pozri nasledujúce štúdie Michala Macháčka: Gustáv Husák za II. svetovej vojny. In: *Slezský sborník / Acta Silesiaca*, roč. 110, č. 3–4 (2012), s. 239–270; „Veľmi vehementne s celým srdcom, s celou dušou som sa do toho vrhol“: Gustáv Husák ve hře o Slovensko (1945–1948). In: *Historie – Otázky – Problémy*, roč. 4, č. 1 (2012), s. 73–99; Gustáv Husák a státoprávní otázka Slovenska do roku 1948. In: MICHÁLEK, Slavomír – LONDÁK, Miroslav (ed.): *Gustáv Husák: Moc politiky – politik moci*. Bratislava, Veda 2013, s. 338–369; Mezi českým lvem a sovětskou hvězdou: Státoprávní představy slovenských komunistů v období druhé světové války. In: KMEŤ, Norbert (ed.): *Odvaľujem balvan: Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*. Bratislava – Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania 2013, s. 117–135; Cesta Gustáva Husáka ke komunistickému hnutí. In: *Český časopis historický*, roč. 112, č. 2 (2014), s. 227–260; Podivná jednota: Gustáv Husák a mocensko-politické zápasy v KSČ na příkladu prezidentské otázky (1969–1975). In: *Soudobé dějiny*, roč. 22, č. 3–4 (2015), s. 299–347; Proti větru! Cesta Gustáva Husáka ke komunistickému hnutí a jeho raná aktivistická činnost. In: KINČOK, Branislav (ed.): *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava, Ústav pamäti národa 2015, s. 15–54.

exkurz, celkovo sedem a nasledujú v chronologickom poradí. Oceňujem ich tvorivé názvy, ktoré výstižne charakterizujú obdobia Husákovho života a politickej činnosti (Mladý radikál, Pragmatický odbojár, Zápasník o Slovensko, Buržoazní nacionalista, Muž budúcnosti, Normalizátor, Odchádzajúci konzervátor). Všetky kapitoly sú informačne a interpretačne hodnotné, aj keď pasáže pojednávajúce o Husákovi na vrchole moci po roku 1968 sú poddimenzované a do budúcnosti vyzývajú historikov k dôkladnejšiemu spracovaniu.

Vzhľadom k ponúknutému priestoru a k vlastnému odbornému zameraniu sa s podrobnejšími analýzami a komentármi prioritne pristavím najmä pri kapitolách, ktoré sa venujú rokom 1938 až 1948, teda výkladu, ktorého informačno-interpretáciu dokážem najlepšie zhodnotiť.

Prvých tridsať rokov

Prvá kapitola „Mladý radikál (1913–1938)“ popisuje Husákovu detstvo, mladosť, ranný komunistický aktivizmus i funkcionárčenie v študentských spolkoch, ale aj prvú veľkú (a mnohoročnú) lásku. Zaujme tu najmä podkapitola „Raná aktivistická činnosť“, ktorá veľmi pekne ilustruje Husákovu stredoškolské názory a prvotnú spoločenskú aktivitu, kedy sa už publicisticky tvrdo a sarkasticky vymedzoval proti katolíkom a ľuďom a súčasne horlil za socializmus – avšak pod pseudonymom, aby neprišiel kvôli politike o štipendium. Môžeme ho sledovať ako veľmi aktívneho predsedu Vlčkovho samovzdelávacieho krúžku pri gymnáziu, rečníka na jubilejných akciách, vyzývateľa politiky ako nástroja ľavicovej zmeny. Treba oceniť Macháčkovu charakteristiku Husáka ako mladého publicistu: „Vtip a kousavá ironie, ktoré však mnohdy prechádzajú v sarkazmus až v zesměšňovanie a znevažovanie názorového oponenta, charakterizujú Husákovu písomnú a rétorickú projev.“ (s. 69) Zrýchlene sa autor dotýka aj vzťahov a osobností ľavicového študentstva (Ján Čech, Michal Falčan), s ktorými neskôr Husák spolupracoval. Ale stretávame sa tu aj s mladými politikmi, ktorí neskôr boli jeho politickými oponentmi (Ján Beharka, Michal Múdry-Šebík), najskôr ako agrárici a neskôr ako slovenskí demokrati. Bohužiaľ sa nedočkáme žiadnej analýzy týchto vzťahov, či už vzhľadom k Husákovi, alebo celkovo. Autor vyzdvihuje Husákovu postoj v sociálnej i národnej otázke, zmieňuje sa o jeho prednáškach pre stredoškolákov (vdďaka ktorým sa spoznal aj so svojou manželkou Magdou Lokvencovou). Text síce niekedy postráda časovú plynulosť, čo občas vyvoláva chaos v sledovaní hlavnej osi príbehu. Celkovo však už v tejto prvej kapitole ma ako historika zaujala neskutočne drobná práca autora s prameňmi o študentskom hnutí v prvej republike (patrí k vôbec najlepším pasážam v knihe). Oceňujem tiež opis ďalších Husákových záujmov, ako bol šport, ako aj vydarenú analýzu jeho formujúcej sa osobnosti. K jej určujúcim rysom patrila fascinácia politikou, pracovitosť, ctížiadosť, ale tiež svojvoľnosť voči straníckym inštrukciám (ak sa mu zdali príliš nezmyselné, alebo ak ich jednoducho nechcel rešpektovať).

V druhej kapitole „Pragmatický odbojár (1938–1945)“ predstavuje autor Gustáva Husáka v slovenskom odboji v rokoch druhej svetovej vojny. Zatiaľ čo jeho výklad

k tejto vlastnej téme je veľmi presný a prínosný, miestami ma prekvapuje dosť kontroverznými, dokonca aj mylnými tvrdeniami pri všeobecnejšom opise vývoja na Slovensku a v odboji. Prvá časť konštatovania platí napríklad pre pasáže, v ktorých Macháček približuje, ako Husák prostredníctvom sovietskeho konzulátu informoval Moskvu o situácii na Slovensku počas trvania paktu Ribbentrop–Molotov. Vhodne tu využíva svoje poznatky z moskovských archívov, ale tiež už publikované zistenia ruskej historiografie. Ďalej zaujímavo ozrejmuje, ako sa pri stretávaní vo vile, ktorú si Husák prenajal po spisovateľovi Vítovi Tajovskom, sformoval okruh jemu blízkych osobností, alebo opisuje Husákov spoločensko-pracovný život v prvej polovici vojny. Ten bol prerušený dvojím preventívnym zadržaním: po prvé na tri týždne pri masovom zatýkaní komunistov v dôsledku banického štrajku v Handlovej v októbri 1940, po druhé po nemeckom napadnutí Sovietskeho zväzu. Dôkladne sa pritom autor venuje intervenciám za zadržaného Husáka a jeho druhov, najmä cez profesora Imricha Karvaša. Ten stál na čele Ministerstva financií Slovenskej republiky, poznal manželov Husákových ešte z ich vysokoškolských čias a postupne si k nim vytvoril veľmi blízky vzťah.

Veľmi pekne a dôsledne sú tiež zmapované povojnové obvinenia Husáka z toho, že sa na jar 1943 zúčastnil propagandistického zájazdu do Katyne, ktoré voči nemu vznášal rovnako antikomunistický exil ako komunistickí vyšetrovatelia v päťdesiatych rokoch a ktoré sa s ním tiahli až do začiatku sedemdesiatych rokov. Autor ich presvedčivo vyvracia a vysvetľuje. S jemnosťou potom vykresľuje Husákovu činnosť vo Zväze špeditérov, kvôli ktorej bol po vojne ohováraný za údajne spôsobené finančné nezrovnalosti, alebo okolnosti ďalšieho krátkodobého zatknutia. Tu však už začínajú aj menšie interpretačné úskalía použitých materiálov. Autor sa príliš spolieha na povojnové vyjadrenia samotného Husáka, ako a prečo bol nakoniec prepustený (ako by stačilo iba „fiškálny“ všetko zapierať). Mnohé Husákovy tvrdenia nie sú overené z iných zdrojov, autor ako by sa uspokojil s tým, čo k tomu povedal Husák, respektíve ako veci sám vnímal a ako ich neskôr vysvetľoval. Treba však uznať, že sa celkom objektívne popasoval s Husákovou odbojovou nečinnosťou do leta 1943 a s tým, prečo k nemu malo dovtedajšie vedenie Komunistickej strany Slovenska (KSS) nedôveru a prečo sa Husák odmietal za akúkoľvek cenu púšťať do „boja proti fašizmu“. Vcelku dostatočne prezentuje Husáka aj ako zakladateľa Slovenskej národnej rady (SNR), vrcholnej organizácie politickej illegality na Slovensku, či ako organizátora povstania. Pútavo, aj keď niekedy viac publicisticky ako striktnie historicky, pritom popisuje, ako si získal povest „banskobystrického diktátora“.

Napriek mnohým kladom tejto kapitoly sa však musím pristiaviť aj pri jej slabých stránkach. Najskôr zopár faktografických nepresností. Pri opise situácie po vzniku autonómneho Slovenska autor uvádza, že „byla zahájena výstavba zajišťovacích táborů, do ktorých následně zavítalo množství odpůrců nového režimu“ (s. 105). V skutočnosti okrem internačných táborov pre Židov a Rómov vznikol iba jeden Zaisťovací tábor pre politických odporcov režimu, a to až v apríli 1939 v jednej časti väznice v Ilave. Prví odporcovia ľudáckeho režimu boli uväznení až po vzniku

Slovenského štátu, spočiatku ich nebolo veľa a zväčša boli po niekoľkých týždňoch prepustení.³

Aj keď v nasledujúcich pasážach kapitoly vo všeobecnosti ide o veľmi dobré spracovanie dejín KSS cez vojnu prostredníctvom role a činnosti Gustáva Husáka v odboji, problematické je, že sa autor opätovne na viacerých miestach odkazuje iba na tvrdenia, závery a sumárne hodnotenia takzvanej barnabitskej komisie v šesťdesiatych rokoch či na výpovede dobových aktérov pred touto komisiou. Niektoré tieto závery sú prirodzene poplatné dobe a nie všetko treba brať ako nepochybniteľný fakt. Komunisti sa napríklad prirodzene štylizovali do póz nikdy neváhajúcich a odhodlaných bojovníkov za svoju ideu, avšak vnútrostranícke dobové reflexie často poukazujú skôr na opak.⁴ V barnabitských správach sa pochopiteľne príliš nerozoberá ani chovanie komunistickej strany ako celku po prijatí sovietsko-nemeckého paktu. Takéto minimalistické rozpracovanie „tmavých“ období komunistickej rezistencie však nemá dnes opodstatnenie. Nepochybne mal autor pri opise Husáka či komunistov v odboji siahnuť viac aj po iných základných zdrojoch, ako iba po povojnových spomienkach a reflexiách. Je mi jasné, že pri tak objemnej a zložitej téme, ako je biografía Gustáva Husáka, nemožno všetko overovať v archívoch. Ale veď práve vojnové obdobie je v slovenských dejinách dvadsiateho storočia azda historiograficky najlepšie spracovanou érou, a netreba sa teda spoliehať iba na výsledky barnabitskej komisie (pri všetkej úcte k tomu, čo vtedy dokázala).

Pri trocha kritickejšom pohľade na použité pramene a pri ich komparovaní s inými by sa nemohli v knihe objaviť zidealizované tvrdenia o tom, že sa Husák po vytvorení piateho ilegálneho vedenia KSS skoro denne stretával s Ladislavom Novomeským a niekoľkokrát týždenne aj s Karolom Šmidkem, ktorý bol v úplnej ilegalite. Že spolu diskutovali u Husáka vo vile alebo vo Zväze špeditérov, ako bez problémov zakladali ilegálne štruktúry a ako sa všetky nitky zbíhali u Husáka, ktorý mohol služobne cestovať (s. 137 n.). Niekedy mi to pripomína texty o odboji z oficiálnych československých publikácií sedemdesiatych a osemdesiatych rokov. Veď regionálne štruktúry ilegálnej KSS vo väčšej vzdialenosti od Bratislavy nemali často poňatie o tom, čo sa deje. Preto ešte aj počas povstania boli také problémy s presadzovaním hesla „Sovietskeho Slovenska“.⁵ Nevraviac o tom, že keď vypuklo povstanie, mnohé stranícke organizácie nevedeli, čo majú robiť, a niektoré sa správali úplne inak, ako to piate ilegálne vedenie strany chcelo. O nijakej veľkej koordinácii preto

3 Bližšie k problematike politického väzenia v Ilave pozri napr. VICEN, Jozef: Zaisťovací tábor Ilava v rokoch 1939–1945. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (ed.): *Slovenská republika očami mladých historikov: 4. zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, Banská Bystrica 14.–15. apríla 2005*. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2005, s. 135–143.

4 Porovnaj SYRNÝ, Marek: *Slovenskí komunisti v rokoch 1938–1944*. Banská Bystrica, Belianum – Múzeum Slovenského národného povstania 2013, s. 14–17 a 22 n.

5 Spomína si na to aj sám Husák, keď musel mierniť rozvášnených robotníkov a odborárov v Podbrezovej, dožadujúcich sa okamžitej sovielizácie... (*Národný archiv* (Praha), fond ÚV KSČ – barnabitská komise, svazek 12, archivní jednotka 227).

nemožno hovoriť, na čo napokon už pred desaťročiami upozornil vo viacerých svojich dielach Jozef Jablonický.⁶

Zatiaľ čo doteraz som vravel skôr o interpretačných zakopnutiach (ktoré koniec koncov môžu byť iba prejavom prirodzene rozdielneho pohľadu na vec u dvoch historikov), nájdeme v tejto kapitole aj viacero jednoznačných faktografických „lapsusov“. Generál Ján Golian nebol v čase, keď sa vyberal vhodný dôstojník pre vedenie pripravovaného povstania, vedúcim silnej vojenskej odbojovej skupiny (s. 143). Bol iba administratívne vhodne pridelený pre potreby povstania, a hlavne bol ako odbojár plne lojálny, respektíve nespochybniteľný, v smere československom. Mal okolo seba iba malú skupinku podobne zmýšľajúcich poddôstojníkov, z ktorých sa stali významnejší odbojoví činitelia až v súvislosti s blížiacim sa povstaním. Okolo predsedu Slovenského snemu Martina Sokola nevznikla nijaká povšimnutiahodná „skupina“, ktorá by mala či mohla mať na niečo vplyv ohľadom alternatív prevratu či prechodu slovenského režimu k Spojencom (s. 146). Podobne ťažko pochopiteľné sú pre mňa tvrdenia, že Golian predal generálovi Mikulášovi Ferjenčíkovi takzvané Čatlošovo memorandum a ten ho potom v Moskve predal veliteľovi československej vojenskej misie generálovi Heliodorovi Píkovi (s. 148). Celkovo v súvislosti s „Čatlošovým memorandumom“ je v texte veľa nepresností, povojnových domýšľaní a podobne.⁷ Nesedí veľmi ani konštatovanie, že Husák intervenciou u Goliana dosiahol rozpustenie zjazdu Ústredného národno-revolučného výboru, ktorý zvolal Vavro Šrobár a ktorý bol akýmsi konkurentom ilegálnej Slovenskej národnej rady. Zjazd sa uskutočnil a podľa všetkých archívnych záznamov až priamo na ňom a iba vďaka zásahu ďalších politikov SNR Šrobár nakoniec od tejto akcie upustil. Ako svojho času napísal už spomínaný Jozef Jablonický, Husák po vojne dával najavo presvedčenie, že iba on všetko viedol a organizoval. Čo je prípad aj tohto tvrdenia, ktoré Husáka štylizuje do pozície jediného a neohrozeného vodcu, ktorý postavil sám „do lavy“ Šrobára. Iní činitelia Slovenskej národnej rady – demokrati, ktorí boli tiež na zjazde a tiež „dohovárali“ Šrobárovi, ku ktorému mali bližšie ako Husák – ako by nemali popri Husákovi nijaký vplyv na to, že sa napokon presadila SNR...

Občas by nebolo na škodu, keby sa príliš skratkovitě tvrdenia v publikácii o pár slov „predĺžili“. Viem, že autor musel zhromaždiť, utriediť a spracovať obrovské kvantum informácií a že sa snažil racionálne narábať s rozsahom textu, aby mu neprerástol cez hlavu. Ale zopár drobných doplnení by urobilo text argumentačne „nepriestrelnejším“. Príkladov prílišného skracovania deja, ktoré môže viesť aj k zlému pochopeniu toho, čo sa udialo, tu nájdeme viac. Vezmime si ako príklad konštatovanie: „Známa a krvavá dukelská operace započala pozdě, až po odzbrojování zmiňovaných divízií. Mohla za to již uvedená anabáze kolem Čatlošova memoranda a odletu delegace Slovenské národní rady...“ (s. 158). Za „oneskorenú“ reakciu

6 Pozri napr. JABLONICKÝ, Jozef: *Z ilegality po povstania*. Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania 2009, s. 407–413; JABLONICKÝ, Jozef: *Povstanie bez legiend*. Bratislava, Obzor 1990, s. 197–305.

7 Najpodrobnejšie k tzv. Čatlošovmu memorandu a jeho „moskovskému“ osudu pozri JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality po povstania*, s. 261–293.

Sovietov na povstanie samozrejme nemohlo iba odkladanie odletu delegácie SNR a už vonkoncom to nemalo nič spoločné s takzvaným Čatlošovým memorandom. Súviselo to skôr s celkovými vojensko-strategickými plánmi Červenej armády. Tá sa samozrejme nemohla spoliehať či riadiť iba želaniami slovenského odboja, či im hneď bezmedzne dôverovať a vrhnúť do bojov o dobre bránené Karpaty svojich vojakov a techniku. Nevraviac tiež o politických aspektoch rozhodovania Moskvy...⁸

Aby som ale až príliš nehanil, Macháčkov opis Slovenského národného povstania je celkom vydarený. Veľmi pekne a podrobne sa autor zameriava predovšetkým na témy, ktoré Husáka „prenasledovali“, najmä v povojnovom období. Už počas povstania mu bol vyčítaný zjednocovací zjazd so sociálnymi demokratmi a neskôr, hlavne v ťažení proti takzvanému buržoáznemu nacionalizmu, ho zasa vinili, že neoslobodil komunistov na čele s Viliamom Širokým z ľudáckeho väzenia. Ale tiež v týchto pasážach by som videl radšej využitie hodnovernejších zdrojov (napríklad korešpondencie medzi Janom Švermom a Klementom Gottwaldom o Husákovi a povstaní, kde sú výstižné Švermove charakteristiky Husáka), než z ktorých čerpá autor v sprostredkovanom podaní Marie Švermovej či v archívnych dokumentoch z päťdesiatych rokov. Faktografické „poklesky“ sa vyskytujú pri opise anabázy „Čatlošovho memoranda“ a misie SNR k Sovietom pred povstaním, ako aj pri glosovaní všeobecného vývoja po povstaní. Po jeho porážke neutekali povstaleckí vojaci aj na územie, ktoré už oslobodili Sovieti (s. 159). Delilo ich od frontu ešte príliš veľa územia, ktoré kontrolovali Nemci, takže to bolo „technicky“ nemožné, a povstanci sa prebýjali cez front k Sovietom až pri oslobodzovaní, t.j. niekoľko mesiacov po páde povstania. Ešte viac však prekvapí tvrdenie na strane 160, že Husák a jeho druhovia sa po porážke povstania spolu s partizánmi z Prašivej chystali vybrať cez Liptov do oslobodeného Prešova. Prešov bol však oslobodený až o tri mesiace neskôr, takže takýto plán vtedy nemohol existovať (aj keď to Husák neskôr tvrdil).

Mierne mimo chronologický výklad zaradil Michal Macháček podkapitolu „Mezi českým lvem a sovětskou hvězdou“, ktorá je venovaná riešeniu „slovenskej otázky“ v dobe vojny. Napriek tomu, že ide o potrebnú (a vcelku tristnú) analýzu postoja komunistov a Husáka k nacionálnej otázke, s niektorými vývodmi autora sa nedá veľmi súhlasiť. Príkladom môže byť spleť divných tvrdení na strane 164: „Představa Slovenska jako svazové republiky Sovětského svazu ovšem nebyla u komunistů žádné novum a vyskytla se již dávno předtím v provázanosti s obrozeneckými panslavistickými tezemi, za připomínku stojí v této souvislosti třítydenní existence promaďarské Slovenské republiky rad v létě roku 1919.“ Po prvé, je viac ako otázne, či aj v roku 1941 šlo komunistickému vedeniu okolo Jána Osohu o pripojenie Slovenska k ZSSR, alebo iba o sovietsky režim na Slovensku. Po druhé, panslavistické vízie sa samozrejme viazali fakticky na úplne iný štát (cárske Rusko) a z úplne

8 Bližšie pozri napr. BYSTRICKÝ, Jozef: Boje vo Východných Karpatoch v roku 1944. In: BYSTRICKÝ, Jozef a kol.: *Od priesmyku Predeal po Kurovské sedlo: Boje vo Východných Karpatoch v roku 1944*. Bratislava, Vojenský historický ústav 2011; SYRNÝ, Marek: Európa a Slovensko v roku 1944: Náčrt politicko-vojenského vývoja v predposlednom roku vojny. In: SYRNÝ, Marek: *Slovenské národné povstanie: Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania 2014, s. 28–30.

odlišných dôvodov, než aké sledovali slovenskí komunisti, nevraviac o tom, že víziu spojenia s Ruskom presadzovala iba istá skupina národnej politiky. A po tretie, Slovenská republika rád bola prakticky autonómnou súčasťou Maďarskej republiky rád, čo znamená zasa štátoprávne úplne inú orientáciu.

Na druhej strane musím autora pochváliť za veľmi solídnu analýzu „pomlčkovania“ v prvej deklarácii povstaleckej Slovenskej národnej rady či za postihnutie postoja Husáka a ďalších komunistov k riešeniu česko-slovenského pomeru v roku 1944, kedy si želali voľné federalistické usporiadanie. Zavádzajúce sú ale tvrdenia, že povstaleckí demokrati nebyli „tak radikálni a spíše operovali s predstavami o autonomii“ (s. 170). Kto, kedy a ako z radov Demokratickej strany operoval predstavami o autonómii, keď ju striktnie odmietal už Milan Hodža v roku 1939 a na Slovensku v tom istom období Jozef Lettrich navrhoval exilu riešenie, ktoré malo oveľa bližšie k federácii ako k nejakému osobitnému postaveniu Slovenska v rámci Československej republiky?⁹ Nerozumiem celkom ani formulácii na strane 174, že povstalecká SNR „prejímala státní moc na Slovensku jako svrchovaný orgán svrchovaného státu, nikoliv jako státní orgán Československé republiky pro území Slovenska, proto nenavazovala na předválečné Československo“. Kde je v ktorom dokumente SNR uvedené, že je inštitúciou zvrchovaného štátu? A koľko vydala prehlásení, v ktorých sa hlási k obnove Československa, uznáva právomoc československej vlády voči zahraničiu a tvrdí, že bude rešpektovať povojnové rozhodnutie o postavení Slovenska v rámci spoločného štátu?¹⁰ Slovenská národná rada vystupovala ako zvrchovaný revolučný orgán iba vzhľadom k vnútornej politike v dobe prevratu a v „revolučnom“ období, nikdy nie ako orgán nejakého zvrchovaného štátu. V závere podkapitoly však autor podnetne rozoberá obavy Edvarda Beneša a českej politiky z perspektívy sovietskeho Slovenska a dôsledne sleduje osudy Husákovskej správy pre Moskvu z júla 1944, ktorá rezonovala v historiografii ešte aj v šesťdesiatych rokoch a využíval ju aj protikomunistický exil.

9 Bližšie k slovenskej otázke v odboji v tomto kontexte pozri KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničnom odboji za druhé svetové války*. Praha, Karolinum – Univerzita Karlova 1999, s. 49–62; MÚDRY, Michal: *Milan Hodža v Amerike*. Chicago, Geringer Press 1949; SYRNÝ, Marek: Slovenská otázka v občiansko-demokratickom odboji v rokoch 1939–1945. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (ed.): *Slovenská republika očami mladých historikov*, s. 165–180.

10 Napríklad v Deklarácii SNR z 1. septembra 1944, ktorou si SNR „uzurpovala“ moc na Slovensku, sa vraví: „Sme za bratské spolužitie s českým národom v novej Československej republike. Ústavnoprávne ... otázky republiky budú vzájomnou dohodou definitívne usporiadané zvolenými zástupcami slovenského a českého ľudu...“ (PREČAN, Vilém (ed.): *Slovenské národné povstanie: Dokumenty*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1965, s. 390.)

Tri povojnové roky

Kapitola s veľmi výstižným a publicisticky „hravým“ názvom „Zápasník o Slovensko (1945–1948)“ zachycuje obdobie, kedy sa Gustáv Husák dostal prvý raz do najvyšších pozícií slovenskej politiky. Zažil však aj prvé rany a pády v rámci vlastnej komunistickej strany, ako aj osudové politické víťazstvo a uzurpovanie totálnej moci na pozadí rúcajúceho sa rodinného života. Michal Macháček dostatočne plasticky vykresľuje vzťahy medzi jednotlivými osobnosťami komunistického hnutia a Husákom (Klement Gottwald, Viliam Široký, Július Ďuriš), analyzuje jeho sklamanie pri riešení slovenskej otázky (takzvané tri pražské dohody), či politický boj o presadenie prvých povojnových zákonov (pozemková reforma, retribúcie).

Mám však problémy s niektorými autorovými nie celkom domyslenými zjednodušeniami, napríklad keď pri hodnotení rokovaní o povojnovej vláde a jej programe v Moskve v marci 1945 tvrdí, že „fakticky se však jednalo o střet Londýna, ztělesňovaného presidentem Edvardem Benešem, s komunisty, kterým přitakávala Slovenská národní rada“ (s. 185). Delegácia SNR bola prítomná iba na rokovaní o šiestej kapitole, ktorá riešila postavenie Slovenska. Všetky ostatné prokomunistické riešenia dostal Gottwald do vládneho programu bez reálnej pomoci SNR, či inak povedané, bez jej „pritakávania“. O tom možno hovoriť iba pri spomínanej šiestej kapitole, čo je nakoniec ale pochopiteľné, keďže Gottwald bol ochotný vyjsť požiadavkám SNR z taktického hľadiska v ústrety, ale Beneš a českí nekomunisti boli principiálne proti. Nechápem, prečo autor preberá aj „s chlpmi“ všetky chválenkárске vyjadrenia Husáka z prvej polovice šesťdesiatych rokov. Napríklad o tom, ako „uvarili“ na jednotné komunistické stanoviská, preddiskutované s Gottwaldom, aj demokratov zo Slovenskej národnej rady, vrátane Vavro Šrobára, keď ich „vydierali“ odkazmi na reálne pomery na Slovensku, ktoré obsadzovala Červená armáda (s. 185). Čo takého výrazného pomáhali slovenskí demokrati presadiť komunistom v Moskve, na čom by sa už dovedty kompromisne nedohodli s komunistami v odboji či v povstaní?¹¹ Prioritná zahraničnopolitická orientácia na Sovietsky zväz, národné výbory, znárodnenie, pozemková reforma, retribúcia, federalizácia... To všetko už politici Demokratickej strany prijali a nemusel ich k tomu vmanévrovať Husák v dohode s Gottwaldom.¹²

Veľmi schopne autor rozoberá utváranie KSČ a KSS v prvých mesiacoch po oslobodení, pôsobenie Husáka v oslobodenej Bratislave a postoje komunistov k prvej pražskej dohode. Chýba však celkové zhodnotenie, akých práv sa Slovenská národná rada a Husák ako jej reprezentant zriekli. Erudovane je opísaná cesta k žilinskej konferencii slovenských komunistov v auguste 1945, ktorá priniesla mocenský pád Gustáva Husáka a celej povstaleckej garnitúry a ich nahradenie skupinou okolo Viliama Širokého. Macháček pritom trefne využíva citáty z dobových výpovedí a glos, slabšia je však jeho analýza realizovaných zmien vo vedení KSS

11 Porovnaj Vianočnú dohodu či Deklaráciu SNR z 1. septembra 1944 s Košickým vládnym programom. Všetky hlavné prvky sú obsahovo totožné.

12 Pozri napr. Programové zásady DS, prijaté počas Povstania. In: *Čas* (1.–4.10.1944), s. 1 n.

a ich dôsledkov. Možno sa podivovať, prečo odhaduje vtedajšie počty slovenských komunistov podľa spomienkovej literatúry, keď sa mohol oprieť o presné historické štatistiky (s. 196).¹³

Pomerne málo sa autor zaoberá pôsobením Husáka na čele povereníctva vnútra alebo dopravy. Občas je v texte cítiť aj vplyv dobovej propagandy, ktorá vyzdvihovala veľké Husákovy zásluhy o rekonštrukciu dopravnej siete a vybudovanie nových železničných tratí a upozorňovala na politickú dôležitosť rezortu dopravy (s. 198 n.). Pravdou je, že Husák prichádzal na povereníctvo dopravy a verejných prác v čase, kedy bola základná rekonštrukcia v tejto oblasti už ukončená, a jeho prínos vo vedení rezortu spočíval najmä v dotiahnutí projektov a nahradení provizórií. Zameriaval sa pritom aj na čiastočne politicky motivovaný „marketing“, ako boli „sociálne balíčky“ pre zamestnancov železníc, zabezpečenie montovaných drevených domčekov pre núdznych na severovýchode Slovenska a podobne.¹⁴ Nejde mi len celkom do hlavy, že pre obdobie najväčších politických bojov o moc a intenzívnej publicistickej činnosti Gustáva Husáka v rokoch 1945 až 1948 chýba v tejto kapitole akákoľvek hlbšia analýza Husákovy publicistiky, pričom autor iba spomína jeho vedenie a zameranie denníka *Nové slovo*.

Nepochybne interesantná je podkapitola „Rudým ľudákom ve hře o voliče“, aj keď je občas až príliš štylizovaná podľa toho, ako veci vnímal a vysvetľoval Husák. Napríklad na strane 202 sa tvrdí, že vďaka svojej ústretovej politike voči katolíkom získali slovenskí komunisti v polovici roka 1945 prevažne víťazstvo vo voľbách do národných výborov. Nevieť však o nijakej priamej úmere či korelácii medzi správaním sa komunistov ku katolicizmu a výsledkami volieb do národných výborov. Za prvé tieto výsledky boli prioritne odrazom konkrétnych miestnych preferencií tej-ktorej politickej línie či osobností. Pokiaľ neboli demokrati riadne zorganizovaní (do leta 1945) a na miestnej úrovni dominovali komunisti, mali samozrejme jednoznačnú prevahu v „revolučne“ volených výboroch. S tým, ako sa demokrati stabilizovali a organizovali, začali postupne znižovať aj prvotnú prevahu komunistov v miestnej správe. Myslím, že autor sa až príliš nechal pri opise vzťahu Husáka k demokratom viesť neskoršími spomienkami a výpoveďami, ktoré mali – buď v negatívnom zmysle (Karol Bacílek), alebo naopak v pozitívnom (sám Husák) – vykresľovať Husáka ako komunistu, ktorý spoluprácu s demokratmi myslel úprimne a nie iba účelovo (s. 204). Podobne autor bez náležitej kritiky prijíma tvrdenia Husáka

13 Pozri PEŠEK, Jan: *Komunistická strana Slovenska: Dejiny politického subjektu*. Bratislava, Veda 2012 (druhá kapitola „Obnova legálnej činnosti: program, členstvo, organizácia, stranický aparát“); SYRNÝ, Marek: K organizačnej výstavbe a štruktúre KSS v rokoch 1945–1948. In: ŠMIGEL, Michal (ed.): *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918–1989)*. Banská Bystrica, Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela – Historický ústav SAV 2007, s. 87–101.

14 Porovnaj SABOL, Miroslav: *Dejiny dopravy na Slovensku 1938–1948 (1950)*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2015, s. 118; HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav: Úloha Gustáva Husáka v hospodárskom vývoji Slovenska 1945–1948. In: MICHÁLEK, S. – LONDÁK, M. (ed.): *Gustáv Husák*, s. 309–316 (pozri pozn. 2).

a jeho okolia o tom, ako nesúhlasili s myšlienkou Viliama Širokého na vznik strany politického katolicizmu (s. 205 n.).

V tejto súvislosti autor viac-menej akceptuje aj Husákovu tvrdenie o tom, že predseda Demokratickej strany Jozef Lettrich mu navrhol (z obavy pred nárastom vplyvu politického katolicizmu), aby šli do volieb so spoločnou „povstaleckou“ kandidátkou. Aj keď Macháček uvádza odmietavé stanoviská Lettricha i Širokého k tomuto Husákovmu neskoršiemu tvrdeniu, zároveň podporuje Husákovu verziu výrokmi jeho blízkych spolupracovníkov (s. 207 n.). Pri viacerých protichodných vyhláseniach a spomienkach dobových priamych i nepriamych aktérov sa však môžeme opierať skôr o vtedajšie reálie, ktoré niečo také vylučujú. Ak aj dáme do úzadia vtedy už zjavnú nekompatibilitu a tvrdé „existenčné“ súperenie Komunistickej strany Slovenska a Demokratickej strany, ani technicky by nebolo možné mať na Slovensku iný spôsob volieb (teda jednotnú kandidátku) ako v českých krajinách. Autor aj ďalej reprodukuje Husákovu verziu udalostí v roku 1946, podľa ktorej Husák chápal vznik Aprílovej dohody ako „podraz“ od povstaleckého vedenia demokratov na čele s Lettrichom, ako zradu ideálov povstania v podobe aliancie povstaleckých agrárnikov s povojnovými „neofudákmi“, a preto sa s nimi úplne rozišiel. Macháček by však mal tiež predložiť svoju interpretáciu, či to tak skutočne bolo, alebo či Husák takto apologeticky obhajoval tvrdé ťaženia komunistov proti Demokratickej strane po voľbách v máji 1946. Bez takéhoto vysvetlenia to potom vyzerá, že aj sám verí tomu, že Demokratická strana bola ovládnutá „novoľudákmi“ a komunisti oprávnene bojovali proti tejto „reakcii“.

Čitateľsky zaujímavá je nepochybne aj podkapitola o „priateľoch z bratislavských vinární“, opisujúca proces s bývalým prezidentom Jozefom Tisom, a najmä s ľudáckym ministrom vnútra Alexandrom Machom v spojitosti s Husákom. Napriek miestami až zbytočnej expresivite, výrazne publicistickému štýlu a niekedy aj časovo-argumentačnej nedôslednosti autor vcelku vystihuje podstatu obvinení z „priateľských“ vzťahov Husáka s Machom a dôkladne ich vyvracia. Nevieť však celkom pochopiť, prečo sa nechal „zviest“ nezmyselným vysvetľovaním predsedu Národného súdu v Bratislave Igora Daxnera zo začiatku päťdesiatych rokov, ako chceli Husák a Lettrich Machovu popravu (s. 221). Podobne nepodložené, prebraté iba z nepriamych komunistických svedectiev sú aj tvrdenia o tom, že slovenskí demokrati hrozili kvôli Tisovej poprave vládnu krízou, že až do posledku váhali s jej podporou českí nekomunisti i prezident Edvard Beneš a podobne. Oproti tomu musím vyzdvihnúť hodnotnú analýzu Machovho prípadu, obvinení vznášaných v tej súvislosti voči Husákovi a vzťahov medzi Machom a Ladislavom Novomeským, ktorý po vojne riadil poverenictvo kultúry. Autor tiež ponúka rôzne možné vysvetlenia, prečo bol Mach omilostený, bohužiaľ už ale nedodáva, ktorú alternatívu pokladá za najpravdepodobnejšiu.

Nasledujúca podkapitola „Dobyvatel monopolu moci“ na mňa pôsobila, ako by jej autor venoval málo pozornosti. Obsahuje viacero nepresností, respektíve diskutabilných tvrdení, prebratých z dobovej komunistickej argumentácie o tom, prečo a ako eliminovali na jeseň 1947 a na počiatku roku 1948 vplyv Demokratickej strany. Takto napríklad Macháček bez náležitej pramennej kritiky a komparácie

reprodukuje dobovú komunistickú interpretáciu, ako poprava Tisa narušila jednotu demokratov (s. 228).¹⁵ Podobne to tiež z jeho práce vyzereá, ako by Husák pri demisii komunistov v Zbore povereníkov konal iba na želanie odborov (s. 232).¹⁶ Niekde je sled jednotlivých udalostí poprehadzovaný a vyznieva tak, ako by „podpásové“ aktivity slovenských komunistov počas jesennej politickej krízy boli „vyprovokované“ predošlými „intrigami“ demokratov. Tak na strane 233 sa píše, z čoho všetkého komunisti demokratov v roku 1947 obviňovali, chýba ale korekcia, čo z toho je realita a čo iba fabulácia. Čitateľ má potom dojem, že to bolo tak, ako tvrdili komunisti. Z podobného „súdka“ nekriticky prebraných domýšľavých komunistických tvrdení je aj konštatovanie, že komunisti v jeseni 1947 podporovali „pokrokové sily“ v Demokratickej strane, teda Milana Poláka, Jána Ševčíka a okrajovo aj Jozefa Lettricha. Zatiaľ čo Polák a Ševčík boli už vtedy reálne naklonení blízkej spolupráci s komunistami (čo sa naplno prejavilo vo februári 1948 a po ňom), Lettrich ako predseda Demokratickej strany bol tou hlavnou osobou, ktorá držala na jeseň 1947 tvrdú líniu odporu voči komunistickému tlaku. A určite ani on, ani komunisti nemohli pomýšľať na nejakú spoluprácu či podporu.

Medzi najprínosnejšie naproti tomu patria pasáže venované snahe Moskvy pomôcť československým (a slovenským) komunistom v boji o moc prostredníctvom svojich poradcov. Hodnotné sú tiež analýzy úlohy Gustáva Husáka v ťažení proti demokratom v roku 1947, pričom autor efektívne využil aj Husákovy prejavy z tohto obdobia. Celkovo však táto podkapitola na mňa pôsobí príliš fragmentárne. Chýba v nej napríklad lepšie postihnutie politicko-bezpečnostného a hospodársko-sociálneho tlaku komunistov v jeseni 1947, nie celkom je vysvetlená tiež úloha a aktivity odbojárov a odborov pri vyvolaní politickej krízy na jeseň 1947.

Z väzenskej cely na Pražský hrad

V ďalšej kapitole s názvom „Buržoazní nacionalista (1948–1960)“ sa autor venuje príčinám, pozadiu, medzinárodnému, domácejmu i vnútrostraníckemu kontextu a celkovému vývoju kauzy takzvaného slovenského buržoázneho nacionalizmu. Táto časť patrí v celej knihe medzi najlepšie spracované, najmä vzhľadom na uvedený kontext či na veľmi podrobnú analýzu vzťahov medzi jednotlivými politikmi a ich postojov k sovietskemu hľadaniu vnútorných nepriateľov strany. Jediné, čo mi snáď v spracovaní Husákovej „väzenskej histórie“ chýba, je autorovo

15 Bližšie ku skutočným dopadom popravy exprezidenta Tisa na Demokratickú stranu pozri SYRNÝ, Marek: *Slovenskí demokrati '44–48*. Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania 2010, s. 279–291.

16 V skutočnosti boli požiadavky odborárskeho zjazdu, žiadajúceho demisiu Zboru povereníkov, hlavne demokratov, vopred pripravené vedením KSS. Samotný Husák sa podieľal na predzjazdovom vypracovaní jeho politických dokumentov, ktoré boli potom na zjazde už iba schválené. (Porovnaj VARTÍKOVÁ, Marta (ed.): *Komunistická strana Slovenska: Dokumenty z konferencií a plén Komunistickej strany Slovenska 1944–1948*. Bratislava, Pravda 1971, s. 609–616.)

zhodnotenie, čo z obvinení proti Husákovi malo pravdivý základ a čo bolo iba účelovo vykonštruované.

Autor sa však v tejto kapitole najskôr dotýka aj činnosti Gustáva Husáka ešte pred jeho pádom, keď sa ako predseda Zboru povereníkov podieľal na cirkevnej a poľnohospodárskej politike pofebruárového režimu na Slovensku. Bohužiaľ sa nedozvieme skoro nič bližšie o tom, čo Husák v týchto oblastiach robil, aké mal názory, pod čo všetko sa v týchto tvrdých rokoch „podpísal“... Podobne by nezaškodilo odcitovať aj nejaké ukážky, ako si Husák „sypal popol na hlavu“, keď už bol donútený k sebakritike. V podkapitole „Na lavici obžalovaných“ ponúka Michal Macháček veľmi dobré, osobné, príbehové a súciteľné (možno až príliš) spracovanie začiatku veľmi negatívnej fázy Husákovho života, ktorá sa odvíjala od jeho zatknutia vo februári 1951. Autor podrobne a hlboko analyticky osvetľuje pozadie a príčiny jeho zadržania či priebeh vyšetrovania. Drobné profily vyšetrovateľov pritom prácu oživujú o jeden z „vonkajších“ aspektov v inak striktnom sledovaní životného príbehu ústrednej postavy.

Vynikajúco je spracovaná aj ďalšia kapitola s výstižným názvom „Železný Gustáv“, ktorá sa sústreďuje na Husákovu „železnú“ vôľu a tvrdú mentalitu. Autor od mladosti sleduje jeho pevný charakter a jeho vývoj v silnú osobnosť v rokoch 1938 až 1948, ráznosť v slovenskej otázke a vytrvalosť vo väzení a životnom „utrpení“. Využíva k tomu aj osobné spomienky na vyšetrovanie uverejňované v týždenníku *Kultúrny život* v šesťdesiatych rokoch, ktoré ako jedny z mála umožňujú nahliadnuť do Husákovho myslenia a pocitov pri vyšetrovaní a vo väzení. Na druhej strane by som bol ale opatrnejší v preberaní všetkých Husákových tvrdení, ktoré boli v tomto období určite už štylizované tak, aby z nich Husák, pôvodne odsúdený na doživotie, vyšiel ako nikdy neváhajúci, skalopevne presvedčený komunista, ktorému v najhoršom pomáhala sila myšlienky na to, že nemôže zradiť seba a druhých... Plasticky autor sprostredkovaná peripetie Husáka a jeho rodiny počas väznenia, prepustenie na slobodu na amnestiu v roku 1960 i snahy o rehabilitáciu, ktorej sa Husák domohol v roku 1963.

S počiatkom šesťdesiatych rokov sa dostávame k druhej polovici knihy, k posledným trom kapitolám. Tie mapujú Husákov život a politickú činnosť od prepustenia z väzenia, cez postupný spoločenský vzostup, osudové „zorientovanie“ sa pri okupácii Československa v roku 1968, až po jeho pozíciu hlavy strany a štátu a napokon symbolu „normalizácie“ v posledných rokoch agónie komunistického režimu. Miroslav Macháček podrobne opisuje Husákovu cestu do najvyšších politických funkcií. Všimá si jeho prekvapenie z toho, ako sa „ľud“ za roky jeho väznenia výrazne zmenil, od prvotného budovateľského étosu k tradične konzumnej spoločnosti. Zaujímajú tiež reflexie Husáka od jeho nepolitického okolia: „Strana bola pre neho nespochybniteľnou autoritou, ktorá jediná je schopná doviest ľudí k vytúženým metám. Pritom, keď hovoril o Strane, vždy mal na mysli KSSZ, za najvyššiu autoritu uznával Moskvu... Veľmi mi pripomínal bigotného katolíka, ktorý hlboko verí v samospasiteľnosť cirkvi, rozhodnutia Ríma považuje za nespochybniteľné,“ povedala o ňom napríklad vtedajšia Husáková spolupracovníčka Tatjana Pecháčková (s. 321).

Vo vnímaní českej a slovenskej spoločnosti sa osobnosť Gustáva Husáka (okrem „normalizácie“ a jeho prezidentstva) spája najmä s federalizáciou Československa, ktorá vstúpila v platnosť od roku 1969. Právom ho aj autor označil za duchovného i reálneho „otca“ federalizácie. Pritom veľmi dobre postihol rozdielne akceptovanie a akcentovanie tohto fenoménu u Čechov a Slovákov. Vyzdvihujem tiež, ako si Macháček poradil s opisom a vysvetlením neskoršej degradácie federalizácie na iba formálnu rovnosť oboch národov, zviazanú permanentným centralizmom komunistickej politiky. A ako sa aj z Husáka postupne stal iba „pražský“ Slováč, uprednostňujúci celostranícke a celoštátne záujmy pred slovenskými národnými. Aj keď treba povedať, že Husák vždy „trpel“ na Slovensko a snažil sa pre neho zabezpečiť čo najväčší socioekonomický rozvoj, aby sa najmä v materiálnej oblasti skutočne vyrovnalo českým krajinám. Čo sa práve za dve desaťročia jeho „vládnutia“ v Československu vo veľkej miere tiež podarilo... V oddieli o federalizácii ale dosť nesúrodo a cudzo pôsobí zaradenie dvoch len minimálne naškrtnutých tém zo zahraničnej politiky: nadviazanie vzťahov so západným Nemeckom a zmluva s Vatikánom, na základe ktorej vznikla v roku 1977 samostatná slovenská cirkevná provincia (s. 386 n.). Poteší však záverečný sumár dôsledkov komunistickej federalizácie, ktorá oba národy viac rozdelila, ako spojila, lebo vytvárala, najmä pre Slovákov, vlastné manažérske elity, pripravené neskôr na vlastnú štátnosť.

Veľmi podrobne a kvalitne je tiež zachytené Husákov pôsobenie v roku 1968, najmä v prelomových dňoch sovietskej okupácie, pri takzvaných moskovských rokovaniach a pri prvotnej stabilizácii otráveného režimu. Medzi najprínosnejšie časti kapitoly o Husákovi v rokoch 1969 až 1977 patria pasáže, kde autor výraznejšie čerpá zo svojich výskumov v moskovských archívoch. Tým českej a slovenskej historiografii a čitateľom podkrýva doteraz značne zastretý obraz toho, čo si v tejto dobe o svojich československých partneroch mysleli v Kremli, ako vnímali tunajšie pomery a aké boli vzťahy Leonida Brežneva a jeho ľudí k Husákovi osobne a jeho vedeniu.

Veľké zadostučinenie zažil Husák v máji 1969, kedy bol zvolený do čela Komunistickej strany Československa. Jeho dvadsaťročie v tejto vrcholnej funkcii podrobil Michal Macháček solídneho rozboru. Ukazuje, ako jeho mocenský triumf stvrdilo a limity jeho politiky nastavilo *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti*, prijaté na štrnástom zjazde KSC, ako si počínal v osobných sporoch a konfliktoch vo vedení strany, ako rýchlo sklamal nádeje domácej opozície i Západu, že by mohol byť aspoň československým Jánosom Kádárom, a ako sa napokon zachoval ako ostražitý a nekompromisný (aj keď už nie krutý) strážca „normalizácie“. S empatiou vykresľuje autor nezávideniahodnú situáciu Husáka, ktorý lavíroval medzi požiadavkami Moskvy a tlakom „ortodoxných“ spolustraníkov typu Vasilu Biľaka a Josefa Kempného a – aby sa udržal u moci – obetoval im svoje túžby po stiahnutí sovietskych vojsk či miernejších čistkách, ktoré napokon postihli aj niektorých jeho sympatizantov a bývalých priateľov. V straníckom vedení Macháček situuje Husáka doprostred medzi Biľakových „radikálov“ a „liberálneho“ premiéra Lubomíra Štrougala. V texte mi však chýba porovnanie Husákových „kolaborantských stratégií“ s inými „správcami“ sovietskych stredoeurópskych gubernií (na stranách 425–427 sa to viac ako pýta), ako bol spomenutý Kádár či Władysław Gomułka. Celkovo však

možno súhlasiť s Macháčkovým hodnotením Husáka ako symbolu a vykonávateľa „normalizácie“, ale nie jej iniciátora. Treba oceniť, že autor prezentuje názory a spomienky Husákových priaznivcov aj odporcov a nikoho pritom nefavorizuje (často ani Husáka)

Michal Macháček venuje možno až príliš veľa priestoru veľmi podrobnej analýze, prečo a ako sa Husák stal prezidentom. Nebojí sa pritom vyvracať ani predošlé tvrdenia renomovanejších historikov (napríklad o tom, ako sa v prípade zlého zdravotného stavu dovtedajšieho prezidenta Ludvíka Svobodu „pomáhala príroda“ – s. 447). Citlivo a primerane je pojednaná tiež podkapitola o Husákovom druhom manželstve a jeho tragickom konci, ktorý Husáka významne poznamenal aj spoločensky. Na strane 463 autor uvádza, že podľa niektorých svedectiev Husák neveril tomu, že pri úmrtí Viery Millerovej išlo o nehodu, ale nijak nedokladá, čo sú to za svedectvá...

Posledná kapitola s názvom „Odcházající konzervátor (1977–1991)“ sa mi vzhľadom na dĺžku popisovaného obdobia i na historický vývoj, ktorý priniesol zásadné politické a spoločenské zmeny a ktorý Husák ovplyvňoval (a rovnako ním bol ovplyvňovaný), javí azda ako najslabšia z celej knihy. Istú fragmentárnosť a nedostatočnosť svojho opisu si uvedomuje aj autor. Okrem pozorného sledovania Husákovho osobného života (zhoršovanie zdravotného stavu, peripetie s dôchodkom po strate prezidentského úradu) sa zameriava prevažne už iba na vnútorný vývoj vo vedení KSČ. Chýba hlbšia analýza vplyvu Husáka na celkový politicko-spoločenský vývoj po roku 1977, mnohé dôležité veci sú len veľmi hmlisto naznačené. To sa týka najmä „zamatovej revolúcie“ a celého transformačného procesu. Na druhej strane Macháček veľmi trefne vysvetľuje, prečo ostával Husák až do konca „normalizačného“ režimu jeho presvedčeným konzervátorom.

Na samotný koniec si autor nechal vynikajúci „Pokus o záväz“ a trocha prekvapujúco aj analýzu doterajšej historiografie venovanej Gustávu Husákovi. Tá mi však skôr pokazila, ako vylepšila „chuť“ z prečítaného... Záverečné zhrnutie poskytuje skutočne veľmi solídnu, pregnantnú „syntézu Husákovej osobnosti“, vydarené esejistické zhrnutie prečítaného. Autor si tu kladie dve základné otázky, ktoré sa v súvislosti s Husákom automaticky vynárajú: bol národným komunistom? bol úspešným politikom? Na prvú otázku pritom neodpovedá celkom jednoznačne, lebo správne vyvodzuje, že Husáka nemožno považovať za národného komunistu v zmysle uprednostňovania čisto národných záujmov pred záujmami celosvetového hnutia či Sovietskeho zväzu, ako býva takto označovaný napríklad Władysław Gomułka či Josip Broz Tito. Jeho komunistické „národovectvo“ je skôr vnímané cez prizmu odporu voči českému straníckemu centralizmu. Táto „odbojnosť“ ale nebola vždy konštantná a najmä potom, ako sa postavil po roku 1968 na čelo „normalizačného“ režimu, presadzoval zároveň aj rozhodnutia, ktoré politicky posilňovali opäť centralizmus, aj keď v iných, predovšetkým ekonomických aspektoch. Nepochybne však pritom Slovensko preferoval s cieľom jeho celkového „vyrovnanie“ s českými krajinami. Na druhú otázku odpovedá Macháček už jednoznačnejšie a možno s ním opäť prevažne súhlasiť. Husák bol podľa neho úspešným politikom, a to nielen ohľadom na jeho dlhú politickú kariéru či dve desaťročia na čele „normalizačnej“

hierarchie, ale najmä v tom zmysle, že sa dokázal znova presadiť po veľkých politických a „existenčných“ porážkach a v zložitých krízových situáciách. To, že jeho „vizia sveta“ sa nakoniec nenaplnila, môže vnímanie Husákovej politickej úspešnosti už iba mierne naštříbiť, nie však významne degradovať.

Macháček bravúrne znázorňuje Husákovu osobnosť, charakter, rolu v našich dejinách. Ukazuje, že sa v Husákovom živote odzrkadľuje československé (a slovenské) dvadsiate storočie so všetkou jeho zložitou a rozpornou, že Husák nebol statický a menil sa, tvoril dejiny aj sa im prispôboval, mal v sebe niekoľko stránok aj protirečení, striedal svoje historické role podľa okolností a málokedy sa jeho pôvodné predstavy kryli s realitou. Ďalej autor správne glosuje, že Husák nebol originálny mysliteľ, ale vedel cudzie myšlienky príhodne interpretovať a najmä uviesť do praxe. Ako Macháček píše, bol to talentovaný politický praktik, politický „remeselník“, ktorý dokázal svoj nadpriemer najmä v zlomových dobách, keď vedel improvizovať a vynikol nad ostatnými, hlavne zmyslom pre politickú spoluprácu a kompromis (s demokratmi po roku 1945, so „zdravým jadrom“ po roku 1968 atď.). Robil politiku „menšieho zla“, samotná politika pre neho bola všetkým a navzdory mnohým sokom a prekážkam si dokázal vybojovať a udržať pozíciu a zväčša i autoritu.

Pravdupovediac, dodnes som však neprišiel celkom na to, prečo autor umiestnil až za záver celej biografie rozbor doterajšej „husákovskej“ historiografie. Veď takéto pasáže bývajú vždy na začiatku knihy, aby sa čitateľ (historik či laik) oboznámil s prameňmi a materiálmi, z ktorých bude autor skladať svoju „stavbu“ príbehu. Je nelogické najskôr prerozprávať „svoj“ príbeh o Husákovi, a až potom opisovať ako, kedy a prečo vytvárali iné Husákovy príbehy predošlí autori. Občas to potom vyzerá, že Michal Macháček favorizuje iba svoj výklad Husáka a tie ostatné v takej či onakej miere spochybňuje. Pritom paradoxne viac „nakladá“ obrazu Husáka, ako ho vytvárala ponovembrová „liberálna“ či prednovembrová exilová historiografia, ako obrazu vykreslenému za komunizmu tunajšou „dvornou historiografiou“.

Chcem však skončiť pozitívne. Nebyť zopár faktografických nepresností a prílišného preberania Husákových autoštylizácií či dobovo interpretačne zaťažených zdrojov a pri trocha väčšej pozornosti k širšiemu kontextu Husákovho príbehu mohla byť Macháčkova práca takmer perfektná. Obraz Gustáva Husáka, o ktorý sa historik svojím písaním usiluje, nemôže byť nikdy kompletný, vždy v ňom ostávajú nejaké medzery a tajomstvá. Vďaka Michalovi Macháčkovi je ich však výrazne menej. Máme konečne k dispozícii veľmi spoľahlivý Husákov životopis, ktorý sa bude vo svojej komplexnosti a náročnosti iba ťažko prekonávať.

Abstract

The author analyzes in detail the extensive biography of the Slovak Communist politician Gustáv Husák (1913–1991) who, ups and downs notwithstanding, ultimately became the Secretary General of the Communist Party of Czechoslovakia in 1969 and the President of the Czechoslovak Socialist Republic six years later. In doing so, he focuses mainly on chapters from the book Gustáv Husák by Michal Macháček (Prague: Vyšehrad, 2017)

which deal with Husák's activities in the Slovak Republic during the WWII, when he gradually joined the anti-fascist resistance and later participated in the Slovak National Uprising, and in post-war Czechoslovakia, when he, a top-ranking representative of the Slovak Communist Party, was actively participating in the struggle for power culminating in February 1948. He generally appreciates Michal Macháček's extraordinarily extensive research of sources (including Russian archives) which the latter undertook, ample information on Husák's political career and private life, convincing nature of most interpretations that Macháček presents, as well as accuracy and aptness of his characterizations. At the same time, though, he notes some factual errors and inaccuracies, provides missing historical contexts, and shows how the biographer – perhaps much too often – followed Husák's self-styled renditions of various historical events and episodes.

Keywords / Klíčová slova

Czechoslovakia; Slovakia; Gustáv Husák; Communism; Communist Party of Czechoslovakia; Slovak National Uprising; political trials; Czechoslovak normalization
Československo; Slovensko; Gustáv Husák; komunismus; Komunistická strana Československa; Slovenské národní povstání; politické procesy; československá normalizace

Diskuse

Velká kniha bez vítězů a poražených

Milan Ducháček

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha

Dva roky před vydáním husákovské monografie¹ mi Michal Macháček na královéhradecké česko-slovenské doktorandské konferenci při večerním posezení v dosti neformálním prostředí vyprávěl o tom, že dokončuje „velkou knihu o velké historické osobnosti“.² Ta slova mi utkvěla v mysl, aniž bych tehdy mohl tušit, v jaké podobě jeho Husák spatří světlo světa. Připadalo mi to však jako rozporuplné tvůrčí východisko. Jakkoli konvenční se to může zdát, posouzení „velikosti“ historiografických počínů je tuším vždy lépe ponechat na čtenářích. V jednom měl ale Michal Macháček jistě pravdu – „věc Husák“ za marginální téma českých a slovenských dějin pokládat nelze. Jak o něm však napsat „velkou knihu“?

Na výzvu redakce *Soudobých dějin* bych se zde rád pokusil o zhodnocení a dílčí doplnění některých aspektů, jež podle mého nebyly v dosavadních reflexích Macháčkovy monografie příliš zmiňovány a které pokládám za podstatné. Z výše uvedeného snad plyne, že mne kniha o Husákovi zajímá především z hlediska autorského záměru, stylu a ze čtenářské perspektivy. Rád bych se zde soustředil především na to, jak Michal Macháček pracuje s textem a také s bezesporu bohatou a v mnohém nově snesenou pramennou základnou. Nemám tedy v úmyslu

---

1 MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Praha, Vyšehrad 2017, 632 strany, ISBN 978-80-7429-388-7.

2 Rozhovor s Michalem Macháčkem, Hradec Králové, 31.3.–1.4.2015 (přes půlnoc), nearchivováno.

poukazovat hnidopišsky na drobné nedostatky.³ Nechci ani opakovat místy až paličské, byť nesporně opodstatněné výtky, jež Macháčkovu pojetí politické biografie adresoval Miloš Havelka.⁴ Jeho výhrady totiž směřují k rovinám a postupům historiografické práce, které si autor politické biografie o „největším Slovákovi“ (jak zní jedno z heroických epitet někdejšího prezidenta) za cíl nestanovil. O tom, proč tak zřejmě neučinil a k jakým důsledkům to vede, více níže.

Dalšímu je ale třeba předeslat – a v této diskusní rubrice to znovu zopakoval Marek Syrný – že autorovo heuristické úsilí ani hodnotu jím sneseného, uspořádaného a v textové podobě re-prezentovaného pramenného materiálu a svědectví pamětníků žádný z recenzentů knihy nezpochybňuje. Reakce na knihu byly a jsou přesto převážně kritické. Naprostá většina poukazů na negativní aspekty materiálově bohatě podložené politické biografie ovšem pochází nikoli od spektra laických čtenářů, nýbrž z odborných kruhů, a směřuje ke konceptualizaci tématu, respektive k limitám, či přímo k absenci teoretické reflexe, pojmoslovné analýzy a širěji historického myšlení coby ústřední slabiny objemného díla. Hlavní kritika byla a je adresována zmíněné konceptuální rigiditě (kterou v předchozím diskusním příspěvku věcně pojmenoval Vítězslav Sommer) a po obsahové stránce poddimenzovanému a málo kontextualizovanému zpracování především „normalizačního“ období, jež z pochopitelných důvodů budí u české i slovenské veřejnosti největší vášně, ovšem nejen v souvislosti s Macháčkovou knihou.

Mizení autorského subjektu

Nechme stranou dle mého soudu trefný bonmot, že neexistují nudná témata, jsou jenom nudní historikové. Je jistě respektu hodné, když se doktorand rozhodne, že jeho dizertace a zároveň rovnou knižní prvotina bude „velká“, aniž by tím byl míněn pouze olbřímí stránkový rozsah. Vždyť ne každá biograficky orientovaná monografie z politických dějin musí být nutně „špalek“. Esej, studie či problémově orientovaná kapitola kladou na promyšlení rámce a syžetizaci problému často větší nároky nežli extenzivní kumulování výsledků dlouhodobé a pečlivé heuristiky, extrapolované v rozsáhlém textu – aniž by se snad první zmíněné mohlo bez heuristiky obejít.⁵ Na rozdíl od dílčí analytické studie, adresované obvykle primárně expertnímu recipientovi, však vyžaduje „velká kniha“ určená širšímu zainteresovanému publiku (má-li text na rozsáhlé ploše při množství analyzovaného materiálu udržet

3 Ačkoli Závíše Kalandru bych se opravdu rozpokoal označit za „literáta“ (viz MACHÁČEK, M.: *Gustáv Husák*, s. 72).

4 Srv. Havelkovu recenzi vydanou bez názvu v časopise *Historie – otázky – problémy*, roč. 10, č. 2 (2018), s. 165–172. Dostupné online z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/105460/Milos_Havelka_165-172.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

5 O tom ostatně svědčí ideově hutná, byť v porovnání s Macháčkovou knihou zdaleka ne tak extenzivně pramenně založená stať Zdeňka Doskočila (DOSKOČIL, Zdeněk: *Gustáv Husák*. In: RYANTOVÁ, Marie (ed.): *Českoslovenští presidenti*. Praha – Litomyšl, Paseka 2017, s. 243–290).

čtenářskou pozornost) naopak z povahy biografického žánru nejen transparentní strukturu, ale zejména podstatně větší angažmá autorského subjektu. Jízliví jazykové by mohli podotknout, že Macháčkových sedmero chronologicky řazených životopisných kapitol o Husákových vzestupech a pádech by se dalo rozdělit na tři oddíly, jež by bez obtíží mohly nést názvy původní trilogie *Hvězdných válek* (tedy až na onen žvýkačkový *happy end*). I zde by navíc bylo možno druhý díl označit za nejlepší část celku. Takto prvoplánový rámec ovšem husákovská monografie nemá.

Kromě úvodu, který autor převzal ze svých tezí k obhajobě dizertace a v němž se snaží objasnit svá východiska, se v dalším výkladu jeho přítomnost coby autorského subjektu, a tedy i interpreta sneseného materiálu, až na dílčí záblesky obligátního *pluralu modestiae* vytrácí, ač by čtenář zejména v klíčových momentech, jež si o autorský vstup doslova říkají, často ocenil spíš plurál majestátní. Macháčkův Husák je tak téměř učebnicovým příkladem půl století staré teze Rolanda Barthesa o hybridnosti diskurzu historie (přesněji historiografie jako svébytné formy *écriture*), jenž se má vyznačovat nikoli „smrtí autora“ (což je charakteristické pro oblast lingvo/textocentrické strukturální analýzy beletrie), nýbrž iluzorní absencí mluvčího, čímž v historiografickém textu vzniká dojem referenční iluze, tedy že „dějiny, jak se zdá, se vyprávějí docela samy“.⁶ Potíž je, že zde na rozdíl od beletrie, jež je fikčním světem bez nutného vztahu k vnější realitě, a nezavazuje tedy svého autora či autorku k transparentním etickým postojům, „fikční svět historiografie“ s iluzorně absentujícím produktořem textu je z hlediska recipienta matoucím způsobem „světatvorby“, neboť zde dle Barthesa chybí někdo, kdo by v textové re-přezentaci minulého převzal za předkládaný obraz či příběh zodpovědnost. Odborná historiografie, včetně jejích popularizačních rovin či žánrů, náleží na rozdíl od beletrie – barthesovsky řečeno – k těm formám psaní, jejichž primárním účelem není estetické gesto, nýbrž re-přezentace, znovupřítomňování (tradičně „vyprávění“) nějakého minulého, již ne-přítomného dění (události) „za účelem působit na realitu“.⁷ A zde musí být zřejmé, odkud, z jaké pozice, produktor textu promlouvá.

Tento nárok – tedy přijetí zodpovědnosti za výsledný text a v něm obsažená tvrzení – nelze dle mého soudu navzdory dlouhodobé oborové „tradicí“ v současné historiografii obcházet banální operací, jíž se autor z textu „vygumuje“, vytrácí se,

6 BARTHES, Roland: Diskurz historie. In: *Česká literatura*, roč. 55, č. 6 (2007), s. 815–828, zde s. 819. Přeložil Josef Fulka.

7 TÝŽ: Smrt autora. In: *Aluze*, roč. 10, č. 3 (2006), s. 75–77, zde s. 75. Historiografii tedy nelze interpretačně omezit na svět textu – už jen proto, že současné chápání pramene jako „stopy minulosti“ zdaleka nelze redukovat na stopy písemné povahy. Historik, jak je chápán od doby, kdy je historie pokládána za specifický obor poznávání (vědu), je nikoli pouhým čtenářem, „vazalem narativní strategie“, nýbrž vždy již interpretem, který navíc za ideový výsledek své práce (ve smyslu textové či audiovizuální re-figurace pramenných stop, vtěsnané – po foucaultovsku – v korelát určité interpretativní diskurzivní formace) přebírá odpovědnost. (Srv. např. ČEŠKA, Jakub: Smrt autora jako nekonceptuální metafora (k jednosměrnosti literární komunikace). In: *Filozofia*, roč. 69, č. 1 (2014), s. 89–100.)

čímž „vzniká systematická nepřítomnost jakéhokoli znaku poukazujícího k vysílateli historického sdělení“.⁸

* * *

Třeba ovšem připustit, že alespoň některé autorovy myšlenkové pochody a hodnotové postoje v husákovské monografii naznačují (ač zároveň i zakrývají) invenčně zvolená motta jednotlivých kapitol. Snad nejlépe to dokládá šestá kapitola „Normalizátor“, jež je uvedena Shakespearovým *Richardem III.*:

„I ten nejhanebnější ničema má v sobě špetku soucitu,
Já ale žádný soucit nemám, a proto ničema nejsem.“ (s. 389)

Tyto (pro někoho snad ornamentální) atributy textu naznačují autorovo chvályhodné vědomí, že „věc Husák“ bude kromě odborných kruhů zajímat i českou a slovenskou čtenářskou veřejnost (s. 19). Není koneckonců běžné, že doktorand namísto čarování s aktuálně adorovanými metodologickými autoritami v poznámkách pod čarou (v někdy až křečovitě snaze ohromit školitele, oponenty a recenzenty rozhledem po tezích právě vzývaných augurů) myslí na potenciální čtenáře ze světa mimo akademickou bublinu a pokouší se tomuto cíli přizpůsobit i výslednou formu textu dizertace. I když druhá část tohoto předpokladu není v knize přímo zmíněna, implicitně z autorových východisek vyplývá. Svědčí o tom i téměř naprostá absence mnohdy sémanticky neprůhledné odborné terminologie, již zde ovšem lze chápat jako autorský záměr.⁹

V Macháčkově textu autor sem tam vystrčí z textu růžky formou oslovujícího neosobního plurálu. Přitom ale jen zřídka a spíše mezi řádky vyzve čtenáře k společnému promyšlení rozporů v překládaných faktech a citátech z pramenů, nejkuli aby ho těmito tenaty vedl. Právě autorský komentář k rozporuplnosti a mnohovýznamovosti citovaných či parafrázovaných pramenů čtenář Macháčkovy knihy postrádá – a její autor se tak v duchu pověstného bonmotu Dušana Třeštíka o faktopiscích a dějepiscích¹⁰ dobrovolně staví do řad těch prvních. Tím bohužel mnohé z leckdy poprvé prezentovaných materiálů ztrácejí čtenářsky na ceně, neboť jejich výpovědní hodnota v podobě dílčího citovaného fragmentu či parafráze je nutně omezená. Rezignací na interpretativní rovinu textu bohužel autor potenciál „velikosti“ své knihy zásadně devalvoval.

* * *

8 BARTHES, R.: Diskurz historie, s. 819.

9 Souhlasím přitom s Macháčkovým tvrzením, že navzdory ideologickému zatížení lze označení „buržoazní nacionalismus“ užít jako analytickou kategorii (autor užívá ne právě šťastné spojení „pomocný technický termín“, s. 240), podobně jako kupříkladu podobně zatížený pojem „klerofašismus“. Je ale vhodné to doprovodit smysluplným výkladem obsahu a funkce někdejší ideologické rétoriky – byť třeba i za pomoci odkazů na práce Vladimíra Macury apod.

10 TŘEŠTIK, Dušan: Faktopisci a dějepisci. In: *Dějiny a současnost*, roč. 24, č. 5 (2002), s. 36–40.

Domnívám se „společně s Paulem Ricoeurem, že přílišná metodologická rigidnost limituje otevřenost interpretace i re-prezentace minulého v podobě textu jako ‘sémiotické události’ a že samotná figurace a syžetizace může v historiografii nabývat kognitivní funkce“.¹¹ Mám ale zároveň za to, že kamenem úrazu je zde nikoli absence expertní terminologie, nýbrž nepřítomnost interpretativní linie vztažené explicitně k prezentované pramenné materii, která by napomáhala čtenáři (zejména tomu z „mimoexpertního“ prostředí) při orientaci v dikci – pro mnohé již antikované a neprůhledné – stranického žargonu, policejních protokolů, vězeňských obhajob deklarujících sebekritický podtext, hlášení rozvědčků a podobně. Jsem přesvědčen, že čtenářské recepci Macháčkovy knihy by to výrazně prospělo – a mnohým kritikům zároveň vyrazilo hůl z ruky, aniž by autor musel zásadně slevit ze svého (oprávněného) lpění na autoritě pokud možno primárních pramenů i ze (snad až příliš demonstrativní) skepse vůči metodologickým postulátům současné „historické vědy“ (srv. s. 22). Deklarace jeho názorové pozice je totiž respektabilní pouze ve vztahu ke knize jako znaku určenému k „rozluštění“, k do-rozumění. Sám ji formuloval následovně:

„K tématu jsem se snažil přistupovat z široké perspektivy a jako k otevřené diskuzi, a pokud jsem se řídil nějakým krédem, pak snad střízlivostí až kritičností k právě ‘vládnoucím ideálům’ a snahou nenechat se zahnat k přejímání výkladu dějin psaných jak vítězi, tak poraženými.

Přesto si uvědomuji, že každé dílo je ovlivněno dobou a místem svého vzniku, neméně osobou pisatele, a mnoho faktorů je podmíněno intuicí a osobní zkušeností. Minulost není vlastnictvím ani kořistí, nýbrž prožitkem interpretovaným kýmkoliv z nás, za použití rozličných východisek a kritérií, a v neposlední řadě v kontextu naší přítomnosti. Proto jsem si vědom, že nabízím pouze jeden z možných pohledů, a ani nepodceňuji podprahové vlivy, kterým (*sic*) se zákonitě nelze vyvarovat. Za jediné východisko považuji si je uvědomovat, ovšem nenechat se jimi paralyzovat a průběžně provádět (sebe)reflexi, definovat si cíle a k nim zvolené cesty.“ (s. 21).

Právě ona průběžně prováděná autorská sebereflexe i „prožitek“ však přes citovanou, chvályhodnou a těžko napadnutelnou deklaraci v „pokusu o úvod“ z vlastního textu knihy jaksi vypadly, zmizely. S tím se vytratil i osmyslující úhel pohledu, napomáhající čtenáři k porozumění cesty, jež má vést k re-konstrukci Husákova sociálního a myšlenkového světa. Sebevíc důsledné a četné odkazování na pramenné stopy i zdánlivě bezpředsudečné citace prací různorodých autorit z různých stran názorového spektra (namátkou od Františka Vnuka po Viliama Plevzu) transparentní názorovou pozici ve smyslu weberianské vztaženosti k hodnotám (*Wertbeziehung*) nahradit nemohou. Michal Macháček se však zřejmě domnívá, že ano, jak plyne mimo jiné z komentáře k citaci „katolického literáta a sarkasty Ladislava Jehličky“,

11 Cituji zde vlastní postoj k narativistické kritice historiografie, deklarovaný ve starším diskusním příspěvku v tomto časopise (DUCHÁČEK, Milan: Aniž jest co nového pod sluncem... Co a pro koho vlastně píšeme? In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 3 (2016), s. 427–434, zde s. 429 n.; srv. HORSKÝ, Jan: *Teorie a narace*. Praha, Argo 2016, s. 178–184).

kteřou autor uvádí „z toho důvodu, aby také zazněl hlas ryze nekomunistického intelektuála – pozorovatele ‘z druhého břehu’, na jejichž dějinnou přítomnost se často zapomíná díky doznívajícímu dominantnímu postavení historiků se stranicou, v drtivé většině odhozenou legitimací“ (s. 541 n.). Autorskou pozici však toto „vyvažování“ suplovat nemůže. I deklarativně „novopozitivistické“ monografie, zejména takové, jejichž autoři – podobně jako Michal Macháček – pracují s žánrově velmi různorodými a významově a diskurzivně vrstevnatými metatexty, totiž autorskou sebereflexi pro srozumitelnost, inteligibilitu svého obsahu potřebují.¹²

Za problematičtější část autorova výroku z úvodu proto pokládám ono apodiktické vnímání předmětu bádání jako „velké osobnosti“. Činí z Gustáva Husáka „velkou osobnost“ jeho schopnost dobývat stranické funkce a státnické posty, asketická životospráva, sebestředná touha udržovat si v úzkém kruhu intelektuální převahu, „nutková potřeba ukazovat směr“ (s. 54), neochota přizpůsobovat se „linii strany“ i za cenu uvěznění (ba i pod hrozbou krutějšího rozsudku), odložení revolučního zápalu po dosažení materiálního blahobytu, společenského uznání a intimního zázemí, nebo snad odzbrojující konstatování jeho první manželky Magdy: „Když on byl nejchytřejší?“ (s. 98)

Je zarážející, že ani do takového tázání – byť i v takto banální rovině – se vlastně Michal Macháček nepouští. Burckhardtovo chápání „historické velikosti“ či důraz Maxe Webera na kritérium „obsahové stránky politiky“ (obojí se objevuje až v závěru knihy na stranách 527–529) mu nabídly spíše možnost obojí konceptualizaci ve vztahu k „věci Husák“ odmítnout. Navzdory tomu však na stejném místě velmi trefně shrnuje, že Husák byl bytostným „krizovým manažerem“: „Krizi chápal jako jedinečnou příležitost, kterou je potřeba využít, také k posílení vlastní politické moci.“ (s. 528) V rozporu s tím ale nevysvětluje, proč dal muž usilující o vlastní cestu při prosazování národního programu nakonec vždy přednost stranické disciplíně (jak je konstatováno na straně 524; dočasné přijetí postoje, s nímž Husák nesouhlasil, Macháček označuje za „taktické východisko“ – s. 213).

Právě absence autorských otázek a důrazu na interpretaci, jež by alespoň místy relativizovaly a interpretačně rozpochybovaly zdánlivou samozřejmost výpovědní hodnoty pramenů – zejména Husákových autografů a svědeckých výpovědí rodinných příslušníků, přátel (měl-li vlastně Husák kdy nějaké) a stranických soudruhů, ať už souputníků, či oponentů – je podle mého soudu hlavním nedostatkem celého podání Husákova životaběhu. Kdyby si je autor průběžně pokládal, dost možná by jeho prvoplánově chronologická linka doznala alespoň dílčích změn směrem ke komparaci a problematizaci povětšinou jednorozměrného líčení událostí – a text jako celek by byl čtenářsky vstřícnější.

12 Srv. např. FUNDA, Otakar A.: *Ježíš a mýtus o Kristu*. Praha, Univerzita Karlova 2007.

Limity kontextualizace a „řeči“ pramenných stop

Je jistě namístě poukazovat na to, že v knize chybějí rozpracovanější pojednání o kontextu vývoje Komunistické strany Československa za první republiky, o fungování a povaze režimu Slovenského státu a republiky či o každodennosti takzvaného reálného socialismu za „normalizace“. Umím si představit, co všechno by autor mohl do knihy ku prospěchu laického čtenáře zakomponovat, aby takovému požadavku se ctí dostál, ale skutečně nevím, jak toho docílit, aniž by přitom samotný již tak obsáhlý text narostl na dvojnásobek a rozpadl se do stylisticky disparátních pasáží. I historiografie má své žánrosloví a s ním spojené nároky na stylistickou koherenci. Macháčkův Husák v tomto ohledu zůstal jaksi na půli cesty, možná proto také „hlavní hrdina“ není v titulu knihy doplněn mnohohlavným podtitulem „a jeho doba“. Na škodu věci ale není provázen ani žádným jiným vodítkem, které by očekávanou čtenářskou pozornost směřovalo k dominantě výkladu. Nebo možná naopak – titul neúhybně dává najevo, že muž, jehož nepřilíši povzbudivá, zasmušilá portrétní fotografie zdobí obálku knihy, je zde středobodem autorova zájmu, a to až do té míry, že občasně kontextualizační či výkladové exkurzy do „obecných dějin“ – například letmá paušalizace, až bagatelizace evropských projevů antisemitismu (s. 83) či vysvětlení podstaty paktu Molotov–Ribbentrop (s. 110) – se i pro laického čtenáře jeví skoro zbytečné, ba kontraproduktivní. Na povrch to vyplouvá zejména ve chvíli, kdy se tyto zlomy „velkých dějin“ do líčení Husákových postojů v Macháčkově podání vůbec nepromítnou. Tak tomu je právě v případě Husákova názoru na zlomový pakt, jenž umožnil Hitlerovi tažení Evropou a nakonec i útok na dočasně spolupracující sovětskou diktaturu. Čtenář se o Husákově osobním názoru nic nedozví, přestože to byl společně s vazbami na Vladimíra Clementise, jenž pakt deklarativně odsoudil, pro jeho další kariérní a osobnostní peripetie ve vztahu k Sovětskému svazu dle mého soudu klíčový moment.

* * *

Macháček navíc dle mého mínění opírá své líčení o citace z pramenů s přílišnou důvěrou v jejich samovolnou výpovědní hodnotu, aniž by kromě jejich časového určení v poznámkách pod čarou věnoval v textu kritický komentář okolnostem jejich vzniku a interpretaci konkrétní dikce. Jen zcela výjimečně vyjadřuje své pochybnosti o věrohodnosti a relevanci informací obsažených v pramenných stopách, jako když skeptické vyjádření Husákova syna Vladimíra k možnému mesianistickému komplexu „komunistického kněze“ – jak se sám Husák ironicky označoval – glosuje poznámkou: „Samozřejmě, věc nelze absolutizovat.“ (s. 54) Přes všechnu snahu jít pokud možno *ad fontes* a využívat primární prameny (často i na úkor již existující literatury k tématu) se ve výsledku posouzení jejich různorodé relevance v textu vytrácí (srv. vágní „vlivologii“, naznačující Husákově raný zájem o marxistickou teorii na základě jeho velmi pozdního podání (s. 44), a studium i odmítnutí „specifických cest k socialismu“ (s. 390), aniž by toto odmítnutí bylo jakkoli zdůvodněno). Výsledkem je iluzorní dojem, jako by všechna „fakta“ využitelná z různorodých

pramenných stop pro rekonstrukci Husákova životopisu měla stejnou vypovídací hodnotu o „realitě“.

Nejvýrazněji se to zřejmě projevuje při líčení Husákových aktivit během Slovenského národního povstání, konstruovaném často (ač zdaleka ne pouze) na základě jeho zápisků z vězení z roku 1958, či při využívání citátů z rozhovorů s aktéry „normalizačního“ režimu, které autor pořídil po roce 1989 a mnohdy (unikátně, díky svému úsilí o získání pamětnických reflexí) až v době vzniku knihy, jako tomu bylo v případě Husákova „dvorního historiografa“ Viliama Plevzy. Taková extenzivní opora v citacích pramenů, postrádající sebevědomější autorský hlas, a v důsledku toho i konzistentní hodnotovou a interpretační linii, je ovšem i z hlediska laického čtenáře diskvalifikující.

Místy se čtenář zarazí i při citaci sekundárního pramene, jenž Husákovy intelektuální schopnosti posouvá do téměř legendistické roviny, jako je tomu v případě jeho odchodu z Horní Lehoty po krachu Slovenského národního povstání. Tehdy dle podání Lubomíra Štrougala unikl Husák německé hlídce díky své plynné němčině a výmluvě, že je na procházce a byl již kontrolován (s. 162). Jakkoli nemám v úmyslu podceňovat roli náhody v dějinách, „vesničan na špacíru“ hovořící v Horní Lehotě plynou, ale pravděpodobně spíše školsky kultivovanou nežli horehronskou němčinou, by měl v tak exponovaném čase u hlídky spíše vzbudit podezření než rezignaci. Podobně působí i absence komentáře k porušení principů konspirace, když Husák hledal útočiště před nacistickým zatykačem v domě vlastního švagra Vladimíra Lokvence (s. 162 n.).

Při byť jen trochu pozornějším čtení tak vyvstávají z citovaných pramenů očividné argumentační rozpory, zejména v klíčových životních okamžicích. Nejde zdaleka jen o dočasné přitakání „buržoaznímu“ životnímu stylu v době manželského soužití v pronajaté vile Hany Gregorové, kdy se dokonce Husák – podezříváný spolustraníky z názorového souznění s Clementisem, jenž byl vyloučen pro odmítnutí paktu Molotov–Ribbentrop ze strany – v právním řádu Slovenské republiky namísto aktivní odbojové činnosti raději věnoval zaměstnání a soukromé advokátní praxi. Příkladem za všechny budiž Husákovo striktní popření komunistického smýšlení při výslechu v Ilavě v listopadu 1940, zopakované v červnu 1941 v Bratislavě (viz obrazová příloha na stranách 119–121), a naopak jeho extenzivně citovaný projev v Moskvě v srpnu 1968, kde mimo jiné prohlásil, že byl komunistou od šestnácti let a „u nás být komunistou a přítelem SSSR bylo vždy jedno“ (s. 401). Tvzení o šestnáctiletém uvědomělem komunistovi ovšem ve svém oficiálním životopisu z pera Viliama Plevzy¹³ později Husák sám odmítl (s. 46). Zhodnotit tyto argumentační veletoce pouze jako opakovaně využívaný účelový pragmatismus, aniž by si badatel kladl otázku po vzájemném vztahu těchto ideových rozporů a po významu, projevech a prostředcích vědomého utváření Husákova sebemytizačního příběhu, je přinejmenším zavádějící. Macháčkův čtenář se zde má spokojit s tvrzením, že Husák v obou případech dosáhl svého cíle; poprvé to bylo propuštění z vazby, podruhé se mu zdařilo „odzbrojujícím způsobem rozptýlit pochybnosti ohledně své

13 PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava, Tatrapress 1991.

pestré minulosti a udělat si vhodnou výchozí pozici pro další jednání“ (s. 403). Zde, téměř výjimečně, si autor náznakem klade otázku po povaze Husákova pragmatismu – avšak neodpoví na ni, nehodnotí, nesrovnává, pouze uzavře, že odvážně formulovaným vystoupením v Moskvě „Husák patrně rozehrál svou dosud největší politickou hru, kterou dohrál až na sklonku svého života“ (s. 403). Tato „hra“ ovšem spočívala v servilitě vůči autoritě Leonida Iljiče Brežněva a sovětské direktivě, jak ji Husák – opět „odzbrojujícím způsobem“ – vyložil v rozhovoru svému někdejšímu přímluvci, historiku Milanu Hüblvi: „...je u moci na delší dobu. Je třeba dělat věci s ním, ne proti němu.“ (s. 405)¹⁴ Učinil snad podobný „geopolitický“ závěr Husák v soukromí i na podzim roku 1939, aby alespoň dočasně mohl těžit ze *statu quo*? O takovou úvahu se s čtenářem znalec největšího množství pramenů k životu „prezidenta zapomnění“ nepodělí.

Právník bez práva?

Cílem recenze coby „znovunasazení laťky“ tuším nemá být snaha přeskočit tu, kterou si stanovil autor, ale spíše vedle kladů identifikovat i případné chyby při skoku. Jde tedy o pojmenování limitů naplňování autorského záměru, nikoli o hledání rozvrhu jiné knihy. Byla-li tedy cílem Michala Macháčka kniha opřená o co možná nejúplnější heuristiku, pak si na závěr této pasáže dovolím poukázat na jedno téma, které dle mého názoru v knize navzdory množství dostupných „pramenných stop“ v Macháčkově životopisu zásadně chybí. Kromě povrchní práce s Husákovou ideologickou průpravou a erudicí, jak na ni poukázal v recenzi Miloš Havelka,¹⁵ je jím dle mého názoru poměr Gustáva Husáka k právnímu řádu a právu vůbec.

Je doslova odzbrojující číst, jak Macháček líčí Husákova studijní léta na právnické fakultě bratislavské Univerzity Komenského jako čas strávený spolkovými aktivitami v převážně levicových organizacích, sledovat snahu nadaného studenta vyniknout v prostředí Svazu slovenského studentstva, kde se angažovaly podobně ambiciózní osobnosti s odlišným hodnotovým zázemím, jako byli agrárník Michal Múdry-Šebík či radikální národovec Jozef Kirschbaum, přihlížet zrodu jeho vztahu k Magdě Lokvencové – ale nedočíst se téměř jedinou větou o tom, jaký byl

14 Milana Hübla, jak známo, nedlouho poté nechal Husák kariérně zlikvidovat. Zde lze v Macháčkově textu vysledovat i zvláštní relativizaci pozic „soudců a obětí“ (srv. zejména pasáž „Zrazení historici“, s. 537–540). K Husákově cílené manipulaci vědců do služebné, ba servilní pozice přímým, osobní averzí motivovaným zasahováním do jejich akademické „kariéry“ viz zejména s. 367–369. Husákovu roli manipulátora vlastního „dějinného obrazu“ zde Macháček opět ponechává bez komentáře, jako by v případě intervencí do akademických mechanismů šlo o takřka samozřejmý projev politické moci či snad vcelku běžnou prezidentskou „pravomoc“. O tom, že provázanost historiografické produkce (zejména v oblasti hodnocení aktérů soudobých, tedy „živých“ dějin) a světa vysoké politiky není jev charakteristický pouze pro komunistický či jinak autoritativní režim, viz např. DUCHÁČEK, Milan: *Václav Chaloupecký: Hledání československých dějin* (Praha, Karolinum 2014, s. 162–170). Srovnáním však vyjde najevo, že jde o projevy s výrazně jinou, co do razance podstatně odlišnou povahou.

15 Viz pozn. 2.

Husákův vztah k samotnému obsahu studia, tedy k československému právnímu řádu (srv. s. 65–92).

Macháček v knize zcela pominul, jak muž, jenž se celý život prezentoval titulem doktora práv, vlastně právo chápal. Věc je o to závažnější, že bez toho není možné klást si otázku po Husákově „profesním“ vztahu k bezpráví a násilí páchanému v době, kdy „řídil ofenzivu proti demokratům“ v roce 1947 (s. 232), i poté co se po „Vítězném únoru“ ujal funkce pověřence vnitra, a nesl tedy za tyto akce přímou i nepřímou odpovědnost. Co vše pro budoucího „normalizátora“ obnášel „řád“ a „pořádek“, už když po únoru hlásal: „Urobíme poriadok s domácou reakciou!“ (s. 235). Znamenalo to skutečně pouze publicistiku, „ironické nekrology“ a „umné poukazování na rozpory a spolupráci exulantů ... s protibenešovskou elitou“ v tisku (s. 235)?

Totéž bohužel platí o Husákově vztahu k cenzuře, vůči níž byl právě v době svých studií tak kritický, zejména pokud přicházela z kruhů spjatých s vládnoucím establishmentem (což Macháček v knize podrobně dokládá, srv. s. 68 n.). Nabízelo by se i srovnání s oborovými kolegy, například s Janem Švermou, dalším z předních komunistických intelektuálů, jemuž se, podobně jako mnoha dalším komunistickým aktivistům, na rozdíl od Husáka stalo Slovenské národní povstání osudným.¹⁶

Pozornost Macháček nevěnoval ani prvorepublikové právní vědě, vycházející z weyrovského právního pozitivismu, jak ji v Bratislavě reprezentovali čeští profesori, kupříkladu odborník na veřejnou správu Karel Laštovka, Zdeněk Peška coby autor objemné učebnice *Základů všeobecné státovědy* (za války uvězněný nacisty a později odsouzený v procesu s Miladou Horákovou), expert na církevní právo Vratislav Bušek, vězněný v Mauthausenu, právní historik Rudolf Rauscher, autor ve své době základní příručky *Přehled právních pramenů na Slovensku*, či jeho oborový kolega Richard Horna, jenž mimo jiné v roce 1934 napsal pro husákovskou monografii možná inspirativní pojednání *Monsterproces s čarodějnicemi v Šamoríně koncem XVII. století*.

Nejde ale jen o „právní vědu“. Macháček až na jednu zmínku pominul také právního filozofa Bohuše Tomsu, jenž se vůči právnímu pozitivismu, oddělujícímu striktně literu a morálku, vymezoval důrazem na přirozenoprávní stránku práva, čímž překonával etatismus většiny kolegů. Tomsa ve své rektorské přednášce „Krise moderního státu“ z roku 1933 v téměř spenglerovské vizi krize moderny zpochybnil princip státní suverenity a deklaroval nutnost překonání etatismu coby podmínku dalšího sociálního rozvoje: „Dnešní doba jedním slovem je hledáním synthese principu individualistického a kolektivistického a tím v ní doznívá konec širší renaissanční periody. Je nevyhnutelno, aby tomuto duchu přizpůsobil se i dnešní stát a aby v jeho smyslu zlikvidoval svou individualistickou ideologii. Prakticky znamená to tolik,

---

16 Ostatně podobným mlčením kniha přechází osudy expertních spolutvůrců federalizačního projektu, opět včetně právníků, jako by strůjcem celého procesu byl „hlavní hrdina“. I zde bohužel, ač možná pouze přílišným zaostřením na sledovanou osobu, Macháček jako by následoval Husákovu evidentní snahu o sebemytizaci, včetně upozadování i kariérní likvidace „spolupachatelů“.

že se musí vzdát své svrchované osobnosti proto, aby v zájmu klidného soužití kolektiva národů a států umožnil zrod nadstátní autority. Neboť myšlenka vzdání se suverenity a myšlenka vytvoření nadstátní autority jdou ruku v ruce.¹⁷

Snad tento citát postačí k doložení teze, že Husák si od nenáviděných „čechoslovakistů“ mohl z bratislavských studií pro další osobnostní zrání i politickou kariéru odnést i něco podnětějšího než pohrdání „buržoazní“ morálkou akademických autorit. Macháček však uvádí Tomsu pouze jako někdejšího rektora a (*sic*) Husákova promotora (s. 72). Právě Tomsa ovšem na bratislavské fakultě diskutoval a hájil význam subjektivní složky kolektivní identifikace, která zcela korespondovala s hájením slovenské národní svébytnosti, jak ji vnímal historik Daniel Rapant, ale i jemu blízký Vladimír Clementis, Husákův dlouholetý mentor a zřejmě také jediná mužská autorita, k níž kdy Husák vzhlížel s respektem spojeným zároveň s přátelstvím (srv. s. 50 n.).

I když Macháček líčí, že Husák při studiu vystupoval konformně a své názory v přednáškových sálech cíleně skrýval, mimo jiné v dosti oprávněné obavě ze ztráty stipendijní podpory (s. 67), jedinou zmínkou, kterou v knize nalezneme o jeho vztahu k univerzitním učitelům, je poukaz na kladný poměr k národohospodáři a pozdějšímu guvernérovi Slovenské národní banky Imrichu Karvašovi, který se pak Husákovi v budoucnu hodil (s. 72). O tom, čemu se věnoval v dizertaci a co si kromě doktorského diplomu ze studia práv Husák odnesl, se čtenář nedozví nic.

Přitom právě zde, v konfrontaci s katedrovými „čechoslovakisty“ bratislavské právnické fakulty a v intencích Husákova pohrdání formální autoritou, by se nabízelo hledat zdroj jeho hyperkritického vztahu k oficiální ústavní doktríně první republiky, k Edvardu Benešovi a obecně k čechocentrismu a pražskému centralismu, jehož projevy před únorem 1948 i po něm tak zásadně omezily význam Husákovy pozice coby hlavy sboru pověřenců, a posléze i ke změně ústavního režimu Československé socialistické republiky za Antonína Novotného, jehož kritika Husáka nakonec vynesla zpět do stranického sedla. Podrobnější rozbor Husákova právního vědomí, včetně zhodnocení jeho krátké advokátní praxe za Slovenské republiky, proto pokládám v knize za podstatné opomenutí.

„Normalizace“ vztahu k objektu bádání a požadavek reflexivní subjektivizace

Orientací textu své knižní prvotiny na mimoakademické publikum si tedy Michal Macháček vytyčil cíl, na kterém si již vylámali zuby mnozí zkušení historiografičtí matadoři (a pochopitelně i matadorky) – tedy jak skloubit badatelskou a historiografickou expertízu s tvorbou čtenářsky přístupného textu, jenž by na každém

17 TOMSA, Bohuslav: Krise moderního státu: Přednáška prof. dra Bohuše Tomsy proslovená při slavnostní instalaci rektora University Komenského dne 7. prosince 1933. In: *Ročenka University Komenského na studijní rok 1933/1934*. Bratislava, Universita Komenského 1934, s. 26. Citováno se zachováním původního pravopisu jako příznačné stylistické manýry autora.

řádku neděsil pojmy, nad jejichž významem může sice v odborném diskurzu panovat dočasný konsenzus, ale v obecné řeči vzbuzují konotace vedoucí k nedorozumění, odmítnutí, absenci dialogu a ve výsledku k izolaci odborné historiografie do vlastní bubliny. Pachut z mimoběžnosti veřejné diskuse o „vyjednávání“ v „totalitě“ je až příliš živá a recepci akademické historiografie a společenskovědních oborů ve veřejném prostoru rozhodně neprospívá.

Macháček v úvodu knihy konstatuje, že po devítiletém intenzivním výzkumu je jeho vztah k Husákovi „normalizovaný“ (s. 21). Odhlédněme od sémantické přetížnosti tohoto zjevně provokativního pojmu a ptejme se, co tím autor čtenáři vlastně sděluje. Obávám se, že zhola nic. O jeho předchozí fascinaci tématem, které pro něj bylo na vysoké škole, jak sám připouští, nové a neznámé, se dozvídáme mezi řádky, společně s autorovým vědomím slibného badatelského i čtenářského potenciálu „věci Husák“. „Normalizace“ vztahu k objektu bádání by ale předpokládala předchozí amplitudy, včetně těch obdivných i odmítavých – o nich, o autorově potýkání s úskalími heuristiky i tvorby textu, se ale v jeho výkladu nedozvídáme nic. S tím bohužel (s výjimkou obligátní snahy opravit některé faktografické omyly a tradované mýty, například o Husákově údajné účasti na exhumaci hrobů v Katyni, s. 130–132) zmizely i ony „definované cíle“, což v důsledku vyústilo v kritizovanou, až příliš tradičně, chronologicky uspořádanou výkladovou linii, směřující k obrazu „spoře oděného vladaře“, která však nezapře autorovu fascinaci „charismatickým tribunem lidu, plamenným obhájcem slovenských práv ... trefným publicistou“ a posléze i badatelem, který prostřednictvím subjektivně chápané historiografie dokázal znovu vstoupit do politiky a stát se „železným Gustávem“, jehož nakonec pohltila vysněná revoluce, která přitom už dávno revoluční esprit ztratila (s. 20). To ovšem není ve snaze o porozumění „věci Husák“ nic překvapivého ani nového.

„Normalizovaný“ vztah ke zkoumanému problému navíc není garancí badatelské „objektivity“, jak by se snad mohlo z autorovy formulace laickému čtenáři jevit. Může též (byť i nevědomě) zakrývat výkladový postup vyvažující a neutralizující prezentované rozpory pramenné materie do v zásadě beztížného stavu, k čemuž přispívá mimo jiné právě absence hodnotícího autorského subjektu v textu. Rezignace na osobní postoj a na interpretativní přístup v obavě ze subjektivity je ovšem právě rezignací na možnou objektivitu výkladu. Té se lze (jak už bylo naznačeno výše) dle mého soudu ve společenskovědních oborech přiblížit právě a jedině transparentní subjektivizací, tedy seberefektivním deklarováním vlastního hodnotového rámce. V tomto směru zůstal autor opět záměrně ve vakuu, když konstatuje, že on sám náleží „ke generaci, která již není emocionálně zainteresovaná v Husákově příběhu“ (s. 20). Totéž by jistě býval mohl prohlásit Jiří Křesťan ve vztahu k „ikoně“ i „mýtu“ Zdeňka Nejedlého. Přesto právě on zdůraznil ve své monografii onen ambivalentní, nietscheánský, ale v podstatě i postmoderní situaci odpovídající vztah badatele a zkoumaného tématu, neoddělitelně se prolínajícího „vnitřku“ a „vnějšku“, ve zdánlivě oxymorní hyperbole „neboť

jsem/nejsem Zdeněk Nejedlý“.¹⁸ V zásadě totéž, byť jinou formou, vyjádřil v knize o Janu Žižkovi i Petr Čornej, na jehož metodickou skepsi vůči excesivní prezentaci metodologických inovací na úkor poctivého badatelského fundamentu se Macháček explicitně – ač myslím ne zcela právem – odvolává (viz s. 22). Čornej v žižkovské monografii (nejen) laického, neakademického čtenáře hned v úvodu přizývá k putování prostorem, v němž se reprezentované minulé události odehrávaly. Navzdory četným peripetiím a odbočkám (tu k dobovému kontextu či sémantice ústředních jmen a pojmů, onde ke každodennosti pozdně středověkých Čech) ho i nadále průběžně v textu provází ošidnostmi interpretace pramenů středověké či humanistické provenience, kupříkladu aby doložil, proč mnohá tradovaná líčení slavných „Žižkových“ bitev a tažení (Sudoměř, Malešov, výprava do Uher) nezachycují minulou skutečnost nebo proč o jiných Žižkových radikálních řezech mezi protivníky i dobře informovaní současníci (například Vavřinec z Březové) záměrně mlčí. Pomocí poznámkového aparátu pak mimo jiné prozrazuje, jak mu subjektivní, individuální prožitek umožňuje pochopit zkoumané problémy (například Žižkův zrakový handicap), aby nakonec v závěru předložil osobní vyznání, jež odhaluje, co jej k sepsání knihy o Žižkovi takřka „osudově“ vedlo.¹⁹ Kdyby se Michal Macháček chtěl inspirovat v zahraničí, postačilo by sáhnout kupříkladu k úvodním pasážím *Krajiny a paměti* z pera Simona Schamy. Tato kniha je vzorovým dokladem toho, jak z autora subjektivního prožitku a zájmu o vlastní kořeny vyrůstá mimořádná, na poctivé a tradiční heuristice vystavěná monografie, splňující ovšem zároveň nároky na konceptuální úroveň současné historické vědy, jakkoli je její autor dnes pokládán za hodnotového konzervativce, který navzdory svému liberalismu z šedesátých a sedmdesátých let minulého století nesouzní s dnešními „vládnoucími ideály“ historiografického revizionismu.²⁰

Těžko říci, proč při tak podrobné heuristice Michal Macháček na podobný přístup rezignoval a pokusil se čtenáře přesvědčovat, že se ho „věc Husák“ osobně „netýká“. Nicméně stalo se. Černou prací historika je jistě leckdy úmorné shromažďování a analýza pramenných stop, jakkoli málomluvné se přitom mohou zdát. Jeho úkolem, který od něj očekává odborné i laické publikum, je však tyto stopy nejen uspořádat do smysluplného textového (případně vizuálního) rastru, ale především je „osmyslit“, nadat je významem, tedy interpretovat a umožnit prostřednictvím inteligibilního textu čtenáři po-rozumění. Macháček svou obavu i jistou bezradnost z časové podmíněnosti, a tedy nutné relativnosti jiné než neosobní autorské pozice vyjádřil paradoxně prostřednictvím citace oborové (sebe)reflexe Františka Grause

18 KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý: Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl, Paseka – Národní archiv 2012, s. 18 a 428. K prolínání „vnějšku“ a „vnitřku“, krizi hodnot západní kultury po katastrofě šoa, možným souvztažnostem a styčným plochám fenomenologie, hermeneutiky a dekonstrukce a k dilematům spjatým s hodnocením mezních, ale i „normálních“ dějinných situací podrobně viz PETŘÍČEK, Miroslav: *Filosofie en noir*. Praha, Karolinum 2019, průběžně, zejména s. 162 n.

19 Srv. ČORNEJ, Petr: *Jan Žižka: Život a doba husitského válečníka*. Praha, Paseka 2019, průběžně, např. s. 15 n., 130–135, 308–311 a 480 n., k osobní motivaci s. 658 n.

20 Srv. SCHAMA, Simon: *Krajina a paměť*. Praha, Argo – Dokořán 2009, s. 1–38.

ze známého eseje *Naše živá a mrtvá minulost* z roku 1968,²¹ adresované služebnosti a ideologické zaslepenosti československých historiků v padesátých a šedesátých letech (s. 536 n.). Graus se ovšem (i díky této „sebekritice“, neboť text není možno nevztáhnout i na autora samého) dokázal stát evropsky uznávaným medievistou. Michal Macháček si z ní však odnesl zřejmě právě pobídku k úprku od osobního hodnotícího postoje, maje možná až příliš na paměti jím citovaný bonmot Zdeňka Vašíčka o dějinách coby „spižárně na uzené křivdy a hrdiny“ (s. 522). Namísto rozlišení úkolu historiografie a instrumentalizace a utilitarizace dějin ve veřejném prostoru v duchu Vašíčkova filozofujícího, archeologického přístupu k pestrým vrstvám minulosti však Michal Macháček vložil důvěru v kvantitu pramenné materie v duchu pověstného kulinářského dua pejska a kočičky, zřejmě v domnění, že si výsledný *eintopf* otrlý strávník opětovně rozloží na prvočinitele: „Věřím, že když nic jiného, tak předkládaná práce ukázala záludnost a pomíjivost hodnotících soudů. A vůbec, na jaké hodnotící škále lze úspěch politiků měřit?“ (s. 526)

Stejně jako zodpovězení dle autorova mínění stěžejní otázky, v čem spočívá Husákův význam pro současnost (s. 522), bohužel i odpověď na kritérium hodnocení úspěšnosti politiků zůstal Michal Macháček – navzdory olbřímímu heuristickému úsilí – čtenářům dlužen. Pro autorské, ale i čtenářské porozumění „věci Husák“ však jde dle mého soudu o otázku klíčovou, bez jejíhož vyjasnění vlastně nemá smysl velké knihy o velkých osobnostech vůbec psát.

Nezbývá než konstatovat, že býk byl skolen matadorem oděným v až příliš tradičním hávu, ačkoli měl v šatně k dispozici i jiný, snad šarmantnější, divácky vděčnější, ba i aktuálním trendům *haute couture* více konvenující outfit. Ke skolení sice došlo známými, praxí ověřenými a diváckou veřejností rozlišitelnými zbraněmi i s razancí, důsledností a četností ran hodnými snad vyšších cílů. Žel banderily se ukázaly poněkud tupé a taky trochu zrezivělé, což vzbuzuje v publiku pachut' nečistě vedeného boje, tím spíš, že vítězný toreador se za rozpačitého potlesku zapomněl uklonit. Proto odborné ani laické publikum nenyje rozkoší. A je to škoda.

Text vznikl v rámci výzkumného projektu Grantové agentury ČR, č. 19-03474S „Evolucionalismus, nacionalismus a rasismus v české a slovenské vědě (1882–1948): Dialog mezi sociálněvědními obory a biologií“, coby metodologická úvaha o konceptualizaci biografie jako historiografického žánru.

Abstract

The author ponders over, from the perspective of the genre of historical biography, the extensive biography of the Slovak Communist politician Gustáv Husák (1913–1991) who, ups and downs notwithstanding, ultimately became the Secretary General of the Communist Party of Czechoslovakia in 1969 and the President of the Czechoslovak Socialist Republic six years later. In his opinion, the book titled simply Gustáv

21 GRAUS, František: *Naše živá i mrtvá minulost: 8 esejí o českých dějinách*. Praha, Svoboda 1968.

Husák (Prague: Vyšehrad, 2017) deserves respect as an attempt to provide a comprehensive portrait of one of the key personalities of the Czechoslovak history in the 20th century and to address a broad audience outside the academic community, as well as because of the huge quantity of information it contains. To the detriment of the matter, however, Michal Macháček encapsulated his narration into a too rigid biographic format. While his declared skepticism toward new methodologies may be acceptable, he suppressed himself as the author in the text of the book. He thus not only fails to disclose the values his book is based on, but also resigns to his own interpretations, as if he believed that the documentation presented in the book spoke for itself and that the evidential value of all sources was identical. This deficiency cannot be compensated by his efforts to present Gustáv Husák in a multitude of historical testimonies. Unfortunately, Macháček does not ask himself questions that he should ask as the author, including what Husák's "historical greatness", which he naturally assumes, consists in. His narration also completely left aside the issue of Husák's attitude to law and of how Husák's legal education was reflected in his own experience of injustice he had been a victim of in the 1950s and the repressions he was later responsible for as a leading politician.

Keywords / Klíčová slova

Czechoslovakia; Gustáv Husák; Communism; Communist Party of Czechoslovakia; historical biography
Československo; Gustáv Husák; komunismus; Komunistická strana Československa; historická biografie

Recenze

Společný visegrádský příběh očima historika

Marek Skála

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha

KŘEN, Jan: *Čtvrt století střední Evropy: Visegrádské země v globálním příběhu let 1992–2017*. Praha, Univerzita Karlova – Karolinum 2019, 366 stran, ISBN 978-80-246-3977-2.

Historik Jan Křen (1930–2020) si získal renomé již v šedesátých letech, především svými rozsáhlými pracemi o československém exilu na Západě za druhé světové války.¹ V době takzvané normalizace mu nebylo umožněno pokračovat v akademické kariéře. Důvodem bylo jeho působení na pozici poradce Alexandra Dubčeka během pražského jara, v prvním okupačním týdnu po zatčení primátora Ludvíka Černého dokonce dočasně řídil Prahu a poté byl delegátem vysočanského sjezdu KSČ – každé z těchto „provinění“ stačilo k vyhození z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy i k vyloučení ze strany. Od roku 1970 byl proto zaměstnán jako čerpač ve státním podniku Vodní zdroje. Přesto se podílel na vzniku a pořádání historických seminářů tehdejší „podzemní univerzity“. Z poloviny osmdesátých let také pochází jedna z jeho stěžejních prací věnovaná česko-německým vztahům v době formování

---

1 KŘEN, Jan: *Do emigrace: Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha, Naše vojsko 1963; TÝŽ: *V emigraci: Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Praha, Naše vojsko 1969.

moderních národů.² V roce 1977 se jako jeden z prvních signatářů připojil k Chartě 77. Po „sametové revoluci“ se jako historik vrátil k působení na akademické půdě. Patřil k zakladatelům Institutu mezinárodních studií na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a byl také předsedou české části Česko-německé komise historiků. Jako hostující profesor působil na několika německých univerzitách.

Před patnácti lety vydalo nakladatelství Argo *opus magnum* profesora Křena – knihu *Dvě století střední Evropy*,³ která provází studiem moderních dějin snad každého mladého českého adepta či adeptku historie. Recenzované dílo, jak již jeho název napovídá, představuje svým způsobem pokračování oněch *Dvou století*, kde byl výklad ukončen právě rokem 1992. Z původního úmyslu sepsat krátký dovětěk pro polské vydání nakonec vzešla celá publikace, o jejíž vydání se zasloužili také Křenovi kolegové, kteří profesora přesvědčili, že by byla chyba neposkytnout ji čtenářům v samostatné podobě. Když se *Čtvrt století střední Evropy* konečně dostalo na pulty knihkupectví, znamenalo to pro mne, jakožto mladého historika zabývajícího se dobou po roce 1989, jistou úlevu. Ačkoli například v rámci Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR působí pracoviště pro dějiny postsocialismu, považují Křenovu knihu za verifikaci toho, že poslední tři desetiletí již nepatří jen sociologii či antropologii, ale také historii. Úmysl proniknout do hájemství systémových disciplín přiznává v úvodu i sám autor jako respektovaný historik.

Jedná se o první ucelenou syntézu dějin posledních desetiletí v našem geografickém prostoru. Předchozí práce jiných autorů zabývajících se dějinami po roce 1989 vycházely jako tematicky úzce specializované studie⁴ nebo se jednalo o texty politologů.⁵ Křenova kniha *Čtvrt století střední Evropy* poskytuje skutečně podrobný přehled nejen o interní problematice států takzvané Visegrádské čtyřky, ale zmiňuje také globální události, které na toto uskupení bezprostředně působily. Jako exogenní faktory vývoje V4 sleduje autor vliv ostatních globálních hráčů. Konkrétně se jedná o Spojené státy, představující hlavní světovou velmoc, Rusko v roli někdejšího hegemonu, Evropskou unii jakožto vysněné společenství na straně jedné a svým způsobem dominantní sílu na straně druhé a nakonec Čínu, nastupující globální velmoc. Pozornosti autora neunikla ani velká středoevropská romská diaspora. Přehledné rozčlenění do sedmi kapitol, z nichž každá je rozdělena na četné podkapitoly, umožňuje Křenovi chronologicky pojmut celý středoevropský prostor. Publikaci uzavírá zamyšlení nad dalším směřováním globalizovaného světa, za nímž ještě následuje anglické *summary* a rejstřík.

Rád bych poznamenal, že autor sám publikaci považoval nejen za sondu do uplynulé éry, ale částečně za svoji egohistorii. Časovým záběrem se kniha vyděluje

2 TÝŽ: *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918*. Praha, Karolinum 2013.

3 TÝŽ: *Dvě století střední Evropy*. Praha, Argo 2005.

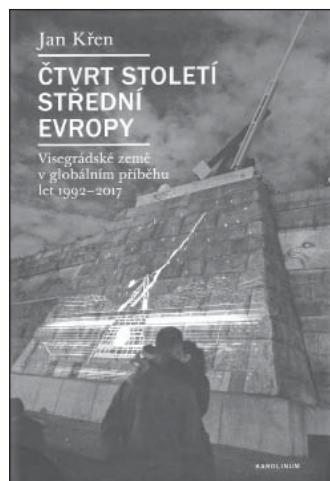
4 Viz KRÁTKÁ, Lenka: *Letos musíme být spokojenější než loni! Proměny české firemní kultury po roce 1989*. Praha, Karolinum 2019; KOPEČEK, Michal (ed.): *Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha, Argo 2019.

5 Viz BUREŠ, Jan: *Česká demokracie po roce 1989: Institucionální základy českého politického systému*. Praha, Grada 2012.

z dějin soudobých směrem k dějinám současnosti,⁶ a „ty jsou spíše účtováním historika s minulým patnáctiletím“,⁷ jak poznamenává polský dějepisec Andrzej Chwalba. Ani profesor Křen nesespal striktně vědecké historické dílo, jež by se v úvodu vyrovnávalo s aktuálními metodologickými obraty a pokračovalo hutným výkladem podle některého teoretického konceptu. Nabízí naopak srozumitelné podání pro běžného zájemce a zároveň rukověť *sui generis* pro další badatele, kteří se vydají na neprobádanou půdu transformace a „budování kapitalismu“.

Metodologický přístup k dějinám po roce 1989 se v našich podmínkách dodnes neustavil do podoby paradigmatu. Úkolem historika pracujícího v takto blízkém časovém horizontu bylo především utřídit a srozumitelně interpretovat informace. V kapitolách věnovaných devadesátým letům a částečně i době kolem vstupu visegrádských zemí do Evropské unie se autor už mohl opřít o určitou historickou literaturu. Pro období nejnovější (zhruba od finanční krize z let 2008 a 2009) si musel vystačit s datovými zdroji, jako jsou novinové články, otištěné rozhovory či průzkumy veřejného mínění, a se studii jiných společenskovedních disciplín. Nelze však opomenout ani další významný zdroj dat a konceptů, jímž byla autorova paměť. Je-li egodokument chápán jako písemný materiál osobní povahy, vyjadřující individuální stanoviska a zrcadlící pisatelovu osobnost, je vlastní paměť autora vskutku nezbytným pramenem. Neznamená to však, že by profesor Křen rezignoval na poznámkový aparát, tak jak to činí jiní autoři dějin současnosti (často z žurnalistických kruhů). V případech, kdy cituje jiné badatele, uvádí vždy odkazy na zdroje.

Knihu otevírá rozsáhlé uvedení do kontextu dějin střední Evropy. Autor ku prospěchu věci hned zpočátku obešel téma vymezení střední Evropy. Tato problematika zaměstnávala generace historiků a výsledek jejich úvah není dodnes jednoznačný. Dosah historické paměti středoevropské společnosti položil autor do 19. století. Pro takto hluboké uložení paměti našel metodologický základ v nové institucionální ekonomii. Ta pracuje s principem závislosti na předchozí cestě (*path dependence*), která také tvoří jedno ze dvou metodologických východisek recenzované práce. Takový přístup se zdá být pro historika samozřejmým. Ovšem při dalším čtení je zřetelné, že soustředění na kontext vývoje jednotlivých zemí v dlouhé časové perspektivě odkrývá zásadní rozdíly v politickém, společenském i hospodářském vývoji

6 V němčině by byly adekvátní výrazy *Zeitgenössische Geschichte*, resp. *Zeitgeschichte*, nebo *Geschichte unserer Zeit* jakožto „dějiny současníků“ (žijících svědků) či „dějiny našeho času“, v angličtině *current history* (viz ROTHFELS, Hans: *Zeitgeschichte als Aufgabe*. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 1, č. 1 (1953), s. 2).

7 CHWALBA, Andrzej: *Polsko 1989–2008: Dějiny současnosti*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2009, s. 7.

států V4, přestože se jejich cesta na první pohled zdá do jisté míry podobná. Z toho důvodu se první kapitola „Historické předpoklady“ zabývá komparací vývoje národů a poté států V4 od 19. století do roku 1989, přičemž autor akcentuje odlišné vývojové tendence a osudy sledovaných národních společenstev. Z tohoto pojetí plyne i jedna z autorových nosných myšlenek vztahujících se k období transformace. Říká, že ani tento proces se nemohl odehrávat stejným způsobem ve všech transformujících se státech.

Druhým metodologickým, či spíše ideovým východiskem je pro Křena neoliberalismus. V tomto směru čerpá z myšlenek německého historika Philippa Thera, který v knize *Nový pořádek na starém kontinentě*⁸ označil neoliberalismus za stěžejní ideologii, jež ovládla středoevropské transformace. Jan Křen tedy popsal odlišný vývoj středoevropských národních společenstev v 19. století, různou roli jednotlivých států V4 během první a druhé světové války i jejich odlišné meziválečné režimy. Stejně tak vylíčil způsob, jakým se dostali komunisté k moci v té které zemi. Vývoj během vlády jedné strany měl v každé z nich zásadně odlišné kontury. Také u transformačních procesů si autor všiml různých cest a tendencí. Nicméně pojítka středoevropských transformací s procesy v globalizovaném světě spatřoval právě v ideologii neoliberalismu.

Druhá kapitola se věnuje „revolucím“ roku 1989. V uvozovkách je tento termín proto, že autor si pokládá otázku, zda tehdejší změny režimu vůbec byly revolucemi, nebo jen logickým vyústěním kontinuálního procesu. Změny režimů chápe profesor Křen jako unikátní procesy, během nichž se uplatnily odlišné způsoby vyjednávání opozice s režimem a z toho vyplynuly důležité rozdíly ve způsobu předání moci. Z toho důvodu se ve třetí kapitole Křen dále táže, zda se revolučním procesem nestala spíše až nastupující transformace první poloviny devadesátých let. Transformace totiž lépe odpovídají definici revoluce jako nahrazení jednoho systému novým, a to nejen na úrovni politické, ale všeobecně ve všech sférách života společnosti. O to více překvapí následující kapitoly, které unifikují interpretaci většiny dějů pod pojmem neoliberalismu. S ubíhajícími řádky se výklad stále více stáčí ke kritice neoliberální ideologie. Tu autor vztahuje nejen na události globálního rázu, ale stále častěji používá jako interpretační klíč k vnitrostátnímu dění v rámci V4, a to prostřednictvím takzvaného washingtonského konsenzu.

Tato neformální dohoda opravdu hrála v transformacích středoevropských států určitou roli. Nicméně je-li za učebnicové případy převládnutí neoliberální ideologie (všeobecně i autorem recenzované knihy) pokládána Velká Británie Margaret Thatcherové a Spojené státy Ronalda Reagana, pak na základě těchto vzorů by bylo možné za příklad neoliberální transformace ve střední Evropě označit pouze Českou republiku za vlády Václava Klause. Z autorova popisu vyplývá, že v Polsku probíhala změna vlastnických práv po desetiletí, maďarská transformace začala graduálním způsobem už někdy v sedmdesátých letech a do šablony neoliberálního státu příliš nezapadá ani mečiarovské Slovensko. Jan Křen přesto spatřuje

8 THER, Philipp: *Nový pořádek na starém kontinentě: Příběh neoliberální Evropy*. Praha, Libri 2016.

působení neoliberální ideologie i ve výše zmíněných případech. Za její zastánce nakonec prohlašuje i sociální demokraty, jako například nizozemského premiéra Vima Koka nebo českého předsedu vlády Vladimíra Špidlu.

Čtvrtou kapitolu „Přelom století“ pojal Křen již jako posun ke konsolidujícím se demokratickým systémům, a to jak ekonomicky, tak politicky. Tato část knihy se vyznačuje nejhlubší analytickou prací. Díky komparativnímu zaměřením na politický, ekonomický a společenský vývoj podává autor vynikající přehled o formování nových demokratických společností a jejich cestě do mezinárodních struktur, především do Evropské unie. Ta se odehrávala pod heslem „zpátky do Evropy“, neznamenalo to ovšem dosažení Fukuyamovského konce dějin. Naopak, jak ukazuje autor v krátké páté kapitole, mladé středoevropské demokracie byly nedlouho po přijetí do evropského „klubu vyvolených“ vystaveny zásadní zatěžkávací zkoušce v podobě finanční a následné dluhové krize. O ní pak pojednává kapitola šestá. Toto krizové období podle Křena proměnilo nejen společenské klima, politické reprezentace či sociální poměry, ale i samotné vnímání evropského prostoru. Jestliže byla Evropa v období studené války vnímána striktně jako západní a východní, za dluhové krize byla jižní Evropa zachraňována Evropou severozápadní. Země středovýchodní Evropy se svou ekonomickou situací řadily převážně k této části kontinentu.

Závěrečná část knihy sumarizuje dění v posledních letech po roce 2014, přičemž za horní časovou hranici lze považovat červenec roku 2017, kdy autor kvůli svému zdravotnímu stavu uzavřel práci na recenzovaném díle (zároveň se zřejmě ani později nemohl vrátit k jeho doladění). Tato kapitola se dotýká zásadních aktérů světového dění, konkrétně se soustřeďuje na vnitřní problematiku čtyř výše zmíněných globálních mocností. Z tehdejších událostí zachycuje ukrajinskou a klimatickou krizi, velkou migraci, terorismus v západní Evropě a čtvrtou průmyslovou revoluci. Mimoto autor zmiňuje ještě integrační projekty Západu a Východu. Vedle toho se zde však vyjevuje ještě jeden nezamýšlený poznatek. Čím více se historik na časové ose přibližuje své současnosti, tím subjektivněji jednotlivá témata interpretuje. Potvrzuje se tím průvodní jev dějin současnosti, a to nutný vliv životní paměti autora. Jelikož se přitom nejedná o studii, jejímž cílem by bylo nové vědecké poznání či ustavení nového diskurzu, dodává jistá míra subjektivity Křenově publikaci přidanou hodnotu. Lze dokonce říci, že hodnotu budoucího pramene.

Nezbývá tedy nic jiného než doporučit knihu k četbě každému, kdo projevuje alespoň základní zájem o dění v globalizovaném světě. U historiků lze předpokládat, že stejně jako se ve své domácí knihovně vracejí ke *Dvěma stoletím střední Evropy*, umístí hned vedle tohoto mohutného svazku i jeho útlejší pokračování *Čtvrt století střední Evropy*.

Abstract

The reviewer introduces the book written by the recently deceased historian Jan Křen (1930–2020) and titled A quarter of a century in Central Europe: The Visegrád countries in a global story of the 1992–2017 period (Prague: Univerzita Karlova – Karolinum, 2019) as a chronological continuation of his impressive work Two Centuries

of Central Europe (*Dvě století střední Evropy. Prague: Argo, 2005*). In his opinion, the work should be read not only as a historical account of Central European system transformations and consolidations after the fall of Communist regimes, but also, to some extent, as the author's subjectively coloured ego-histoire. The author methodologically draws from institutional economy which works with a principle of path dependence, and neoliberalism as the key ideology of the Central European transformation, towards which, however, he is very critical. The work represents the first compact historical synthesis of Central European developments in the last few decades and provides an excellent overview of the formation of new democratic societies and their journey to international structures, in particular the European Union, thanks to its comparative focus on political, social, and economic developments.

Keywords / Klíčová slova

Central Europe; Visegrád countries; post-Communist transformation; neoliberalism
Střední Evropa; visegrádské státy; postkomunistická transformace; neoliberalismus

Recenze

Romové v poválečném Československu a meze konceptu občanství

Kateřina Čapková

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha

DONERT, Celia: *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. New York, Cambridge University Press 2017, xi + 197 stran, ISBN 978-1-107-17627-0.

Knihu britské historičky Celie Donert *Práva Romů: Boj o občanství v poválečném Československu*¹ by si měl přečíst každý, kdo se zajímá o politiku uplatňovanou vůči Romům v Evropě dvacátého století a o složitou problematiku komunistického přístupu k sociálním a národnostním otázkám. Kniha ukazuje selhávání agendy lidských práv v různých politických kontextech až do dnešních dnů, včetně politiky Evropské unie.

Autorka postupuje chronologicky. Přesvědčivě argumentuje, že při analýze nových i přejatých politických přístupů vůči Romům v poválečném období je nezbytné sledovat jejich právní, sociální a ekonomickou situaci před druhou světovou válkou a během ní. Celia Donert popisuje, jak byli Romové v době první republiky kriminalizováni

---

1 Originál recenze vyšel v *The American Historical Review*, roč. 125, č. 1 (únor 2020), s. 332 n. (dostupné z: <https://doi.org/10.1093/ahr/rhz1034>). Recenze je výsledkem grantu za Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. „Genocida, poválečná migrace a sociální mobilita: Provázanost zkušenosti Romů a Židů“, EXPRO č. 19-26638X.

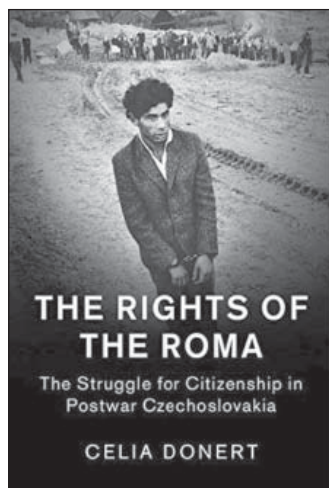
a kočování omezováno. Zákon o „potulných cikánech“, přijatý v roce 1927 československým parlamentem, definoval „kočující cikány“ a nutil je nosit u sebe „cikánskou legitimaci“ (s. 25). Tyto restriktce připravily půdu pro „proticikánské“ zákony z období nacistické okupace, které pak zaváděli převážně čeští četníci (s. 26). „Proticikánské“ postoje a opatření nevyzímely ani s koncem války, přestože velká většina Romů a Sintů z českých zemí válku nepřežila. Počet romských obyvatel českých zemí ale rostl díky tisícům romských migrantů ze Slovenska.

Počínaje druhou kapitolou analyzuje Celia Donert nařízení vůči Romům uplatňovaná od konce čtyřicátých let minulého století, kdy v Československu převzala moc komunistická strana. S využitím široké palety zdrojů skládá komplexní mozaiku komunistických slibů, propagandy a pokusů vylepšit hygienickou a ekonomickou situaci Romů, jakož i mnohých selhání, restriktivních a rasistických opatření a každodenní diskriminace. Vize společnosti, ve které by byli Romové konečně přijímáni jako plnohodnotní a rovnoprávní občané a kde by mohli přispívat k budování socialistického snu, byla pro mnohé z nich zjevně lákavá, obzvláště po zkušenostech z války a diskriminaci, které museli čelit ještě před jejím začátkem. Někteří Romové využívali výhod nových projektů na bydlení, práva na zaměstnání a přístupu k bezplatnému zdravotnictví. Na druhou stranu autorka nezastírá temnou stránku komunistické legislativy týkající se Romů a objevuje v myšlení a krocích lidí u moci spojitosti s předválečnou dobou. Autoritativní komunistický režim byl navíc schopen provádět represivní opatření účinněji. To platí pro zákon o trvalém usídlení kočujících osob z roku 1958, který – jak vysvětluje Celia Donert – vešel v platnost v době, kdy většina Romů už nežila kočovným způsobem; postihl nicméně tisíce Romů, kteří cestovali za prací, a obyvatele romských osad (s. 126). Usnesení z roku 1965, které mělo za cíl „řešení cikánské problematiky“ pomocí „celostátního programu na likvidaci nežádoucího soustředění cikánů“, zhoršilo už tak špatnou situaci mnoha romských rodin, jejichž obydlí v romských osadách na východním Slovensku byla zničena, ale nové bydlení jim nabídnuto nebylo – často kvůli tomu, že neromské obyvatelstvo odmítalo přijmout Romy za své sousedy (s. 159). Mezi další příklady intervenční sociální politiky komunistického státu patří represivní opatření používaná při ošetřování Romů chemickou látkou DDT, při nucených sterilizacích v sedmdesátých letech a při odebírání romských dětí do ústavní péče.

Název a podtitul knihy naznačují, že Celia Donert píše dějiny romského boje za sociální a národnostní práva. Je to pravda jen částečně. Kniha je povětšinou psaná z perspektivy státní administrativy. Detailně přibližuje názory politiků i „odborníků“ na Romy, názory, které jsou často plné předsudků a paternalismu. Autorka se snaží připojit k tomu alespoň reakce romské komunity. Cituje z dopisů Romů komunistickému tisku, z jejich prohlášení a stížností uchovaných v archivech Kanceláře prezidenta republiky a různých ministerstev i z rozhovorů, které osobně vedla. Zhruba desítku romských aktivistů a některé klíčové neromské osobnosti, jež se stavěly za práva Romů, představuje detailněji. Většinu z nich tvořili nadšení komunisté, kteří si díky své pozici v nižších patrech stranického aparátu mohli dovolit pozvednout hlas ve prospěch romské komunity. „Mezi řádky“, a v uvolněnějších poměrech šedesátých let i otevřeněji, se romská komunita domáhala uznání coby národnostní menšina

a žádala o podporu pro tisk v romštině. Většina těchto snah vyšla naprázdno – a skončila rozčarováním. Komunistický režim tlačil na asimilaci a Romy považoval za sociálně definovanou (problematickou) skupinu lidí.

Hlavní teze knihy podle Celia Donert zní, že „socialistické režimy v sovětském bloku hrály zásadní roli v budoucím vývoji diskurzů a praktikování práv Romů tím, že po roce 1945 Romům coby občanům poskytly rovná práva a ekonomické příležitosti“ (s. 273). To je hodně překvapivé. Autorka sama předkládá mnoho důkazů, že situace Romů za komunismu byla často velice nejistá a že jejich rovnost byla převážně dána jen na papíře. Kniha podle mě skvěle zachycuje kontinuitu úsilí zlepšit situaci Romů na jedné straně a snah je ovládat a disciplinovat na straně druhé, a to v různých politických poměrech před válkou i po ní, v době komunistického režimu i po něm, v Československu i v širším evropském kontextu. Jasně přitom ukazuje, že politika a opatření týkající se Romů nejsou marginálním tématem, ale oblastí, která dokládá zásadní meze pojetí občanství ve dvacátém a jednadvacátém století.

Z angličtiny přeložila Halka Varhaníková

Abstract

The review was initially published in The American Historical Review, Vol. 125, No. 1 (February 2020), p. 332 n. According to the reviewer's opinion, the book The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia (NY: CUP, 2017) written by the British historian Celia Donert should be read by all who are interested in policies implemented toward the Roma in Europe in the 20th century and in the complex issue of the approach of Communists to social and ethnic questions. The authoress shows an excellent grasp of continuous efforts to improve the situation of the Roma on the one hand, and to control them on the other hand, in various political situations, before and after the war, at the time of and after the Communist rule, both in Czechoslovakia and in a broader European context. In doing so, she offers evidence of failures of the human rights agenda in different political contexts, including that of the European Union's Roma policy, until the present day, and clearly shows that policies and measures implemented vis-à-vis the Roma are not a marginal topic, but an area which demonstrates essential limits of the concept of citizenship in the 20th and 21st centuries.

Keywords / Klíčová slova

Czechoslovakia; Roma; ethnic minorities; Communism; civil rights
Československo; Romové; etnické menšiny; komunismus; občanská práva

Recenze

Socialistický realismus jako uzavřený vesmír znaků

Petr Andreas

2. lékařská fakulta Univerzity Karlovy a Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

SCHMARC, Vít: *Země lyr a ocele: Subjekty, ideologie, modely, mýty a rituály v kultuře českého stalinismu*. (Šťastné zítřky, sv. 26.) Praha, Academia 2018, 423 strany, ISBN 978-80-200-2703-0.

Socialistický realismus období československého stalinismu se netěší přílišné oblibě tuzemských literárních historiků, nestáčí-li se jejich zájem k sociologii kultury. O něco lépe je na tom například historie umění, stále však, nemluvě o světové ruské, zaostáváme za výzkumem například v Německu nebo Polsku. Ke změně se rozhodl přispět Vít Schmarc svou monografií *Země lyr a ocele*, v níž český socialistický realismus pojednává v kontextu především anglosaského bádání o jeho sovětském předchůdci a vzoru.

Autor svůj zájem realizuje ve dvojí rovině. Zaprvé *sémioticky* analyzuje konkrétní díla se zřetelem na ideologické významy, okolo nichž gravitují jejich subjekty či postavy. Zadruhé usiluje o to náležitě pojmut a pojednat *projekt socialistického realismu* a rehabilitovat jej jako *umělecký fenomén*, explicitně v opozici proti vulgarizujícím sociologizujícím pohledům. Pohybujeme se na pomezí poetiky a estetiky, kulturní sémiotiky a epistemologie, a jelikož jsou hlavním svorníkem práce pojmy subjektu a ideologie, ocitají se v ní vedle sebe vybraná lyrická, prozaická a filmová

díla z let 1948 až 1954, ale i obraz, plakát, fotografie, obálka časopisu, socha či architektura.

Autor se inspiroval množstvím osobitých badatelských přístupů a konceptuálních perspektiv, které se projevují v různých rovinách jeho práce, proti jiným se naopak vymezuje. Teoretická reflexe je hutná, mnohdy i dosti svébytná.

Schmarcův pohled je bytostně sémiotický. V tomto ohledu prozrazuje jeho práce – včetně motivů objevujících se v analýze (badatelská *topoi*), a dokonce i v tónu výkladu – vliv Vladimíra Macury. Jádrem sémiotického přístupu, a to na příkladu ideologické fantazie, načrtává kapitola „Znak – emblém – mytologie“, která se vrací ke kořenům, k dalšímu klasikovi Rolandu Barthesovi, jenž inspiroval i samotného Macuru (s. 52).

Podobnou duchovní spřízněnost našel autor v přístupu americké rusistky Kateriny Clarkové, především v její monografii *Sovětský román: Dějiny jako rituál* (tuto důležitou práci z osmdesátých let na pomezí literární historie a kulturní antropologie a sémiotiky v překladu sám záslužně uvedl do českého prostředí).¹ Průběžně a obsáhle ji cituje, parafrázuje a volně rozvíjí její vývody – až se někdy zdá, že jde spíše o to reprodukovat její zjištění pro jejich vlastní hodnotu než rozvíjet vlastní výklad. V případě Clarkové je ovšem jisté okouzlení namísto: tato autorka poskytuje hluboký vhled do sovětské kultury, a jelikož vypouklé zrcadlo totalitního režimu zviditelňuje mnohé z kulturní tradice, můžeme navíc získat dojem, že poznáváme i cosi z antropologické podstaty literatury jako takové.

Pro Schmarcův projekt je určující, že oba přístupy ukazují genezi znaků a významů a jejich cirkulaci kulturním polem a shodují se tak ve výlučném zájmu o rovinu textové či obrazové reprezentace. Pozornost naopak shodně nevěnují institucionálnímu chodu literatury. (Ještě úspornější než místy kritický Macura je v reflexi sociální reality tvorby Clarková, ale i v tom spočívá její novátorství.)

Schmarc se programově neodvolává na dobové, ale ani současné, polistopadové práce tuzemských badatelů a teoretiků (s. 74). Závěrečný soupis literatury – na monografii rozkládající se na 424 stranách – je tak překvapivě skromný. To by ještě nemuselo vadit, zejména vedl-li autora ušlechtilý záměr: „značnou část“ z nich viní z podjatosti (s. 74), praktikování totalitárního modelu výkladu. Zároveň tento záměr práci leckde, jak uvidíme, oslabil.

V části „Země konceptů“ si autor vytváří konceptuální perspektivu. Ta má v následujících interpretačních studiích zviditelnit příslušné aspekty materiálu, přináší ale také argumenty a kontext pro jeho rehabilitaci. Nejvelkoryseji (na jedenapadesáti stranách) je pojata kapitola „Nepolapitelný přízrak ideologie“. Panoramatický pohled na problematiku, postižení podstatného z náročné abstraktní látky, elegantní

1 CLARKOVÁ, Katerina: *Sovětský román: Dějiny jako rituál*. Praha, Academia 2015.

syntetizování motivů, oživení praktickými příklady, sugestivní líčení, vkusné a plodné sdílení vlastní zkušenosti, to vše by svědčilo o úspěšném rozjezdu, ústrojně zasazeném do celku. Vyjmeme-li však vlastní výkladově-argumentační linii zpod kultivovaného stylu a působivé rétoriky, ukáže se, že kapitola nepůsobí v rozhodujících momentech přesvědčivě a že ambice, které naznačuje, předstihují její skutečný přínos.

Souřadnice, v nichž vnímá předmět svého zájmu, narýsoval autor v první podkapitole s lesklým názvem „Moc ideologie a ideologie moci“. Vycházejí z eseje Michela Foucaulta „Metoda“,² vypracovává Vít Schmarc svůj pohled na moc. Dává přitom najevo, k jakým trendům v historiografii kultury se přimyká. Podle Foucaulta moc nevychází jen z institucí a autorit, které vnímá spíše jako produkt a důsledek, ale „zdola“, ze všech míst společenské struktury. To Schmarce přivádí k revidujícímu pohledu na tu část dosavadního tuzemského bádání o socialistickém realismu, jež nadhodnocuje formativní roli represe a zpochybňuje uměleckou povahu socialistického realismu. S tezí, kterou na Foucaultovi zakládá, totiž že kulturní provoz v období stalinismu nepodléhal „jen souborům zákonů a dogmat, která vycházejí svrchu“ (s. 24), nelze nesouhlasit. Zvláště když jedním dechem ujišťuje, že nepopírá „v žádném případě vliv mocenského a institucionálního nátlaku na podobu poválečné a poúnorové poetiky“ (s. 25).

Vít Schmarc zachází ale dál, když prohlašuje: „Domnívám se, že toto široké chápání moci ... vzdaluje moje vnímání socialistické a vůbec ideologicky podmíněné kultury onomu paušálnímu: ‘psali, protože tak psát museli’, a naprosto likviduje tolik oblíbenou otázku: ‘jak to mohli dělat?’.“ (s. 25) Co to znamená – pro Víta Schmarce, pro jeho práci, pro naši představu o historické skutečnosti? Prozření, že historie byla nutná – právě proto, že se stala? Že motivace zjevně musely vést k jednání, které ji uskutečnilo? Nebo že bude „dominantní moc“ cíleně uzávkována, vyloučena z výkladu? Nebo dokonce tvrzení, že tvůrci tvořili v sorealistickém duchu dobrovolně a jejich díla jsou jejich autentickým výrazem? Tato poslední konkrétní aplikace Foucaultových tezí už jistě přesahuje jejich intenci, zároveň však ve Schmarcově práci takřkajíc visí ve vzduchu: Autor tento předpoklad potřebuje, aby mohl rehabilitovat sorealistická díla jako „plnohodnotně“ umělecká. Zároveň ho však nemůže dořici, protože jeho metoda – sémiotický pohled rastrem ideologie – mu jej nedovoluje historicky doložit. (To, že dobrovolnost a autenticita tvorby jsou spíše autorovým přáním než jeho promyšleným stanoviskem, se projeví též v obdobně nepřesvědčivém zdůvodnění výběru materiálu v interpretačních částech knihy.) Škoda že autor svůj zvláštní myšlenkový úkrok nerozvedl širěji, neboť tak připravil o pevné podloží hlavní z pilířů, na nichž jeho jinak chvályhodný záměr stojí.

Stran ideologie se tato kapitola opírá o klasické práce Jacquesa Lacana, Slavojě Žižka, Terryho Eagletona a Louise Althussera. K čemu má vést?

Zaprvé autor v prologu předznamenává, že bude usilovat o „konkrétní definici nadužívaného pojmu ... ideologie“ (s. 15). Čtenáři – vzhledem k ambicím projektu

2 FOUCAULT, Michel: Metoda. In: BOLTON, Jonathan (ed.): *Nový historismus / New Historicism*. Host, Brno 2007, s. 32–36.

v pojmoslovné oblasti – zatrne, že autor přijde s definicí vlastní. Nakonec je však po sérii rozsáhlých excerpčí z kanonických textů a po určitém dramatickém zaváhání za hlavní a finální prohlášena definice od snad vůbec největšího novodobého klasika žánru Louise Althussera: „Ideologie je reprezentací imaginárních vztahů jednotlivce k jeho skutečným podmínkám existence.“ (s. 34)

Trochu jinak je cíl formulován v perexu kapitoly (s. 23). Autorovi v ní prý nepůjde o vyčerpávající definici, nýbrž o to vytvořit si „přehledný a konkrétní rámec ‘ideologické reprezentace’“. Autorovy excerpce, soustředující se na definiční výklady, které se zdánlivě vztahují k téže ontologické rovině jako sémiotický rozbor, tak dávají smysl jako vykolíkování pole zájmu. K čemu pak ale vposledku vyzdvihovat jedinou z definic? Jsou ty ostatní méněcenné?

I přes rozkolísanost deklarovaných cílů kapitoly je zjevné a přirozené, že Althusserova definice, v níž figuruje „reprezentace“, nejlépe zapadá do daného badatelského projektu. Vít Schmarc totiž pohlíží na socialistický realismus jako na „znakový komplex“. Jeho chápání pojmu „reprezentace“ ale přináší potíž. Althusser totiž nehovoří specificky o umělecké reprezentaci, nýbrž operuje s reprezentací *imaginární*, s tím, jak „lidé reprezentují pro sebe“.³ Domyšleno, nezajímá se nijak o vliv tvůrčího aktu a publikačního procesu na výsledný text. Jedině na text se však zaměřuje Vít Schmarc, jenž Foucaultovo pojetí posunuje k expresi: jednak kontextualizací, když „klíčovou entitou“ probíraných pojetí ideologie shledává „interakci znakové povahy“ mezi subjektem a společností (s. 30), a pak nadinterpretujícím tvrzením, že Althusserova definice je „v souladu s tímto vymezením ideologie jako procesu reprezentace mezi individuem a sociálním kontextem“ (s. 34).

V praktických diskurzích je jistě možné tyto dvě roviny, jejichž vztah je ontologicky spleťtý, pro jednoduchost ztotožnit, a je to celkem obvyklé i v humanitních a společenských vědách. Tímto zjednodušením – předpokládáme přímý přístup k imaginaci autorů skrze text – se ale vzdáváme možnosti posoudit roli autocenzury, vnějšího nátlaku a institucí v tvorbě socialistických realistů (i jen třeba rozpoznat fabrikovanou propagandu od psaní do šuplíku). Stejně jako jen stěží Foucaultem zkorigujeme svou badatelskou metodu tak, abychom se vypořádali s českým polistopadovým antikomunismem a jeho morálním odmítnutím socialistické éry včetně stalinismu, ani s pomocí Althussera nemůžeme přehlížet ontologickou bariéru mezi ideologií v hlavách literátů a mezi tvůrčím aktem a institucemi přefiltrovanou ideologií na papíře.

Schmarcova kapitola o ideologii nedává klasickým, dobře dostupným textům žádnou přidanou hodnotu, její noetický přínos je sporný, nepřerůstá heuristiku. Co jiného je pak nadužíváním pojmu ideologie, proti kterému se v těchto časech vymezujeme všichni?

Se sugestivitou výkladu kontrastuje mnohdy značná nepřesnost překladu. Namísto spojení „systematicky narušená komunikace“ (*systematically distorted*

3 ALTHUSSER, Louis: Ideology and Ideological State Apparatuses: Notes towards an Investigation. In: TÝŽ: *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York, Monthly Review Press 1971, s. 164 ad.

communication) by byla přílehavější například „systematicky zkreslovaná komunikace“, namísto obratu „formy myšlenek motivovaných sociálními zájmy“ (*forms of thought motivated by social interests*) by se lépe hodily „způsoby myšlení motivovaného společenskými zájmy“, namísto výrazu „uvědomělí sociální činitelé“ (*conscious social actors*) by lépe zněli „vědomě jednající sociální aktéři“, namísto formulace „akčně zaměřený soubor přesvědčení“ (*action-oriented sets of beliefs*) by byly výstižnější „soubory přesvědčení zaměřené na jednání“, namísto „zmatení lingvistické a fenomenologické reality“ (*the confusion of linguistic and phenomenal reality*) by více odpovídala „záměna jazykové a jevové skutečnosti“, namísto výrazu „nepostradatelné médium“ (*indispensable medium in which individuals live out their relations to a social structure*) by se lépe hodilo „nezbytné médium“, namísto mechanického překladu „proces, v němž společenský život je přeměněn na přirozenou skutečnost“ (*the process whereby social life is converted to a natural reality*) by lépe působil „proces přeměny sociálního života v přirozenou skutečnost“ (s. 29 n.) a tak dále.⁴

Autor ohledává, jaké interpretační možnosti dává ideologie jako reprezentace představy lidského subjektu o jeho situovanosti ve světě ve spojení s konstruktem autorského subjektu jakožto instance živého autora v uměleckém díle. Je to přístup sofistikovaný a nápaditý, vlastně nejpřípadnější propojení epistemologie s poetikou (případně naratologií), s jehož pomocí Schmarc provádí úzce specializovaný „řez“ kognicí subjektů a postav. V souvislosti s převládajícím „monolitickým“ vnímáním socialistického realismu z přelomu čtyřicátých a padesátých let je to navíc přístup mimořádně mytoborný: Počneme-li výklad díla od individuální perspektivy subjektu, vyjeví se rozdíly a vnitřní napětí – byť v interpretační praxi se pak samozřejmě jedná „jen“ o přesunutí akcentu z tradiční tematiky, tropiky, motivů nebo idejí, které se vyskytují intertextově a jejichž přítomnost tak „monolitický“ dojem podporuje.

Autorské subjekty uměleckých děl autor analyzuje prizmatem pojmů „subjekt básně“ a „lyrický subjekt“, vypracovaných literárním vědcem Miroslavem Červenkou, které zjednodušuje a sjednocuje termínem „Subjekt“ (s. 180–183). Pozoruhodně přistupuje k intenci díla: Z Červenkova schématu trojí intence básnického díla vyzdvihuje prvé dvě intence vnitrotextové, které z hlediska analýzy ideologie v poezii pokládá za zajímavé a produktivní, zatímco intenci třetí, transtextovou, směřující k aktuálnímu světu a čtenáři, uzávorkoval. Tím je stvrzeno, že se v interpretační části budeme pohybovat pouze v rovině textu, metoda zůstává konzistentní. Pozastavme se ale nad zdůvodněním tohoto kroku. Není ontologické, a tedy metodologické, spočívající v naší principiální nejistotě ohledně transtextové intence, jak zní standardní literárněvědný argument. Je morální, neboť transtextová intence prý nabízí „jen lacinou spekulativnost a nádech temné konspirace“ (s. 183). Není to ale – podobně jako v případě uzávorkovaného aktu tvorby a redakční přípravy – právě tato oblast, kde nepředpojatá analýza může a měla by oponovat černobílým výkladům a korigovat je?

4 Prošel jsem zde překlady z Eagletonovy knihy *Ideology: An Introduction* (London, Verso 1991), jejíž originál jsem měl po ruce.

Ve Schmarcově výkladu hrají ústřední roli pojem a historické instance socialistického realismu. Zákonnitě; jedná se o dominantu umění a kulturní politiky předmětného období. Aby byly naplněny analytické, definiční i komparativní ambice knihy, pracuje každá z kapitol s tímto pojmem a jevy v trochu jiných kontextech a návaznostech.

Stejnomená kapitola chce „pojmenovat základní rysy socialistického realismu“ a „vypořádat se s definičními nesnáze“ (s. 73). Autor vychází z charakteristik, které podaly přední světové rusistky a rusisté, a přichází s vymezením literárněteoretickým a eticko-výchovným. Zásadní je zde zavedení pojmu *master plot* Kateriny Clarkové, neboli *generální dějová linie* ve Schmarcově převodu, jenž má nepochybně obrovský explanační význam. Schmarc (i Clarková) jej vysvětlují průběžně a bohatě ilustrují na materiálu. Hlavní formulace zní, že je to literární vyjádření hlavních kategorií, které se podílejí na organizaci kultury jako celku; jde tedy nikoli o konkrétní syžety, motivy a podobně, nikoli o jakýsi narativní invariant, ale o soubor narativů. Druhým esenciálním poznávacím znamením je pak eticko-výchovný protiklad *živelnosti a uvědomělosti*.

Vít Schmarc rozvíjí charakteristiku chronotopu socialistického realismu: utopický vztah mezi současností a budoucností, budoucnost v současnosti, napětí mezi nimi či jejich identita, mýtus o šťastné budoucnosti. Právě sem klade „centrální bod estetiky a etiky socialistického realismu“, je to podle něj „nejagresivnější a nejvíce normotvorná složka socialistického realismu“ (s. 92). Poutavý výklad, v němž často splývá, zda autor „jen“ dedukuje z Clarkové, nebo s její pomocí sám indukuje nad materiálem, zde nicméně nevede – v tuzemském kontextu – k nijak převratným zjištěním: zřetel ideální budoucnosti, který vede hrdinu k hodnocení dneška, určil literární historik a rusista Miroslav Zahrádka jako konstitutivní aspekt socialistického realismu již v roce 1969.⁵

Jeden ze svých předních záměrů Vít Schmarc naplňuje, když se pouští do revisionisticky motivovaných celkových charakteristik. Průběžně klade otázky, zda byla socialistickorealisticá kultura povahy centralizovaně mocenské, represivní, či naopak autonomní, autenticky tvůrčí, a zodpovídá je přitakáním druhé možnosti, či alespoň posunem akcentu k ní. Jedna z nejdůležitějších tezí celé práce zní, že je „nanejvýš sporné tvrdit, že socialistický realismus byl jen a pouze propracovanou politickou operací zaměřenou na ovládnutí sféry kulturní, sofistikovaným nástrojem manipulace Moci s uměním.

Jednalo se podle mého názoru spíše o průběžně formulovaný konstrukt ideologicko-teoretický, v němž se prolínala modernistická snaha vytvořit dokonale uzavřený

5 „Jako neodmyslitelná součást socialistického patosu vstupuje do normy socialistického realismu aspekt budoucnosti, 'třetí skutečnost', která – v dialektickém chápání – vede individuum k hodnocení současnosti nejen z hlediska dneška, ale i očima budoucnosti, kdežto v metafyzickém pojetí se má individuum přenést od těžkostí dneška do ideálního budoucna.“ (ZAHŘÁDKA, Miroslav: *Dogmata a živý literární proces: Jak vznikala úzká norma socialistického realismu a jak s ní ruská literatura bojovala*. Olomouc, Miroslav Zahrádka 1992, s. 17.) V případě Zahrádky se jedná o větev literárněvědného myšlení umlčenou po roce 1968, ač sám autor působil v oboru nadále.

a soběstačný estetický projekt 'osvobozené kultury pro všechny', utopická revoluční víra v naplnění logiky dějin (a triumf proletariátu), aktualizovaná národní mytologie a fragmenty uměnovědných teorií a kulturních tradic (především prvky klasického ruského realismu, radikálně demokratické literatury, folkloru, ale též např. středověké hagiografie).“ (s. 78 n.)

Shrnutí těchto rysů je hutné a výstižné, široký úhel pohledu je v Česku nezvyklý (cítíme vliv Clarkové). Přiznat socialistickému realismu rysy modernismu v domácím kontextu skutečně znamená určitým způsobem jej rehabilitovat, a zejména konečně překonat historické soupeření obou. Například v Německu již debata směřuje k tomu, aby nebyl chápán jako odchylka, nýbrž byl postaven plně na roveň západnímu modernismu; Schmarc cituje i práci jednoho z proponentů tohoto trendu Borise Groyse (s. 75 n., poznámka pod čarou).

Jinak však uvedené tvrzení řeší položené otázky spíše virtuálně, v rovině badatelského postoje a úhlu pohledu. Analytický výkon supluje autor tím, že odmítá svého vlastního slaměného panáka „*jen a pouze* politické operace“ (s. 78)⁶ a že mění hledisko, z něhož vnímáme pojmy „politická operace“ a „snaha vytvořit projekt“. Ty jsou ekvivalentní a vzájemně se nevylučují, ovšem když danou zakládající akci zarámujeme jako „konstrukt ideologicko-teoretický“, z hlediska politicko-historického se nově stává hledisko epistemologické, respektive sociologie poznání.

Dojem revidovaného pohledu na podstatu socialistického realismu navozují takové absolutní kvantifikátory, rozseté průběžně v textu: „kultura formovaná *jen a pouze* institucionálním politickým tlakem“, „moc nepramenila *jen* z nátlaku“ (s. 17), „čistě mocenský konstrukt“ (s. 25), „záležitost čistě politických cílů a mechanismů“, „přesně stanovený ... plán shůry“, „*jen a pouze* propracovaná politická operace“ (s. 78), „v žádném případě ... *pouze* převodní páka státní moci“, „neměnný repertoár hodnot a *ucelený* ideologický plán“ (s. 80), „čistě ideologická a indoktrinovaná podoba“ (s. 82), „*naprostá* politická podmíněnost a manipulativnost“, „*jediný* tvárný princip“ (s. 94).⁷ Ve výčtu by se dalo pokračovat. S odmítnutím takových krajností nelze nesouhlasit (doložit, že je některý badatel skutečně zastává, by bylo obtížnější), leč bloudíme mezi rétoricky vyhocenými protiklady. Mimo tendencí západní rusistiky, přečeňování obecných pojmů a právě citovaných verbalistních kontradikcí nepřináší Schmarcova práce žádnou vlastní faktickou evidenci, na jejímž základě by bylo možné politickou, či naopak uměleckou povahu „sorely“ hodnotit. Každý pokus zpochybnit „zakořeněnou reflexi socialistického realismu jako politické zvůle a utilitárního prostředku kolonizace kultury“ (s. 74), jakkoli takové reflexe mohou být a často bývají zavádějící, totiž musí alespoň registrovat fakta typu, že spisovatelé tvořili a kritici kritizovali podle konkrétních citátů ze Stalinových projevů,⁸

6 Kurzívou zvýraznil recenzent.

7 Kurzívou ve všech případech zvýraznil recenzent.

8 Viz ZAHŘÁDKA, M.: *Dogmata a živý literární proces*, s. 13.

že psát výrobní romány ukládal pětiletý plán⁹ atd., atp. V tomto ohledu *Země lyr a ocele* výrazně zaostává, a to nejen za uvedenou Zahrádkovou prací z roku 1969.

Zpočátku se zdá, že autor usiluje o to předložit obecnou, nadčasovou definici socialistického realismu „jako doktríny a tvůrčí metody, která je do československého kontextu přenesena ze Sovětského svazu“ (s. 73). Spolu s tím, jak přibývá příkladů a konkrétních děl, vzrůstá potřeba výklad historizovat a lokalizovat. Namísto toho však na straně 101 autor bez komentáře začne hovořit o „československé verzi socialistického realismu“, aby se na následující straně opět vrátil k „nadčasovému“ pojetí, jež vychází z rusistických prací a ze sovětské reality. Nejasností, zda se autor vztahuje k sovětské, nebo k české (československé) instanci, popřípadě k oběma, trpí celý výklad. Přitom systematicky a komparativně vystopovat sovětské vlivy – nejen na rovině poeticko-motivické, ale i kulturněpolitické – je ono *desideratum*, jež by měla tuzemská práce o socialistickém realismu poskytnout. Avšak nejenom komparace se sočrealismem sovětské proveniencie, nýbrž i s jeho lokálními předchůdci, proletářskou poezií a vůbec s meziválečnou avantgardou, je nutným předpokladem pro vystihnutí vícezdrojové podstaty socialistického realismu ve stalinském Československu. Metoda Kateriny Clarkové je sice náročná, ale plně přenosná a aplikovatelná, a i u nás je na čem stavět.

Cenného srovnání modelových postav českého a sovětského budovatelského románu se dočkáme v závěru druhé kapitoly (Ztracení synové – hrdinové českého budovatelského románu [1952–1954]) třetí části (*Země ocele*) (s. 401–406). Výklad je – pro Schmarcovu práci netypicky – motivován polemikou, a dokonce polemikou s představitelkou tuzemské literární vědy – spisovatelkou Danielou Hodrovou. Zajímavé je, že tato badatelka figuruje pouze na tomto jediném místě knihy a název její kandidátské práce *Pohyb románu* z roku 1979 není uveden ani v poznámce pod čarou, ani v závěrečném soupisu literatury.¹⁰ Schmarcův výpad proto působí jako z nouze ctnost, odhodlání za každou cenu zhodnotit vlastní, ne zcela uspokojivý výkon a zároveň jako snaha o badatelčinu diskreditaci: „Ačkoli omezený vzorek subjektů, které byly podrobeny analýze, znemožňuje hlubší generalizace, přinejmenším můžeme částečně zpochybnit tezi Daniely Hodrové o vztahu českého a sovětského budovatelského románu.“ (s. 401)

Když Vít Schmarc shrnuje nynější recepční potíže s kulturně-politickým diskurzem socialismu, pozastavuje se nad tím, že „se nám veškeré souhrny rysů socialistického realismu jeví podezřele vágní, mlhavé a přeplněné spíše bojovným patosem než vědeckou konkrétností“ (s. 74). Jinde pak konstatuje, že „teoretické bádání v oblasti estetiky“ nebylo pokládáno za společensky potřebné (s. 98), a sám se pouští do rekonstrukce dobového estetického systému (s. 95).

9 Viz STRELKA, Joseph P.: *Literatura a politika: Pohledy z literárněvědné perspektivy*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2001, s. 188.

10 Viz HODROVÁ, Daniela: *Pohyb románu: Problémy geneze a vývoje žánru od středověku po romantismus*. Praha, b. n. 1979; dále viz TÁŽ: *Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu*. In: HRZALOVÁ, Hana – PYTLÍK, Radko (ed.): *Vztahy a cíle socialistických literatur*. Praha, Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV 1979, s. 121–141.

Umění, věda, žurnalistika a podobně jsou v socialistických diktaturách *ex definitione* dvojdomé povahy: jsou vymezeny svou tradiční funkcí plus funkcemi dalšími, založenými v marxisticko-leninské ideologii, které tradiční funkci korigují nebo rozvíjejí. Funkci, kterou bychom mohli označit jako estetickou, jsou v umění socialismu rovnocenným partnerem funkce vzdělávací, osvětová, stejně jako propagandistická. Není pravda, že v mladém socialistickém státě byla marginalizována potřeba řešit otázky umění, naopak: umění jako velká reprezentace s ohromným potenciálem působit na masy bylo prominentním a sledovaným pilířem režimu. Kdyby ovšem byly tyto otázky řešeny v rovině, kterou tradičně chápeme jako estetickou, bylo by to znamenalo pěstovat překonanou „buržoazní pavědu“ a v konečném důsledku směřovat ke kontrarevoluci. Zákonitě proto k úkolu vyjasnit otázky socialistické „estetiky“ vyzvala strana Ladislava Štolla, autentického marxistického kritika „buržoazní“ estetiky.

Vít Schmarc prošel zakládající Ždanovovu řeč¹¹ filtrem svého klasického estetického modelu s krásou jako centrální kategorií – což je mimochodem model odmítaný jak marxisty, tak obsoletní z hlediska českého strukturalismu – a získal několik obsahových kritérií: „obsah přesně naplňující definované ideologické poselství“, oddanost ideologii, stranickost, lidovost (s. 95).

Umění má sémantický, syntaktický a pragmatický rozměr. V socialistických zemích se těsně spínalo s budováním socialismu, a to jak obsahově, tak jako aktivní prvek této výstavby. Tomu odpovídá konstrukce Ždanovova referátu, jenž výraz „krása“ ve smyslu estetické kategorie či hodnoty neobsahuje (v dobovém českém překladu se vyskytuje jen v ustáleném sousloví „krásná literatura“), zato v několika výčtech specifikuje, jak má socialistická literatura *působit*: organizuje pracující do boje, hájí rovnoprávnost pracujících a žen, potírá tmářství a mystiku, ideově přetváří a vychovává pracující lidi v duchu socialismu.¹² Schmarcovi je ale pragmatické zacílení teoretiků socialistického realismu podezřele nevědecké a do svého komentovaného výčtu vpustí kategorii účinku jen ve spojení s obsahovým kritériem stranickosti, která podle něho klade „důraz na aktivní ovlivnění vnímatele“ (s. 96).

Celostrukturní pragmatické napřetí (Stalinovo diktum stát se „inženýrem lidských duší“, jehož se chopil Andrej Ždanov) je však pro socialistický realismus určující. Bohužel Vít Schmarc si ho všímá jen lokálně. Například ve výchovném napětí mezi subjektem a autorem v poezii Pavla Kohouta s pragmatismem správně spojuje Štollovu ideu „magické moci slova“, tedy působení poezie na společnost (s. 202). Jinde se nicméně řídí svým předsevzetím pragmatiku – „pragmatickou intencí“ z Červenkova modelu¹³ – uzávorkovat. Stejně jako neuvažuje třeba o tom, že nebo jak se umění v socialistické diktatuře vpíná do propagandy; toliko okrajově zmíní, že propagandu umožnily komunikační kanály, které měl „potřebu“ ovládat státní aparát (s. 79). Avšak rozbor estetiky socialistického realismu, jenž by pragmatiku a s ní spjaté funkce opomíjel, může podat jen neúplný obraz.

11 Viz ŽDANOV, A[ndrej] A[lexandrovič]: *O umění*. Praha, Orbis 1949.

12 *Tamtéž*.

13 Viz ČERVENKA, Miroslav: *Fikční světy lyriky*. Praha – Litomyšl, Paseka 2003, s. 65.

Podobně jako první kapitola o ideologii a moci působí také druhá kapitola, definující socialistický realismus a charakterizující jeho estetiku, definitivním dojmem. Nicméně výstižnější typizaci estetiky socialistického realismu podala Olga Bradáčová již v roce 1950.¹⁴

Až za druhou kapitolou následují hlavní interpretační části „Země lyr“ a „Země ocele“; to znamená, že autor reviduje definici svého předmětu *předtím*, než se začne zaobírat příklady a konkrétními díly. Obrácená posloupnost kroků („syntéza/hypotéza – analýza“ namísto obvyklého pořadí „hypotéza – analýza – syntéza“) působí sice zvláště, zde však není na závadu: zatímco v teoretické kapitole je socialistický realismus pojednán „prostorově“ coby instituce, v interpretacích autor k dílům přistupuje „dvojrozměrně“ jako ke znakovému systému, a ty proto nemohou k určení povahy instituce nijak podstatně přispět.

Minuciózní analyticko-interpretací studie shromážděné v druhé části (Země lyr) a v druhé kapitole „Ztracení synové – hrdinové českého budovatelského románu“ třetí části (Země ocele) tvoří *gros* Schmarcovy práce a bezesporu jsou jejím největším přínosem. Jak však autor interpretovaná díla vybíral? Právě ve výběru a jeho komentáři se totiž odrážejí problémy, které vyhřezávaly v teoreticko-metodologických kapitolách. Kromě toho způsob, jakým jsme s výběrovým klíčem seznamování, svědčí, stejně jako v předcházejících kapitolách, o nepřilíh promyšlené logice rozvíjení a komentování výkladu.

V části „Země lyr“, která se věnuje svazácké poezii, ani v jejím perexu (s. 157) se neříká, proč byli k analýze básnických subjektů vybráni zrovna Pavel Kohout, Milan Kundera, Karel Šiktanc, Pavel Ostaš a Miroslav Červenka. Důvod je stručně načrtnut v prologu a je opět morální: „Právě analýza jejich děl se nemůže opírat o obligátní otázky po represivní motivaci tvorby, která přichází v úvahu u ‘klasiků’ socialistického realismu (byl za ní tlak, oportunistus, šilenství atd.).“ (s. 16)

Represe, ať je jí míněno cokoli (pojem represe bychom museli vposledku rozšířit na vliv sociálního prostředí, od symbolického násilí po masové politické vraždění), se sice může stát inspirací, usměrňovatelem, nebo dokonce spouštěčem umělecké tvorby, ale jistě není tím, co k tvorbě jako takové nutká a pudí. Represe se sama o sobě nemůže stát důvodem k oportunnímu jednání – tím je v budoucnosti očekávaný zisk nebo výhoda. Represe může přivodit psychózy či vyvolat psychotické stavy, zřídkakdy ale bude jejich projevem hodnotná umělecká tvorba.

Kromě toho, že nešťastná formulace a příklady v závorce obnažují autorovy chartrné představy o fungování lidských subjektů z masa a kostí v prostředí socialistické diktatury, posilují se vzájemně s implicitní tezí o autenticitě socialistického realismu, byť nyní s platností omezenou na „svazáky“. Nicméně ani předpoklad, že zrovna svazácká poezie byla „represivními motivacemi“ poskvrněna méně než tvorba jiná, není odůvodněn. Namísto aby Vít Schmarc v kontextu biografí autorů individuálně posuzoval genezi jejich děl, staví proti předsudečné tezi typu „socialističtí realisté byli zkorumpovaní a vystrašení, proto socialistický realismus není umění“, antitezi

14 BRADAC, Olga: Aesthetic Trends in Russia and Czechoslovakia. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, roč. 9, č. 2 (1950), s. 97–105.

stejně předsudečnou jako nepodloženou, totiž že „svazáci byli nejméně zkorumpovaní, a proto socialistický realismus je umění“.

Například Pavel Kosatík ve své biografii Pavla Kohouta uvádí, že poté co mladý básník dosáhl jistého věhlasu a byl přijat za kandidáta Svazu československých spisovatelů, prohloubila se „stranickost“ a vůbec politizace jeho tvorby.¹⁵ I kdyby ale nevinnost dotyčných svazáků byla přesvědčivě biograficky doložena, může morální kritérium, mající navíc své kořeny v dobové morálce, bez dalšího zdůvodnění sloužit k výběru materiálu pro vědeckou práci?

Neujasněný rámec interpretací však nijak nesnižuje jejich kvalitu. Zdá se, že díla jmenovaných básníků a prozaiků (Václav Řezáč, Květoslav Sedláček, Zdeněk Pluhař) se dočkala prvního soustředěného, seriózně pojatého a z historického odstupu provedeného rozboru. V neposlední řadě dává autor komplexní odpověď na otázku, co je stalinistická poezie a vůbec stalinismus v umění, aniž se propadá do tekutých písků.

Země lyr a ocele mezi dosavadním polistopadovým bádáním o socialistickém realismu vyniká vážným zájmem o předmět a odhodláním ho historizovat, v tom jí nelze upřít průkopnické místo. Ve svém těžišti, minuciózních interpretacích konkrétních autorů a děl, je originální, suverénní a navýsost vydařená, jakkoli o jejich reprezentativnosti pro dobovou tvorbu lze polemizovat. Recepce západní rusistiky přináší množství konkrétních podnětů, byť ne vždy zcela nových, zásadně rozšiřuje horizonty a ukazuje směr tuzemskému bádání.

Na druhou stranu v knize sugestivní rétorika a zaujetí obecnými koncepty v uzlových momentech převažují nad logikou výkladu a noetickým přínosem. Pokus nově uchopit socialistický realismus jako umělecký a kulturní fenomén se celkově nevydařil, a to zejména proto, že textostředná metoda sama o sobě neumožňuje získat potřebnou evidenci o historické stránce věci a autor o to jiným způsobem neusiluje, ba dokonce si něco takového zakazuje. Ve snaze revidovat dosavadní bádání tak vlastně jen moralizuje nad moralizováním, aniž však nabízí souměřitelnou alternativu. Plnohodnotnému řešení základních otázek, které s velkým halasem otevřel, sofistikovaně unikl pohybem po úzce vymezené rovině zájmu.

---

15 KOSATÍK, Pavel: *Fenomén Kohout*. Praha, Mladá fronta 2013, s. 120 n.

Abstract

The reviewed work titled The country of lyres and steel: Subjects, ideologies, models, myths and rituals in the culture of Czech Stalinism (Prague: Academia, 2018) is an attempt to grasp official art production during the period of Stalinism (1948–1954) in Czechoslovakia from a new angle, that of literary history. Firstly, the author strives to properly capture and deal with the project of socialist realism and rehabilitate it as a distinctive art phenomenon, explicitly in opposition to simplifying sociological approaches. Secondly, he undertakes a semiotic analysis of specific works, emphasizing ideological meanings which form their poetics and world of fiction. In doing so, he draws inspiration mainly from approaches of Katerina Clark and Russian studies in the West in general. The reviewer analyzes in detail the author's theoretical frameworks, terminological instruments and ideas that the later has formulated, and points at limitations resulting from the selected angle of view and at the bias in the argumentation against the "traditional" criticism of socialist realism as a product of power pressure. The reviewer admits that the monograph is a pioneer in the Czech context due to its captivation by the topic it deals with and in its commitment to historicize it. Insofar as its reception of the Russian studies in the West are concerned, it brings a number of impulses and shows the way to domestic research. Its core consists in meticulous interpretations of specific authors and works, which are authentic, sovereign and successful. On the other hand, the author's suggestive rhetoric and obsession with general concepts prevail over interpretation logic and contribution to knowledge; in general, the attempt to grasp socialist realism from a new angle as an art and cultural phenomenon failed, as the method focusing solely on an analysis of text does not permit capturing its historical aspect.

Keywords / Klíčová slova

Czechoslovakia; socialist realism; Czechoslovak literature; Communism; ideology; semiotics

Československo; socialistický realismus; československá literatura; komunismus; ideologie; sémiotika

Recenze

Hold konzervativnímu kritikovi totalitarismu

Jakub Marša

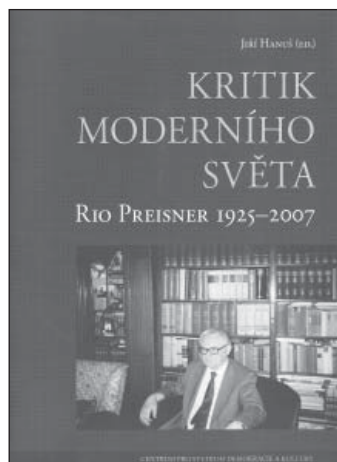
Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

HANUŠ, Jiří (ed.): *Kritik moderního světa: Rio Preisner 1925–2007*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2018, 314 stran, ISBN 978-80-7325-443-8.

Rio Preisner (narodil se roku 1925 v Mukačevu na Podkarpatské Rusi, zemřel v roce 2007 v Indianole ve Spojených státech) patří v širším společenském povědomí mezi méně známé, leč přesto významné postavy československých intelektuálních dějin ve dvacátém století. Svým životním dílem ovšem zanechal cenný odkaz, neboť – jak píše editor představovaného sborníku Jiří Hanuš – Preisner se zabýval podstatou doby, v níž mu bylo dáno žít. V tomto kontextu můžeme zmínit nejen jeho filozofické a politologické úvahy, básně nebo mimořádně kvalitní překlady; pro historiky představuje neméně poučnou inspiraci také Preisnerův samotný, mnohdy nesnadný životní úděl a sledování cest, jimiž se středoevropský křesťanský konzervativce s dynamickou dobou, ovlivněnou dvěma mimořádně agresivními ideologiemi, ve svých myšlenkách vyrovnával.

Rio Preisner, vyrůstající v Mukačevě v nelehkých prvorepublikových podmínkách Podkarpatské Rusi, sledoval rozmach nacistické ideologie, vrcholící v tragických událostech druhé světové války. Dobu protektorátu prožil jako dělník v ČKD Praha. V letech 1945 až 1950 studoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy germanistiku, ale nástup komunismu pro něj jako věřícího katolíka představoval

další významný životní zlom. Roky 1952 až 1954 strávil u pomocných technických praporů, poté v Praze vyučoval němčinu a pracoval jako překladatel. V roce 1968 však i s rodinou emigroval přes Rakousko a Spolkovou republiku Německo do Spojených států a o pouhý rok později nastoupil jako germanista na Pensylvánskou státní univerzitu, kde se posléze stal řádným profesorem. S ohledem na výše uvedené proto nepřekvapí, že Preisner dobu, ve které žil, označil výrazem „totalitarismus“. Svě myšlenky důsledně formuloval v rozsáhlém díle *Kritika totalitarismu*,¹ cíl celoživotního snažení pak příznačně aforisticky vyjádřil například slovy: „V mých knihách jde o boj proti totalitarismu v celé frontě, historicky, filozoficky, teologicky a trochu ekonomicky, ve všech hierarchických stupních poznání obsáhnout a zároveň neobsáhnout, aby to zůstalo fragmentem ve všech postojích, jde o paradox, vnitřní rozpor.“² Dodejme, že Rio Preisner, výrazná osobnost české kultury, napsal několik básnických sbírek a souborů politickofilozofických aforismů, proslul jako autor pečlivých esejistických rozborů americké kultury a politiky (*Americana*),³ polemikou s Václavem Černým se zapojil do debaty o smyslu českých dějin (*Kultura bez konce*),⁴ důsledně analyzoval domácí i exilovou filozofii (*Speculum exilii Bohemici*)⁵ a českou literaturu obohatil mistrovskými překlady děl Hermanna Brocha (román *Náměsíčníci*) a Johanna Nepomuka Nestroye, jehož život přiblížil v biografii z roku 1968.⁶

Sborník nesoucí příznačný název *Kritik moderního světa* vystupuje nejen jako hold významnému mysliteli, ale také jako hodnotný příspěvek k odborné diskusi o povaze režimů, které Rio Preisner v souladu se silnou intelektuální tradicí nazývá totalitními; kritické reakce na toto pojetí, vzrůstající se od šedesátých let, rázně odmítal a velice pravděpodobně by tak učinil i v našich dnešních debatách.⁷

- 1 PREISNER, Rio: *Kritika totalitarismu: Fragmenty*, sv. 1. *Sázka o člověka*. Řím, Křesťanská akademie 1973; 2. vydání: *Kritika totalitarismu: Fragmenty*. Londýn, Rozmluvy 1984; kompletní vydání: *Kritika totalitarismu*. Brno – Praha, Centrum pro studium demokracie a kultury – Ústav pro studium totalitních režimů 2019, 733 strany.
- 2 TÝŽ: Můj fragment si je vědom absolutna: Červen 1992. In: KOTYK, Petr: *Deset tisíc změn se znovu mění. Dno všeho vrchol prázdnoty: Rozhovory českých literátů z let 1990–1995*. Praha, Cherm 2008, s. 35 n. Citováno in: HANUŠ, Jiří: *Tři podněty pro pochopení života a díla Rio Preisnera*, s. 8.
- 3 PREISNER, Rio: *Americana: Zpráva o velmoci*, sv. I/1: *Miscellanea Euroamericana*; sv. I/2: *Ameriko! Ameriko!*; sv. II/3: *Interkontinentální levice*. Brno, Atlantis 1992 a 1993, celkem 1002 strany.
- 4 TÝŽ: *Kultura bez konce*. Mnichov, Arkýř 1981.
- 5 TÝŽ: *Speculum exilii Bohemici neboli Exil a naše nynější politická filosofie*. Praha, Triáda 2017.
- 6 TÝŽ: *Johann Nepomuk Nestroy: Tvůrce tragické frašky*. Praha, Orbis 1968.
- 7 Viz BALÍK, Stanislav: *Rio Preisner a teoretická reflexe totalitarismu*, s. 113.

Publikace ovšem čtenářům neslouží jako návod či příručka ke snadnému užívání. Jednotlivými příspěvky představuje Preisnerovy rozličné životní motivy inspirující promýšlení světa, ve kterém žil, a totalitarismus jakožto ideu stojící v kontrastu proti univerzálním křesťanským hodnotám: „Materialista by si měl vážit hmoty, ale oni si vůbec hmoty neváží! Vidíte, jak po nich vypadají města, příroda, devastují hmotu, zabíjejí tělo, pobíjejí lidi, a nejenom že je vraždí zbraněmi nebo mrazem v tajze, ale oni také ničí Zemi a tráví vodu a vzduch. To není materialismus, to je nenávisť k realitě, Bohem stvořené skutečnosti.“⁸

Jiří Munzar se proto kupříkladu (zdánlivě bez přímé souvislosti) zabývá Preisnerem jako germanistou. Ve svém příspěvku ovšem sleduje nejen jeho cestu s tímto povoláním, ale také zásadní vztah k německé literatuře, především k již zmíněnému Hermannu Brochovi. Preisner totiž Brochovo dílo doprovázel rozsáhlými předmluvami a doslovy na způsob samostatných studií. Několik podobných úvah koneckonců sepsal také pro různé časopisy. Preisnera na Brochovi fascinovaly především myšlenky o rozpadu hodnot: rakouský spisovatel a esejista spatřoval počátky krize v renesanci, která zavrhl Boha, a tím nahradila jednotící formu dílčími identitami. Tak se vytvořilo hodnotové vakuum rozměňující identifikaci osobnosti. Jiří Munzar dále poodhaluje Preisnerův vztah k německé filozofii, za jejíž hlavní selhání považoval neschopnost označit mýtus nacismu za zločinný. V hodnocení německé literatury, která se zrodila po roce 1933 ve třetí říši, se ale Preisner postavil proti Thomasi Mannovi a odmítl paušální zavržení všech jejích děl. Autor v závěru zdůrazňuje podstatnou myšlenku, totiž že Preisner ve vztahu k literatuře vycházel ze svého konzervativního křesťanského světonázoru a kladl mimořádný důraz na filozofické či teologické kořeny jednotlivých autorů. Jedná se o myšlenkový motiv, který nesmí být opomenut ani v případě Preisnerových bezprostředních úvah nad totalitarismem, jak bude zřejmé níže.

V dalších příspěvcích sborníku představuje spisovatel a esejista Pavel Švanda Preisnera jako básníka a historik Jiří Suk se zabývá jeho exilovým dílem. Suk v eseji „Neradostná věda a útěcha z Apokalypsy: K exilovému dílu Rio Preisnera“ vysvětluje, že Preisner drtivě kritizoval marxismus i marxistický revizionismus, přičemž tvrdil, že pouze optika křesťanství může postavit marxismus a komunismus do skutečného světla. Mezi disidenty nebyl s takovým postojem populární a byl označován za „černého jezuitu“, mimo jiné proto, že efektivní opozici vůči ideologii komunismu spatřoval především v zastávání celkového hodnotového systému, nikoliv pouze v soliterně založených morálních a politických stanoviscích. Za naději pro obrození umírající české politiky považoval konzervatismus, který ale zároveň ve svém pesimismu vnímal jako předem ztracenou pozici. To se podle Preisnera projevilo především v osmdesátých letech; protože se kdokoliv z disidentů bál vyslovit jméno Kristus, nedokázali ve své společenské revizi pokročit před rok 1945. Nikoliv směrem zpět k věcem, ale zpět k bližnímu – taková nová, křesťanstvím podmíněná demokracie se měla stát v Preisnerových představách myšlenkovou náplní disidentů jako

8 TÝŽ: Můj fragment si je vědom absolutna, s. 45. Citováno in: HANUŠ, J.: Tři podněty pro pochopení života a díla Rio Preisnera, s. 9.

hodnota nahrazující komunistický socialismus. Vůči Chartě 77 se proto stále více dostával do opozice, vnímal ji jako prázdnou a označoval ji za duchovně pokleslou, či dokonce vulgární. Jiří Suk mimo jiné ve svém příspěvku poodhaluje Preisnerovu polemiku s filozofem Janem Patočkou i vztah s básníkem Ivanem Divišem, který sice Preisnera považoval za příliš kritického, ale oceňoval jeho schopnost jasně formulovat myšlenky a stanoviska a nakonec jej označil za špatné svědomí národa.

Preisnerovu teoretickou reflexi totalitarismu ve sborníku zkoumá politolog Stanislav Balík. Z pozic politické filozofie Preisner koncipoval kritiku totalitarismu jakožto myšlenkového konceptu, přičemž – jak vyplývá ze všech příspěvků sborníku – důsledně vycházel ze svého křesťanského, katolického postoje. Aniž by jeho hrůzy snižoval, nepovažoval za důležité bojovat proti mrtvému nacismu, ale proti rozmáhající se ideologii marxismu, který ztotožňoval s gnosticizmem, s jeho odmítáním světa, skutečnosti, vyzdvihováním ideální nehmotné říše a přístupností výhradně úzké skupince zasvěcenců. Zjednodušeně řečeno, totalitarismus podle Preisnera zavrhuje skutečnost jako skutečnou. Preisner se tak vymezoval vůči Georgu Wilhelmu Friedrichu Hegelovi, kterého označoval za mistra moderní gnóze. Stanislav Balík zde příhodně zdůrazňuje nutnost vnímat Preisnerovy myšlenky v kontextu doby, kdy byly formovány. Myšlenku o pěti po sobě jdoucích velkých revolucích dvacátého století, které ztělesňovali Lenin, Stalin, Hitler, Mao Ce-tung a Castro, bylo možno v sedmdesátých letech považovat za provokativní. Přesto na jejím základě vyslovil Preisner přesvědčení, že marxismus uskutečněný v dějinné praxi vedl vždy k totalitarismu, tedy světu, který se vysmívá trojjedinečnosti Boha a nenachází žádné místo pro Krista. To se mimo jiné projevovalo lhotejností, na níž marxisté totalitarismus budovali – všechna zvěrstva, vše, co se ve jménu ideje dělo, podle Preisnera plavalo na hladině „oleje lhotejnosti. Všude tam, kde vládne fanatický teror, vládne i lhotejnost.“⁹ Tu pojmenoval jako hlavní příčinu svého znechucení z československé společnosti, která byla lhotejností prosáklá již pouhé dva roky po srpnu 1968. Za nedílnou součást totalitního státu pak Preisner považoval teror, který rozlišoval na masový a individuální a jehož nezbytnou přítomnost spatřoval podobně jako Hannah Arendtová i v období po zakladatelské fázi totalitních režimů.

Vydavatel a publicista Alexander Tomský ve svém příspěvku „Rio Preisner – apokalyptický svědek a teoretik totalitarismu“ Stanislava Balíka doplňuje pohledem na Preisnerovu osobní zkušenost s totalitarismem, protože na základě vlastního prožitku Preisner zpětně hodnotil svá teoretická východiska. Právě kvůli této „zaujatosti“ však nebyla Preisnerovým postojům v americkém exilu věnována prakticky žádná pozornost. Složitost jeho již tak myšlenkově hutných textů navíc znásobuje poetický jazyk, jazyk básníka, skrze nějž dával Preisner svým názorům formu. Alexander Tomský proto podobně jako další autoři sborníku klade důraz na pochopení doby, ve které Preisner své mnohdy temné myšlenky formuloval. Vždyť to, co dnešnímu člověku připadá samozřejmé – totiž že se komunistické režimy prakticky

9 PREISNER, R.: *Kritika totalitarismu*. Řím, Křesťanská akademie 1973, s. 107. Citováno in: BALÍK, S.: *Rio Preisner a teoretická reflexe totalitarismu*, s. 120.

zhroutily samy do sebe – se zdálo být na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, kdy marxistické ideje řídily život třetiny lidstva, naprostou fikcí. Tomský také definuje tři základní, různé se prolínající vrstvy Preisnerových textů: nalézání původu totalitarismu v německém romantickém literárním blouznilství, nacionalistickém osvícenství a filozofickém idealismu, otcí dialektického materialismu; zadruhé empirickou zkušenost vnitřního exilu, nuceného života v československém komunismu; a nakonec apokalyptickou vizi kolapsu civilizace a posledních osamocených křesťanů v atomizované společnosti bez lásky jako předstupeň totalitní světovlády zahalené do iluzorní komunistické praxe. A i Alexander Tomský, zasazující Preisnerovy myšlenky do kontextu dlouhého historického vývoje, zdůrazňuje, že zosobněným ďáblem ve světě se pro Preisnera nestal ani Marx, ani Lenin, ale Hegel – a s ním Immanuel Kant, povyšující absolutní morálku nad Boha. Preisnerově kritice se nicméně nevyhnul ani západní liberální humanismus, směřující ke lhotejnému a prospěchářskému, požitkářskému měšťáctví, kladoucímu nástupu totalitních režimů nulový odpor. Tomský pak v závěru svého příspěvku vyjadřuje obavu, zdali dokáže člověk jednadvacátého století bez osobního prožitku totality myšlenkám a vizím, jež formuloval Preisner, ještě vůbec rozumět.

I kvůli Preisnerově vztahu ke Spojeným státům rozvíjí politolog Roman Joch ve sborníku úvahy nad Preisnerem coby myslitelem typicky středoevropským i americkým. Joch hledá rozdíly i spojitosti mezi oběma postoji, přičemž za vrcholný projev středoevropského konzervativce považuje Preisnerův pesimismus a nalézání východiska ze společenské krize v apokalypse.

Sborník ale nepřináší pouze odborné studie zabývající se Preisnerovým životem, dílem a myšlenkami. Druhá část publikace totiž nabízí dosud nepublikované fragmenty Preisnerova díla, mimo jiné deníkové záznamy z let 1952 až 1954, dopisy exilovému katolickému teologovi Karlu Skalickému či úvahy nad vztahem Čechů a Poláků k otázkám náboženství, dějin, vzdělanosti a politiky.¹⁰ Publikace tedy představuje jistý metaforický základní kámen, ze kterého vycházela iniciativa brněnského Centra pro studium demokracie a kultury, když připravovalo projekt „Kritika totalitarismu“, tedy prezentaci kompletního Preisnerova rukopisu s rozsáhlou předmlouvou Jiřího Hanuše, doplňující, upřesňující a aktualizující dvě předchozí vydání.¹¹

Vraťme se v závěru ke smutnému postesknutí Alexandra Tomského, zdali dokáže moderní člověk – nejen v případě Rio Preisnera, ale i dalších myslitelů, historiků, filozofů, sociologů či politologů – totalitarismu a nebezpečím, která s sebou přináší, skutečně porozumět. Současný vzestup populistických hnutí a krize tradičních politických stran mohou dávat takovým úvahám za pravdu. K tomu si dovoluji přidat pouze krátkou osobní poznámku – i kdyby nebylo úplné porozumění možné, považuji za nezbytné o ně usilovat, například podobnými počiny, jakým je představený sborník o Rio Preisnerovi. Není totiž mnoho českých křesťanských konzervativních myslitelů světového významu, jejichž dílo by zůstávalo inspirativní i s odstupem času. Rio Preisnera však mezi ně můžeme s jistotou zařadit.

10 PREISNER, Rio: Papež, Poláci, Češi a Západ, s. 246–258.

11 Viz pozn. 1.

Abstract

The review introduces a collection edited by Jiří Hanuš and titled The modern world critic: Rio Preisner 1925–2007 (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2018) and dedicated to Rio Preisner (1925–2007), a Czech expert in German studies, political philosopher, essayist, translator and poet. He was born in Carpathian Ruthenia; in 1968, he emigrated to the United States and lectured at the Pennsylvania State University as Professor of German studies. Preisner profiled himself in particular as a Christian conservative political thinker and a representative of philosophically based, irreconcilable criticism of totalitarianism, especially Communism and Marxism as its philosophy. He was also commenting on the American civilization and the value crisis of the modern Western democracy, which was, in his opinion, fatally struck by its departure from Christian foundations. Due to his ideological radicalism and conservatism, he found himself at the edge of Czech political thinking, although his work is extensive and, insofar as Czech authors are concerned, he was the one who was examining the phenomenon of totalitarian ideologies in the most consistent manner. The reviewer introduces contributions to the collection, whose authors attempt to characterize Preisner's thinking and work from different angles in the context of his time, one by one, and ascribes a timeless validity to them.

Keywords / Klíčová slova

Czechoslovakia; Rio Preisner; exile; political philosophy; totalitarianism; Communism

Československo; Rio Preisner; exil; politická filozofie; totalitarismus; komunismus

Recenze

Podoby a meze společenské kritiky v Titově Slovinsku

Michal Janíčko

Ústav světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha

RAMŠAK, Jure: *(Samo)upravljanje intelekta: Družbena kritika v poznosocialistični Sloveniji*. Ljubljana, Modrijan 2019, 312 stran, ISBN 978-961-287-110-9.

Slovinský historik mladší generace Jure Ramšak v knize *(Samo)správa intelektu: Společenská kritika v pozdně socialistickém Slovinsku* představuje společensky kritické myšlení ve Slovinsku v rámci jugoslávské federace v sedmdesátých letech minulého století. Nutno říci, že se jedná o téma, které není právě předurčeno k tomu, aby vyvolalo velký zájem u širšího publika, může ale tvořit zajímavý referenční rámec pro zdejší diskuse o československé „normalizaci“. Možná právě snaha, aby kniha mezi jinými, atraktivnějšími tituly nezapadla, vedla vydavatele tomu, že její přebal zdobí nápadně provokativní a rozšafná kresba. Ta je ovšem poněkud nečasová, pochází totiž až z roku 1984, a podobně zavádějící je také sousloví „pozdně socialistické Slovinsko“ v podtitulu knihy. O „pozdním socialismu“ ještě bude řeč, pokud by si ale návštěvník knihkupectví odnesl publikaci bez pečlivějšího prozkoumání textu, mohl by být překvapen, že všechny kapitoly jsou ukončeny již k roku 1980.

Podobně jako v některých dalších socialistických zemích včetně Československa také v Jugoslávii režimní cenzura v sedmdesátých letech po liberálnějším předchozím desetiletí zpřísnila kontrolu veřejného vyjadřování politických názorů, na druhé straně zvyšující se životní úroveň neposkytovala příliš úrodnou půdu nekonformním

myšlenkám. Mnoho vážnějších konfliktů mezi režimem a opozičními silami tedy tato doba nepřinesla a v obecném povědomí je spíše vnímána jako nehybná. Není proto náhodou, že téma Ramšakovy knihy v jeho časoprostorovém vymezení prozatím vstoupilo do historiografie bývalé Jugoslávie jen velmi omezeně. Pozornost badatelů, kteří se věnovali ideové a politické opozici v socialistické Jugoslávii, daleko více přitahují „živější“ epizody: poválečná „očista“ od poražených protivníků nového režimu a brzy nato také od odpůrců politiky Josipa Broze Tita v konfliktu se Stalinem a celým východním blokem, liberalizace režimu a vládnoucího Svazu komunistů Jugoslávie v šedesátých letech a nakonec nástup organizované opozice v letech osmdesátých. O společenské kritice v sedmdesátých letech si zatím museli případní zájemci skládat obrázek ze spíše stručných úloмок ve studiích zahrnujících delší časové úseky anebo ze životopisů některých výrazných osobností, zejména slovinského básníka a politika Edvarda Kocbeka. Ramšakova kniha proto pravděpodobně představuje první pokus o celistvé uchopení daného tématu. O hledání slovinské alternativy v sedmdesátých letech nabízí mnoho nových informací z primárních zdrojů, zejména z archivu Ústředního výboru Svazu komunistů Slovinska, byť nijak nenarušuje dosud převládající dojem o tomto desetiletí jako vcelku nekonfliktním období. Z jeho výkladu totiž vyplývá, že tehdy ve Slovinsku neexistovala rozsáhlá, nebo alespoň strukturovaná a aktivní „podzemní“ sféra, která by měla naději oslovit větší část obyvatel.

Jure Ramšak rámuje téma knihy pojmem „pozdní socialismus“, který v české historiografii zavádějí například Pavel Kolář s Michalem Pullmannem¹ (texty přinejmenším prvního z nich Ramšak zná) a zakotvil v ní po překladu známé práce rusko-amerického antropologa Alexeje Jurčaka.² Konceptualizace „pozdního socialismu“ je spojena převážně s autory generace, která svou profesní dráhu započala až po roce 1989, a vyznačuje se více či méně programovou distancí od vyostřeného chápání protikladu mezi držiteli politické moci a společností v socialistických zemích, které nejen u nás v dřívějším období převažovalo. K této reakci patří větší zřetel ke každodenním aktivitám různých vrstev společnosti v sedmdesátých a osmdesátých letech, jimiž se sociální řád zároveň udržoval i transformoval. Dotčení autoři si všímají také rozporuplného vnímání jednotlivých aspektů socialistického systému ze strany běžných lidí a poukazují na snahu vládnoucích opírat se o širokou podporu občanů, nebo alespoň o jejich tichý souhlas. Takový přístup umožňuje v oné zdánlivé strnulosti

1 Viz KOLÁŘ, Pavel – PULLMANN, Michal: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016.

2 JURČAK, Alexej: *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: Poslední sovětská generace*. Praha, Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum 2018.

a bezčasí sedmdesátých let, jimiž ostatně slovinské i jugoslávské poměry připomínají československou „normalizaci“, pozorovat utváření předpokladů pozdějšího, již dramatičtějšího vývoje.

V úvodní části knihy Jure Ramšak nejprve charakterizuje ideologii slovinských komunistických špiček v sedmdesátých letech a míru jejich tolerance vůči názorům v té či oné míře odlišným. Určující událostí pro celé zkoumané období bylo odstavení tržně orientovaného předsedy slovinské vlády Staneho Kavčiče z politiky v listopadu 1972. Slovinský politický život od té chvíle na delší dobu ovládli ortodoxní zastánci vize samosprávného socialismu, kteří současně prosazovali úplnou dominanci své ideologie v kultuře, vzdělávání a vědě. Jak autor upozorňuje, jugoslávští architekti samosprávné vize společnosti v čele se Slovincem Edvardem Kardeljem nebyli ochotni přiznat občanům na cestě za vlastním osvobozením „plnoletost“. Souboje o moc uvnitř strany i mimo ni s liberály, nacionalisty a alternativní levicí na přelomu šedesátých a sedmdesátých let přesvědčily rozhodující část jugoslávského vedení o tom, že vůdcovské postavení stranické avantgardy je potřeba naopak posílit, a kromě garance zachování systému si proto strana opětovně připsala roli společenského hegemonu. Přesto se změny na počátku sedmdesátých let odehrály ve Slovinsku poklidněji než v Chorvatsku a v Srbsku. Příčinu autor vidí především v menším rozsahu vnitrosociálního konfliktu ve Slovinsku, který zůstal omezený na instituce systému, kde proti sobě stála na jedné straně liberální vláda a na straně druhé vedení ústředního výboru strany, v němž si ortodoxní síly zachovávaly po celou dobu převahu. Nacionalistická a alternativně levicová opozice mimo stranu podle Ramšaka ve Slovinsku předtím prakticky neexistovala a neprobíhala ani masová vystoupení veřejnosti. Takové podmínky umožnily vítěznému proudu ve slovinské politice, reprezentovanému mimo jiné Francem Popitem, Sergejem Kraigherem, Francem Šetincem a také postupně stoupajícím Milanem Kučanem, vyhnout se rozsáhlejšímu účtování s kritickými intelektuály. Kvůli tomu podle Ramšaka ve Slovinsku, na rozdíl například od Československa, nevznikla síť navzájem propojených disidentů a kritické myšlení zůstalo omezené na teoretizování jednotlivců a jejich malých kroužků bez pokusů mobilizovat širší podporu pro svou věc.

Ramšak spatřuje ideový rámec přístupu slovinských, ale i vůbec jugoslávských komunistů ke kritice společenských poměrů v sedmdesátých letech v Kardeljevých tezích o užitečnosti této kritiky, avšak jen v určitých mezích. Socialistická společnost podle něj potřebovala „demokracii v socialismu, nikoli demokracii jako zbraň proti socialismu“; jinými slovy, přípustný byl souboj názorů, které jsou „odrazem socialistických společensko-ekonomických vztahů,“ ale nemohla být řeč o „formalistické absolutní svobodě“ (s. 66 n.). V praxi to znamenalo upevnění mocenského monopolu strany, ale i zdůraznění funkce Socialistického svazu pracujících Jugoslávie (nejmasovější společensko-politické organizace) jako katalyzátoru názorů široké veřejnosti včetně nekomunistů, za podmínky respektování vedoucí úlohy strany a socialistického zřízení jako takového. Autor soudí, že působení Socialistického svazu sice nic zásadního neměnilo na dominantním postavení strany – mimo jiné i proto, že jeho vedoucí činitelé téměř vždy byli zároveň straníci – přesto však posílení jeho role

v jugoslávském „pozdním socialismu“ umožnilo větší zapojení běžných lidí do diskusí o veřejných záležitostech, a tím i oslabení přitažlivosti názorů a vystoupení zpochybňujících samotný režim.

Z nekonformních myšlenkových směrů se Ramšak věnuje nejprve „kritice socialistického humanismu“, neboli slovníkem establishmentu „anarcholiberalismu“. Jeho protagonisté Taras Kermauner, Dušan Pirjevec nebo také Dimitrij Rupel vzhlíželi k technologickému pokroku na Západě jako ke zdroji budoucího racionálního uspořádání společnosti, v němž se postupně oslabí význam národnostní příslušnosti a národ jako politická kategorie dokonce může zaniknout. Podle tehdejších názorů Pirjevce je totiž národ produktem „vůle po moci“, která se postupně v zájmu racionality osamostatní od všeho tradičního a ideologického, včetně samotného konceptu národa. „Anarcholiberalové“ obvykle kritizovali vládnoucí verzi komunistické ideologie v Jugoslávii za to, že opustila původní Marxovy teze o přechodné existenci národů a uchýlila se k anachronickému levicovému nacionalismu. Do jejich úvah se silně promítalo přesvědčení o technologickém zaostávání Jugoslávie za Západem a s optimismem hleděli do kybernetické budoucnosti. Pirjevec se přitom odklonil od své dřívější obhajoby Kardeljovy koncepce trvalé existence národů z polemiky se srbským spisovatelem Dobricou Ćosičem v šedesátých letech a Rupel se později posunul opačným směrem, když se stal jedním z tvůrců slovinské nezávislosti a prvním slovinským ministrem zahraničí. Režim se v případě této skupiny intelektuálů omezil na jejich vytlačení z redakčních rad hlavních periodik, skrze které ventilovali své často poněkud komplikované teorie.

Na přízvěrnějších empirických základech kritizovali samosprávný socialismus sociologové z Fakulty sociálních a politických věd univerzity v Lublani. Věnovali se kritickým rozborům samosprávné organizace hospodářství, poukazovali přitom na řadu jejích dysfunkcí a na vzestup mocenských skupin v podnicích, navázaných na stranickou byrokracii. Mnohdy docházeli k závěrům o potřebě v té či oné míře obnovit zastupitelskou demokracii a pluralitu vlastnictví. Již od odstranění Kavčičovy skupiny z politiky v roce 1972 se zmíněná fakulta a další spříznění akademici dostali pod drobnohled nejvyšších politických míst. Čtveřice vědeckých pracovníků fakulty (Veljko Rus, Valdimir Arzenšek, Janez Jerovšek a Tine Hribar) byla nakonec v roce 1975 z iniciativy vedení slovinských komunistů přemístěna na výzkumné pozice v jiných institucích, s odůvodněním, že jejich pedagogické působení je v rozporu s potřebou propojovat činnost univerzity s fungováním samosprávné společnosti. O rok později bylo stejným způsobem naloženo s vyučujícím na Právnické fakultě lublaňské univerzity Francem Bučarem, který se během následujícího desetiletí stal výraznou postavou opozičního hnutí a po změně režimu se objevil i v politických funkcích. Stranické špičky diskutovaly také o počínání několika dalších, podobně vystupujících jednotlivců, ale jejich postihu se nakonec zdržely.

Ze studentského hnutí roku 1968 vzešla levicová kritika sociálních nerovností a rostoucí moci technokracie, inspirovaná protesty na Západě a neomarxistickými mysliteli, zvláště Herbertem Marcusem. V jugoslávském prostředí podle Ramšaka studentské levicové protesty čerpaly svou sílu z dopadů hospodářské reformy zavedené v roce 1965, která podstatně posílila tržní mechanismy v ekonomice a s nimi

i manažerskou sociální vrstvu. Přestože účtování s liberalismem ve Svazu komunistů Jugoslávie proběhlo právě na základě obvinění příslušných politiků z preferování zájmů hospodářských elit na úkor dělnické třídy, kritické hlasy studentů a neomarxistů tím neutichly. Měli totiž za to, že nerovnosti a vliv technokracie rostou i nadále a že příjmy jsou navzdory proklamacím rozdělovány na základě kapitálu, a ne podle vykonané práce, k čemuž se navíc podle nich připojila uzurpace monopolu v oblasti kultury a vědění vládnoucími stranickými byrokraty. Tyto teze formulovali zástupci studentů filozofických fakult z Lublaně, Záhřebu a Bělehradu na svém setkání ve Slovinsku v roce 1974 do nepublikovaného návrhu rezoluce. Kvůli němu bylo všech šest účastníků (včetně pozdějšího, již „novodobého“ srbského premiéra Zorana Đinđiće) slovinským soudem odsouzeno k podmíněným trestům. Podle Ramšaka tím v Jugoslávii skončilo působení studentského hnutí z přelomu šedesátých a sedmdesátých let.

Ve druhé polovině sedmdesátých let se však autor ještě zastavuje u debaty o novém zákoně o odborném vzdělávání ve Slovinsku, na nějž se z řad mládežnické organizace, navzdory již prodělané „normalizaci“, snesla kritika za přetváření středního školství v továrnu na poslušné vykonavatele odcizené práce v továrnách. Poněvadž se slovinská ekonomika stále více vázala na západní trhy a dovážené technologie, obviňovali odpůrci nového pojetí odborného vzdělávání komunistické špičky dokonce z podřizování svého počínání zájmům kapitalistické dělby práce. V této linii vystupovali mimo jiné Slavoj Žižek, dnes světoznámý marxistický intelektuál, nebo Igor Bavčar. Ten byl podle Ramšaka tehdy proslulý svou levicovou horlivostí, kterou však koncem osmdesátých let vyměnil za národovectví v boji za odtržení Slovinska od Jugoslávie, aby se po několika dalších obrazech v zaměření svých politických aktivit nakonec vydal na manažerskou dráhu, neslavně ukončenou v roce 2016 nástupem do vězení za praní špinavých peněz.

Na zcela odlišných ideologických základech než studentská levice stavěli svou kritiku „občanskodemokratičtí“ a katoličtí intelektuálové, mnohdy považovaní režimem za otevřeně nepřátelské, ba přímo nenapravitelné. Ústřední postavou tohoto proudu byl spisovatel Edvard Kocbek. Tento levicový katolík a bývalý partyzán ve svých vyprávěních, vydaných v roce 1975 „za humny“ v Terstu, obvinil komunisty z poválečných mimosoudních vražd tisíců příslušníků slovinských kolaborantských milicí, takzvaných domobranců, a relativizoval význam a počínání komunistů také během samotné války. Kocbek si získal širokou publicitu na Západě, což podle Ramšaka přimělo stranické vedení z taktických důvodů zahájit proti němu namísto soudního procesu pouze propagandistickou protiofenzivu, přičemž byly – zřejmě na důkaz sebevědomí režimu – části Kocbekova vyprávění oficiálně publikovány ve Slovinsku. Vězení se však nevyhnulo dvěma Kocbekovým příznivcům a svého druhu náhradním obětím. Za radikální kritiku marxismu i jugoslávské politické praxe dostal v roce 1976 Viktor Blažič dvouletý trest, brzy nato snížený na patnáct měsíců. Na dva a půl roku vězení byl ve stejné době odsouzen soudce Franc Miklavčič, který jednak hájil Kocbeka v článku vydaném rovněž v Terstu a jednak se svými spolupracovníky zformuloval program na osamostatnění Slovinska. Miklavčiče však patnáct měsíců po nástupu do vězení osvobodila amnestie, kterou

jugoslávské vedení vyhlásilo ve snaze zlepšit obraz země v očích Západu před bělehradským zasedáním Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.

Jure Ramšak přesvědčivě ukazuje, že bývalí nekomunističtí partyzáni byli pro slovinskou vládnoucí elitu zvláště nepříjemní, neboť oživovali vzpomínky na pluralitní charakter protifašistického odboje v rámci takzvané Osvobozené fronty a tím podkopávali legitimitu soudobého mocenského monopolu komunistické strany. V sedmdesátých letech však ještě k širší protirežimní mobilizaci ani na tomto základě nedošlo. Podle Ramšaka bylo důvodem mimo jiné Kocbekovo rozhodnutí prozatím nestupňovat své aktivity, k čemuž však přispěl i tlak vyvíjený na něj slovinskou tajnou službou. Za pozornost jinak stojí, že zmíněný Miklavčičův program samostatného Slovinska byl jediným případem explicitního separatismu, o kterém se v knize píše. Můžeme dovozovat, že případný nacionalistický sentiment ve Slovinsku byl prozatím kanalizován přenesením velkého množství pravomocí z federace na jednotlivé republiky v letech 1971 a 1974.

Na řadě míst knihy Ramšak ukazuje poměrně pestrou škálu přístupů komunistického vedení Slovinska k nepohodlným názorům a jejich nositelům. Shrnutí může znít zhruba následovně. Od veřejně vystupujících osobností se očekávala zodpovědnost vůči panujícímu společenskému uspořádání, tudíž autocenzura. Pokud selhala, měla zafungovat „přátelská“ bdělost spolupracovníků a nadřízených z řad straníků. Další instancí bylo přímé působení stranických orgánů na autory nebo vydavatele, aby například nežádoucí text nevyšel. V některých periodikách, jež se takovými radami systematicky neřídila, komunisté provedli výměnu vedoucích redaktorů nebo jim zastavili financování, autory potom mohlo stihnout přemístění na méně exponovanou práci a v krajním případě i žaloba a soudní proces. Veřejní žalobci i bezpečnostní orgány projednávali všechny problematické případy se stranickým vedením, jehož posvěcení bylo nutné k rozhodnutí o žalobě. Méně přímo se pak podle autora strana vměšovala do samotných rozsudků. Ramšak poukazuje na to, že jugoslávské, a zvláště slovinské komunistické vedení dávalo přednost politickým metodám eliminace opozičních názorů. Z toho důvodu hovoří o byrokraticko-autoritářském režimu v pozdně socialistické Jugoslávii, v němž si vládnoucí strana udržení moci zajišťovala především hegemonií a indoktrinací. Nehledě na to podle Ramšaka strana přirkla své vlastní praktikované verzi společenské samosprávy bezmála „božskou podobu“, a proto kritiku poměrů neakceptovala ani v rozsahu omezeném Kardeljovými představami. Názorně to ukazuje seznam sedmdesáti šesti osob vystupujících opozičně nebo nepřátelsky nejen vůči „našemu společensko-politickému zřízení“, ale i vůči „politice Svazu komunistů Jugoslávie“, který v roce 1977 sestavila slovinská Státní bezpečnost a který je publikován v příloze Ramšakovy knihy.

Jure Ramšak podal vyčerpávající přehled kritického myšlení ve Slovinsku v sedmdesátých letech uplynulého století a vyvodil adekvátní závěry beze snahy hledat senzace tam, kde po nich není ani památky. Pokryl dosud málo pojednávané a nepřiliš vděčné téma, z něž na bezmála třech stech stranách vytěžil zřejmě maximum možného.

Abstract

The book titled (Self)control of intellect: Social criticism in late socialist Slovenia (Ljubljana: Modrijan, 2019) written by Jure Ramšak, a younger generation Slovenian historian, introduces social critical thinking in Slovenia in the 1970s. The reviewer describes the situation in Yugoslavia, and particularly in Slovenia, at that time, and draws attention to some features shared with the so-called normalization in Czechoslovakia, which was being implemented in those days. As a matter of fact, the regimes in both countries were strengthened and social conflicts were weakened, but there was no connection with dissidents in Slovenia and repressions there were considerably milder. He also introduces various small groups of nonconformist intellectuals and types of their social criticism according to Ramšak: they were nationalistic “critics of socialist humanism” (labelled as “anarcholiberals”), academic sociologists, neo-Marxists produced by left-wing students’ movement (including philosopher Slavoj Žižek), and civic democratic or Catholic intellectuals the key representative of whom was Edvard Kocbek (1904–1981), a writer and ex-guerilla fighter. Slovenia’s political leadership was trying to eliminate criticism going beyond set limits by administrative sanctions; court trials and prison terms were exceptional. According to the reviewer, the author has presented an exhaustive account of the critical thinking in Slovenia during the period in question and drawn adequate conclusions without any effort to look for sensations. He has thus covered a hitherto overlooked and not very rewarding topic, and he has probably exploited it to the maximum extent possible.

Keywords / Klíčová slova

Slovenia; Yugoslavia; social criticism; late socialism; intellectuals
Slovinsko; Jugoslávie; společenská kritika; pozdní socialismus; intelektuálové